

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR DIPLOMATIJOS
MAGISTRO PROGRAMA

URTĖ JAKUBĖNAITĖ
II kurso studentė

**COVID-19 PANDEMIJOS KRIZĖS POVEIKIS RUANDOS
NACIONALINEI SUSITAIKYMO POLITIKAI**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: dr. Lina Strupinskienė

Vilnius, 2022 m.

Magistro darbo vadovės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

Lina Strupinskienė
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentas

Vilius Mačkinis
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas (*COVID-19 pandemijos krizės poveikis Ruandos nacionalinei susitaikymo politikai*) yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Urtė Jakubėnaitė

BIBLIOGRAFINIS APRAŠAS

Jakubėnaitė U. COVID-19 pandemijos krizės poveikis Ruandos nacionalinei susitaikymo politikai: Tarptautinių santykių ir diplomatijos programos, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė dr. Lina Strupinskienė, 2022. – 79 p.

Reikšminiai žodžiai: COVID-19, *force majeure*, nelaimių diplomatija, Ruanda, pereinamojo laikotarpio teisingumas, susitaikymas, valstybinis lygmuo.

Šio darbo tikslas – išsiaiškinti, ar ir kaip COVID-19 pandemija paveikė Ruandos nacionalinę vienybės ir susitaikymo politiką (jos tikslus, priemones, rezultatus). Darbas remiasi kokybinio tyrimo metu surinktais pirminiais duomenimis, gautais vykdant pilotinio ir ekspertinio tipo interviu, stebėjimo dalyvaujant per nuotolį medžiaga, papildomų pirminių ir antrinių šaltinių turinio analize. Surinktais itin naujais duomenimis šis darbas pildo bendresnę ir mažai tirtą *force majeure* grėsmių ir jų poveikio nišą pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų literatūroje. Taip pat prisidės prie siauresnio Ruandos konflikto studijų lauko plėtos, nes surinkti itin trūkstami duomenys apie beprecedentės krizės poveikį šalies susitaikymo politikai ir su ja susijusiems vidaus procesams. Galiausiai, pateikiamos į ateitį orientuotos išvagos bei atkreipiamas dėmesys į galimus tolimesnius pereinamojo laikotarpio teisingumo procesų pokyčius pasibaigus pandemijai.

TURINYS

ĮVADAS	6
2. TEORINIS PAGRINDAS	12
2.1. Platesnis požiūris į <i>force majeure</i> įvykį ir jo poveikį	12
2.1.1. Kolektyvinis šokas, elgesys ir emocijos išorinės grėsmės akivaizdoje	12
2.1.2. Nelaimių diplomatija: kas atsitinka, kai įvyksta <i>force majeure</i> įvykis?	13
2.2. Valstybė ir krizė: galios telkimo būdai	15
2.2.1. Galios telkimo būdų poveikio kryptys ir rezultatai	15
2.3. Kaip platesniame kontekste turėtume suprasti Ruandą: šalis iki pandemijos	20
2.4. Kas yra susitaikymas?	25
3. TYRIMO OBJEKTAS IR METODOLOGIJA	28
3.1. Tyrimo objektas	28
3.2. Tyrimo metodas	29
4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS	37
4.1. COVID-19 pandemijos krizės poveikis susitaikymo politikos tikslams: <i>niekada neiššvaistyk geros krizės veltui</i>	37
4.1.1. Susitaikymo politikos tikslai ir COVID-19 pandemija	38
4.2. COVID-19 pandemijos krizės poveikis susitaikymo politikos priemonėms: pagrindinės kryptys	40
4.2.1. Genocido patirtis ir COVID-19 pandemija	41
4.2.2. Nuolanki politinė kultūra ir COVID-19 pandemija	44
4.2.3. Centralizuotas viešasis valdymas ir COVID-19 pandemija	50
4.2.4. Lyderystė tarptautinėje arenoje ir COVID-19 pandemija	57
4.3. COVID-19 pandemijos krizės poveikis susitaikymo politikos rezultatams	61
IŠVADOS	65
Literatūros ir šaltinių sąrašas	70
Priedas nr. 1	77
Summary	78

ĮVADAS

Beprecedentė COVID-19 pandemija, net ir savo prigimtimi būdama sveikatos krize, neabejotinai paveikė ir daugelį kitų sričių. 2019 m. prasidėjusi krizė, 2022 m. pirmojo pusmečio duomenimis, globaliu mastu nusinešė virš 6 mln. aukų. Visgi, kaip rodo naujausi Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) duomenys, tikrasis prarastų gyvybių skaičius, gali būti beveik trigubai didesnis. Nors pandemija dar tebesitęsia, pirmosios mokslininkų analizės teigia, jog tai dar tik ledkalnio viršūnė, o ekonominiai ir socialiniai šios pandemijos padariniai bus jaučiami ne vieną dešimtmetį.¹ Pandemijos poveikio studijų laukas dar labai naujas ir nuolat pildomas, tačiau pirmieji *force majeure* krizės padariniai jau tyrinėjami. Pabrėžiama, kad būtina tarptautinės bendruomenės dėmesį telkti ne tik į dabartinės krizės suvaldymą, bet ir žvelgti į galimas šios ar panašių, tikėtina, vis dažnėjančių, grėsmių pasekmes ateityje bei galvoti apie pastarųjų užkardymo strategijas. Apie tai perspėja ir sparčiai auganti pasaulio populiacija bei agresyvi urbanizacija, kurios reikšmingai prisideda prie naujų epidemiologinių krizių atsiradimo. Nuo 1980-ųjų tokių krizių sparčiai padaugėjo, pavyzdžiui, 2002-2004 m. matėme SARS epidemiją, 2012 m. vyko MERS, H1N1 viruso, HIV, Ebolos protrūkiai ir t.t. Dažnėjančių panašių pandemijų grėsmę katalizuoja klimato kaitos padariniai, dėl žmogiškosios veiklos pažeidžiamas ekosistemos stabilumas, augantis resursų poreikis bei agresyvus jų išgavimas (Pasaulio ekonomikos forumo duomenimis, net 31% virusinių protrūkių siejami su miškų kirtimo problema),² natūralios ir gyvybiškai reikalingos buferinės apsaugos zonos naikinimas.³

Tarptautiniu lygmeniu COVID-19 pandemija neretai vadinama didžiausiu globalaus lygmens socialiniu eksperimentu, todėl dar ne vienerius metus bus įtraukta į skirtingų disciplinų tyrimų darbotvarkę.⁴ Savo plačiai apimančiu poveikiu ši krizė ne tik verčia riboti viešąjį gyvenimą, pasitelkti išimtinai ypatingąsias priemones, bet ir skatina valstybės vaidmens didėjimą, bendradarbiavimą, tarptautinių organizacijų ar institucijų įsitraukimą į valstybių vidaus procesus ir jų reguliavimą.⁵ Remiantis buvusių krizių ir pirmosiomis šios pandemijos analizėmis, galima daryti prielaidą, jog ši krizė ne tik sustiprino, bet ir pasitarnavo nedemokratinėms režimams, kitų suinteresuotų šalių sustiprėjimui. Ji buvo puikiai išnaudota galios telkimui, asmeninės įtakos, interesų, technologinio išsivystymo demonstravimui, o galiausiai, prestižo nacionaliniu ar tarptautiniu lygmeniu plėtimui bei

¹ Nuzzo Jennifer. „To Stop a Pandemic: A Better Approach to Global Health Security.”, *Foreign Aff.* 100, 2021

² WEF. „Outbreak Readiness and Business Impact Protecting Lives and Livelihoods across the Global Economy, 2019

³ Michael G. Walsh., et al. „Whence the next pandemic? The intersecting global geography of the animal-human interface, poor health systems and air transit centrality reveals conduits for high-impact spillover” , *One Health* 11, 2020; Di Marco Moreno, et al. „Opinion: Sustainable development must account for pandemic risk.”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117.8, 2020

⁴ Blake Thomson. „The COVID-19 pandemic: A global natural experiment.” *Circulation* 142.1, 2020; M. Yamin. „Counting the cost of COVID-19.”, *International Journal of Information Technology* 12.2, 2020

⁵ Lucia Fratino, et al. „Coronavirus: older persons with cancer in Italy in the COVID-19 pandemic.” *Frontiers in Oncology* 10, 2020; Ilan Kelman. „China’s Coronavirus Diplomacy?”, *The Polar Connection*, 2020

kitų šalių valdymo priemonių, pasirinktų strategijų diskreditavimui.⁶ Ne išimtis ir pastebimai išryškėjęs pačių autokratiškos lyderių vaidmuo. Pastarieji buvo labiau linkę išnaudoti pandemiją savo legitimumui stiprinti ir piliečių pasitikėjimui viduje didinti,⁷ todėl suaktyvėjo dezinformacija, įvairios konspiracijos teorijos, cenzūra⁸, paaštrėjo draugo-priešo skirtis. Pasirodžius pirmosioms vakcinoms, pradėta kalbėti apie jas ir kaip apie geopolitinę ar švelniosios galios instrumentą.⁹ Negana to, ši *force majeure* tipo krizė išryškino pažeidžiamiausias šalių ir jų visuomenių vietas, suaktyvino esamus politinius, ekonominius bei socialinius iššūkius ir tapo palankia terpe jiems didėti. Tačiau krizė ne tik eskalavo valstybių elgesio pokyčius, bet, dažnu atveju, paskatino smarkiai nutolusių nuo pirminio – sveikatos grėsmės tikslo naujų politinių priemonių ir mechanizmų taikymą.¹⁰ Tai lėmė, jog pandemija, ypač konfliktiniuose regionuose ar pokonfliktinių valstybių visuomenėse, paaštrino dalį „užtildytų“ problemų. Pavyzdžiui, iki tol vyravusias nelygybės, politines, socioekonominės nesėkmes ar žmogaus teisių pažeidimus, stabilumo ir saugumo iššūkius, sveikatos sistemų spragas. Taip pat didino visuomenių, dėl vis dar jaučiamų potrauminių išgyvenimų, pažeidžiamumą.¹¹ Todėl pastebėta, jog labiau į autokratiją linkę režimai su krize tam tikrais atvejais tvarkėsi „efektyviau“ nei demokratijos,¹² arba tai, jog pandemijai suvaldyti pasirinktos priemonės ne visada sutapo su viešai deklaruojama šalių pozicija.¹³

Šiam tyrimui pasirinkta Ruanda yra įdomi dėl savo nacionalinės susitaikymo politikos, tapusios ne tik istoriškai ir kultūriškai remiamo vidaus valdymo, bet ir šalies išorinio įvaizdžio pamatine dalimi. Šalis taip pat išsiskyrė ir savo reakcija į COVID-19 pandemiją. Tiek regiono, tiek globaliu mastu skelbiama informacija iš tiesų kūrė vaizdą, jog būtent Ruanda gali būti vienas iš sėkmingos pandemijos valdymo pavyzdžių, kurį svarbu plačiau analizuoti. Visgi tarptautinių organizacijų ataskaitose fiksuojama, jog net ir sveikintinas novatoriškų sprendimų taikymas ar

⁶ Y. Huang. „Vaccine Diplomacy is paying off for China Beijing hasn't won the soft-power stakes, but it has an early lead“, *Foreign Affairs*, 2021 kovo 11; D. A. Andelman. „COVID Leaves Putin Undeterred“, *Lithuanian Foreign Policy Review* 39, 2020

⁷ Francis Fukuyama. „The pandemic and political order.“, *Foreign Aff.* 99, 2020

⁸ Luiza Bandeira, et al. „Weaponized: How rumors about COVID-19's origins led to a narrative arms race“, *Atlantic Council*, 2021

⁹ Khan Sharun, Kuldeep Dhama. „COVID-19 vaccine diplomacy and equitable access to vaccines amid ongoing pandemic.“ *Archives of Medical Research*, 2021; *The Economist*. „Vaccine diplomacy boosts Russia's and China's global standing“, 2021 balandžio 29 d.

¹⁰ Matthew Flinders. „Democracy and the politics of coronavirus: trust, blame and understanding.“, *Parliamentary Affairs* 74.2, 2021; Erwin J. Khoo, John D. Lantos. „Lessons learned from the COVID-19 pandemic.“ *Acta Paediatrica* 109.7, 2020

¹¹ AlKhalidi Mohammed, et al. „Rethinking and strengthening the Global Health Diplomacy through triangulated nexus between policy makers, scientists and the community in light of COVID-19 global crisis.“ *Global Health Research and Policy* 6.1, 2021 balandžio 13 d.; Chen Xiaoling. „Spaces of care and resistance in China: public engagement during the COVID-19 outbreak.“ *Eurasian Geography and Economics* 61.4-5, 2020

¹² Rachel Kleinfeld. „Do Authoritarian or Democratic Countries Handle Pandemics Better?.“ *Commentary* March 31, 2020

¹³ Pnina Sharvit Baruch, Nadiv Mordechay. „The Covid-19 Pandemic and Democratic Resilience in Israel“, *Institute for National Security Studies*, 2020

priemonių įvairovė nacionaliniu lygmeniu buvo agresyvūs bei pernelyg dogmatiškai implementuojami, neleidžiant nukrypti nuo centrinės valdžios sudarytos reagavimo strategijos.¹⁴

Turint galvoje tokią griežtą Ruandos valdžios reakciją ir agresyvias kovos su sveikatos krize priemones, labai įdomu analizuoti, kaip tai paveikė Ruandai ypač aktualią ir pakankamai unikalią šios šalies nacionalinę susitaikymo politiką. Pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų¹⁵ literatūroje daug mokslininkų dėmesio sulaukia Ruandos genocidas ir po jo vykdytos susitaikymo praktikos. Ilgą laiką šių studijų politiniai aspektai buvo nagrinėti pasitelkiant iš *viršaus į apačią* metodą, kuris apima stambias valstybines iniciatyvas (pavyzdžiui, dėmesys skiriamas JT ST įkurtam Ruandos Tribunolui ar *gacaca*¹⁶ teismų procesams)¹⁷. Tačiau pastebėjus pirmosios prieigos trūkumus, vis dažniau Ruandos pokonfliktinės visuomenės tyrimuose galima išvysti atsirandančio iš *apačios į viršų* požiūrio aspektus, kuomet vykdomi mažesni bendruomenių tyrimai, besigilinantys į žemiausiojo lygmens susitaikymo suvokimą ir praktikas. Mokslininkai prieina prie išvados, jog Ruanda kuria itin centralizuotą ir iš *viršaus į apačią* „primestą“ susitaikymo politiką, tapusią esminiu jos tapatybiniu elementu. Susitaikymo idėja grindžiama „vienybės ideologijos“ politika, tam pasitelkiant įvairias, gyventojams labai gerai žinomas priemones.¹⁸ Literatūroje dažnai argumentuojama, jog jos iš esmės slopina susitaikymui ir ilgalaikei taikai būtina saviraiškos laisvę bei mažina pliuralizmo ir demokratinėmis vertybėmis grindžiamos pilietinės visuomenės atsiradimą ir egzistavimo tikimybę.¹⁹ Taigi susitaikymas tampa tiek vidaus, tiek užsienio politikos įrankiu, fabrikuojančiu tariamą vienybę ir nuolat perkuriančiu *ruandiečių* tapatybę, pabrėžiančią atvirumą, įtraukumą ir toleranciją visiems, net plačiai stigmatizuotos grupės atstovams.²⁰ Tokiu būdu, tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu įtvirtinamas ir palaikomas vieningos, tarpusavyje susijusios ir susitaikiusios, demokratinėmis vertybėmis remiamos visuomenės įvaizdis.²¹

¹⁴ The World Bank. „World Bank Supports Rwanda’s COVID-19 Response”, 2020 balandžio 7 d.; Williams Buningwire. „Relief Support: City of Kigali Gives Out A Toll-Free Number“, 2020 balandžio 6 d.

¹⁵ Ruti G. Teitel. *Transitional Justice Genealogy*. Harvard Human Rights Journal Cambridge MA: Cambridge 16, 2003

¹⁶ Šis istorinis terminas buvo panaudotas Ruandos valdžios 2001 m. įsteigtiems bendruomenių teismams apibūdinti. Jų tikslas – po genocido įvykių atkurti teisingumą ir paskatinti susitaikymą tarp šalies gyventojų.

¹⁷ Alison Des Forges. „Human Rights Watch, & International Federation of Human Rights.” *‘Leave none to tell the story’: genocide in Rwanda* 3169.189, 1999; David M. Paciocco. „Defending Rwandans Before the ICTR: A Venture Full of Pitfalls and Lessons for International Criminal Law.” Montreal: Themis, 2004; Karen Brounéus. „The trauma of truth telling: Effects of witnessing in the Rwandan Gacaca courts on psychological health.” *Journal of conflict resolution* 54.3 2010

¹⁸ Emmanuel Hitayezu. „Understanding the role of forum for unity and reconciliation in post-genocide peacebuilding Rwanda: Case of Gasabo District“, University of Rwanda, 2021 birželis, 39-50

¹⁹ Bert Ingelaere. „Living the transition: Inside Rwanda’s conflict cycle at the grassroots.” *Journal of eastern African studies* 3.3, 2009; E. Staub. „Reconciliation Between Groups, the Prevention of Violence, and Lasting Peace“ iš Morton. *Deutsch Psychological components of sustainable peace*. Springer Science & Business Media, 2012; Ananda Breed. „Performing reconciliation in Rwanda.” *Peace Review: A Journal of Social Justice* 18.4, 2006

²⁰ NURC. *Nation-Wide Grassroots Consultations Report: Unity and Reconciliation Initiatives in Rwanda*, Kigali: NURC, 2000; Susanne Buckley-Zistel. „Dividing and uniting: The use of citizenship discourses in conflict and reconciliation in Rwanda.” *Global Society* 20.1, 2006

²¹ Government of Rwanda (GoR). „7 Years Government Programme: National Strategy for Transformation (NST 1) 2017-2024.“, 2017

Akademinė bendruomenė vis dar nėra detaliai išnaginėjusi galutinio COVID-19 pandemijos poveikio. Tai ypatingai jaučiama tose srityse, kurios šiuo metu, kuomet pandemija nuolat atsinaujina mutuojančio viruso atmainų ir naujų bangų formomis, nėra prioritetinės bei „nepalenda“ po rutininių, skubių sprendimų priėmimo darbotvarkės skėčiu. Būtent todėl trūksta mokslinių darbų apie tai, kaip pandemija daro/darys įtaką humanitariniam sektoriui, taikos bei vystymosi procesams šiandien ir ateityje²². Pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų lauke dirbantys akademikai taip pat vis dažniau ragina kreipti daugiau dėmesio ne tik į praeities, bet ir esamojo laiko konfliktus ir vykstančias krizes.²³ Kadangi mokslinių darbų apie tai, kaip pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmus, o konkrečiai, susitaikymą veikia pandemija, beveik nėra, svarbu pildyti šį studijų lauką naujais empiriniais duomenimis.

Šiame darbe nagrinėjamas Ruandos ir jos nacionalinės susitaikymo politikos COVID-19 pandemijos krizės kontekste atvejis. Šio tiriamojo darbo tikslas – ištyrus Ruandos Respublikos valdžios pasitelktus kovos su COVID-19 pandemijos krize mechanizmus, išsiaiškinti, ar ir kaip pandemija paveikė šalies nacionalinę susitaikymo politiką (jos tikslus, priemones, rezultatus).

Darbe keliami du ***gynamieji teiginiai***:

GT1: Susitaikymo politika krizės metu tapo įrankiu ir buvo sistemingai valdžios išnaudojama nacionalinei ir tarptautinei įtakai stiprinti bei plėsti.

GT2: Išaugusi valdžios kontrolė keitė ir skurdino susitaikymo politikos turinį, o tam tikrais atvejais visiškai pristabdė iki tol vyravusių procesų ir įgyvendinamų iniciatyvų eigą.

Taip pat formuluojami keturi išplėstiniai GT1 teiginį paaiškinantys argumentai.

GT1a: Pandemijos metu valdžia išnaudojo šalies istoriją, pabrėždama situacijos rimtumą bei taikydama griežtas atsako priemones.

GT1b: Pandemijos metu valdžia išnaudojo politinę kultūrą, suaktyvinusi tiesioginį žmonių asmeninio gyvenimo reguliavimą, ribodama kultūriškai svarbiausių bendruomenių susitikimų ir viešų kolektyvinių veiklų tęsimą, slopindama istoriškai jautrias praktikas.

GT1c: Pandemijos metu valdžia išnaudojo viešąjį valdymą, išplėsdama pavaldžių institucijų ir biurokratų tinklą bei pasitelkdama centralizuotą komunikaciją ir švietimą.

²² Serena Clark, Claudio Alberti. „COVID-19 and Adapting to the New Normal: Lessons Learned for Peacebuilding.” *Journal of Peacebuilding & Development*, 2021, 5

²³ Jeremy Sarkin. „Refocusing Transitional Justice to Focus Not Only on the Past, But Also to Concentrate on Ongoing Conflicts and Enduring Human Rights Crises.“ *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 7.2, 2016; Hayley Evans, Priscyll Anctil Avoine. „An Intersectional Approach to Colombian Transitional Justice and COVID-19“, *OpinioJuris*, 2021 sausio 15 d.

GT1d: Pandemijos metu valdžia išnaudojo tarptautinę diplomatiją, pabrėždama šalies progresą ir sėkmę, investuodama į savo įvaizdžio bei vaidmens tarptautinėje arenoje stiprinimą.

Kiekvienas jų nurodo vis kitą valdžios naudotą pandemijos suvaldymo priemonę. Argumentai konstruoti remiantis oficialiais Ruandos Respublikos nacionalinę vienybės ir susitaikymo politiką reglamentuojančiais dokumentais, tarptautinių organizacijų ataskaitomis. Taip pat pačios autorės 2020 m. atlikto etnografinio pobūdžio lauko tyrimo Ruandoje užrašais, kitų akademikų ankstesnių tyrimų apie Ruandos specifiką bei šio darbo teorinės dalies mokslininkų įžvalgomis. Atlikto tyrimo išvados ir rezultatai bus reikšmingi ne tik dėl novatoriško pandemijos poveikio vertinimo susitaikymo politikai, tačiau ir dėl platesnio žvilgsnio į tai, kaip *force majeure* tipo krizės keičia vykdomą politiką ir kokios priemonės paprastai tam pasitelkiamos (kas sąlygoja griežtesnių ar švelnesnių priemonių pasirinkimą). Taigi autorės sukurtas teorinis modelis galėtų būti pritaikomas ir kitiems tyrimams, besigilinantiesiems į krizių poveikį vykdomai politikai.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti literatūrą, nagrinėjančią *force majeure* grėsmių poveikį ir valdžios galios telkimo būdus krizių metu, bei identifikuoti dažniausiai pasitelkiamas kryptis, priemones, veikėjus;
2. Sukonstruoti teorinį modelį, leisiantį sistemingai įvertinti pandemijos poveikį Ruandos nacionalinei susitaikymo politikai (jos tikslams, priemonėms, rezultatams);
3. Atlikti kokybinių tyrimą ir surinkti duomenis;
4. Išanalizuoti surinką bei susistemintą tyrimui svarbią empirinę medžiagą, leidžiančią pritari arba paneigti ginamuosius teiginius, pateikti išvadas.

Remiantis darbo tikslu, ginamaisiais teiginiais, juos išplečiančiais ir įtaką susitaikymo politikai detalizuojančiais keturiais pjūviais bei išsikeltais uždaviniais, šis darbas yra suskirstytas į penkias pagrindines dalis. Pirmoje dalyje buvo pristatytos krizių, konkrečiai, COVID-19 pandemijos, problemiškas bei keliami iššūkiai. Taip pat buvo supažindinta su pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų lauku bei vienu svarbiausiu šio lauko tikslu – susitaikymo Ruandoje specifiškumu. Antrojoje dalyje pristatomas teorinis pagrindas, apibrėžiantis pagrindinius valstybės galios telkimo motyvus bei pagrindinius Ruandos politikos principus. Šoko doktrinos ir nelaimių diplomatijos akademikų teorinės prielaidos šioje dalyje leis paruošti darbe naudojamą teorinį modelį. Pastarasis bus pritaikytas tiriant valdžios reakcijas ir priemones, reaguojant į beprecedentę COVID-19 pandemijos krizę bei vertinant jos poveikį oficialiai reglamentuojamai Ruandos nacionalinei vienybės ir susitaikymo politikai. Trečioji darbo dalis apibrėš tyrime naudojamą metodą bei pristatys pasirinktą

atvejį, duomenų šaltinius ir analizės instrumentus. Ketvirtojoje dalyje bus aprašomi atlikto tyrimo rezultatai, o penktoji dalis pateiks apibendrinančias išvadas bei autorės baigiamąsias rekomendacijas ateities tyrimams.

2. TEORINIS PAGRINDAS

Šioje analizėje bus derinamos valdžios galios telkimo būdus tiriančios bei *force majeure* tipo nelaimių/krizių poveikį visuomenėms, nacionalinio ar tarptautinio lygmens politiniams sprendimams bei taikos ir konfliktų procesams analizuojančios teorinės prieigos. Autorės sukurtas modelis leis šias teorijas adaptuoti pereinamojo laikotarpio teisingumo bei vieno iš jo tikslų – susitaikymo studijoms. Taip pat Ruandos kontekstui ir galimai įvykusio poveikio susitaikymo politikos tikslams, priemonėms, rezultatams vertinti.

2.1. Platesnis požiūris į *force majeure* įvykį ir jo poveikį

2.1.1. Kolektyvinis šokas, elgesys ir emocijos išorinės grėsmės akivaizdoje

Siekiant suprasti, kaip COVID-19 pandemija galėjo paveikti pereinamojo laikotarpio teisingumo, o konkrečiai, susitaikymo procesus, būtina suprasti, kas vyksta tuomet, kai šalys ir jų visuomenės susiduria su netikėtomis ir platų poveikį turinčiomis grėsmėmis. Į šį lauką reikšmingai įveda šoko doktrinos veikimo principo aiškinimai, kurie analizuoja didžiosios dalies visuomenės susidūrimą su kolektyviniu šoku, jų reakcijas ir platesnį krizės konteksto poveikį. Pastebima, jog *force majeure* įvykio akivaizdoje sukręsta visuomenė dažniausiai yra linkusi atsisakyti to, ką paprastuoju laikotarpiu stengtūsi apsaugoti. Todėl būtent tokiuose momentuose, kuomet piliečiai yra fiziškai ir psichologiškai pažeidžiamiausi bei paveikiamiausi, iškyla tie, kurie „pradedą darbą“, siekdami pakeisti ar išnaudoti susiklosčiusią situaciją. Įdomu tai, jog neretai prisidengiant esama situacija ir greito reagavimo į *force majeure* grėsmę būtinybe, sprendimų ir priemonių kokybė bei legitimumas tarsi savaime tampa labiau pateisinami dėl pačios situacijos sukulto šoko, netikrumo. Tačiau teoretikai teigia, jog priimami sprendimai su savimi gali atsinešti į ateitį orientuotus valdžios politinius ir įtakos didinimo siekius. Naomi Klein, kuri išplėtojo šoko doktriną, teigia, jog galima matyti, kad krizės metu kažkada atrodžiusios neįmanomos idėjos tampa įmanomomis. Autorė kelia klausimą: kieno idėjos? Ar tų, kurie siekia, kad kuo daugiau žmonių būtų apsaugoti, ar grobuoniško tipo idėjos tų, kurie siekia išnaudoti esamą situaciją, pažeidžiamiausius paliekant dar labiau neapsaugotus ir nuošalyje? Savo knygoje ji pastebi, jog po šokiruojančių įvykių, tokių kaip: karai, sukilimai, teroristinės atakos, ekonominės krizės ar stichinės nelaimės, valdžios atstovai yra linkę išnaudoti visuomenės pasimetimą, neretai savo veiksmais ir drakoniško tipo priemonėmis toldami nuo viešai deklaruojamos demokratinės santvarkos vertybių. Savo siekiams įtvirtinti dažnai išnaudojamos jau anksčiau minėtos aplink sklandančios „patrauklios“ ir skambios idėjos (pavyzdžiui: sveikatos apsauga, socialinė gerovė, mokestinės reformos, švietimo sistema, užsienio politika ir kt.). Tačiau lygiai taip pat autorė pabrėžia, jog svarbu suprasti, kad šoko momentas yra nenuspėjamas ir nepastovus, kuriame arba bus

pralaimima, arba įvyksta progresas ir pasiekiami tikslai.²⁴ N. Klein šoko doktrinos poveikį visuomenėje reikšmingai pildo teoretikų B. Albertson ir S.K. Gadarian darbas, kuriame teigiama, jog po netikėtų ir destruktivių įvykių visuomenės reakcijai svarbią įtaką daro kartu su patiriamu šoku suaktyvėjančios emocijos. Atsiradusi bendra grėsmė ir jos iššauktas nerimas, neužtikrintumas ne tik lemia individų pažeidžiamumą, paveikumą manipuliacijoms, bet ir turi konsoliduojantį poveikį, skatina piliečius pasitikėti (dažnai nevalingai) politiniu elitu, kuris šoko veikiamai visuomenei tuo metu įkūnija vienintelės apsaugos šaltinį.²⁵

2.1.2. Nelaimių diplomatija: kas atsitinka, kai įvyksta *force majeure* įvykis?

Ilan Kelman savo darbuose teigia, jog tokio masto anomalijų akivaizdoje, kurių pirminis efektas yra palyginti lėtas ir slenkantis, o ilgainiui – progresuojantis ir generuojantis destruktivaus poveikio grandinę, tikėtina, jog šalių vyriausybės kaip niekada anksčiau bus linkusios tai išnaudoti savo įtakai, prestižui ir interesams ne tik šalies viduje, bet ir užsienio politikoje plėsti. Todėl skatinama kritiškai žvelgti į iš viršaus į apačią nuleidžiamas iniciatyvas ar krizei suvaldyti siūlomus, gana plačiai implementuojamus nacionalinio lygmens instrumentus.²⁶ Akademikas, kartu su kitais, taip pat išplėtoja „nelaimių diplomatijos“ (*angl. disaster diplomacy*) terminą, kuriam pagrindą atsirasti būtent ir sudaro po savęs nuvilnijančios, dažnai destruktivių efektą paliekančios krizės, kurių tikrąjį poveikį matome tik po tam tikro laiko. Šios ganėtinai daugiasluoksnės koncepcijos ypatumas yra ir tai, jog ji analizuoja, kokią įgalinančią terpę tam tikrai, galios monopolį turinčiai, grupei šios nelaimės yra pajėgios sukurti arba kokį kontekstą pastarosios skatina išnaudoti. Todėl ši prieiga svarbi tuo, jog ji analizuoja, kas atsitinka *force majeure* vyksmo epicentre ir ne ką mažiau svarbiais laikotarpiais prieš ir po to. Skirtingus atvejus pasaulyje apžvelgusios analizės rodo, jog su nelaimių diplomatija susiję, dažnai į ilgąjį laikotarpį orientuoti valdžios sprendimai turi stiprią ir nematomą politinę įkrovą. Ji persismelkia per kelias valstybės laiko ir erdvės skales, kuomet siekiama pasinaudoti *force majeure* situacijos sukurtu galimybių langu, laimėti visuomenės palaikymą ir diegti savitą ideologiją, o prisidengiant žmogiškojo saugumo argumentu, perkonstruoti politinį diskursą.²⁷ Taip nedemokratiški režimai yra labiau linkę išnaudoti tokio tipo krizes, bandydami pateisinti jėgos panaudojimą prieš piliečius, žodžio ir saviraiškos laisvės ribojimus, plečiant skleidžiamos

²⁴ Naomi Klein. „The shock doctrine: The rise of disaster capitalism“, Macmillan, 2007; The Intercept. „Coronavirus Capitalism – and How to Beat it“, 2020 kovo 16 d.

²⁵ Bethany Albertson, Shana Kushner Gadarian. *Anxious politics: Democratic citizenship in a threatening world*. Cambridge University Press, 2015

²⁶ Ilan Kelman. „Connecting theories of cascading disasters and disaster diplomacy.“ *International journal of disaster risk reduction* 30, 2018; Ilan Kelman, T. Koukis (eds.). „Disaster Diplomacy“. Section in *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 14, no. 1, 2000; Ilan Kelman. *Disaster diplomacy: how disasters affect peace and conflict*. Routledge, 2011

²⁷ Ilan Kelman. „Catastrophe and conflict: disaster diplomacy and its foreign policy implications.“, Brill Research Perspectives in Diplomacy and Foreign Policy 1.1, 2016; Paul Hart, Arjen Boin. „Between crisis and normalcy: The long shadow of post-crisis politics.“ *Managing crises: Threats, dilemmas, opportunities*, 2001

dezinformacijos ar savo norimo naratyvo (pavyzdžiui, istorinio) kiekius, sustiprinto stebėjimo, duomenų rinkimo infrastruktūrą bei dažnai ne iki galo pagrįstą piliečių kontrolės aparato tinklą.²⁸

Kitas svarbus aspektas yra tai, jog šio teorinio lauko autoriai analizuoja, kaip tam tikrai *force majeure* nelaimėi užkardyti pasirinktos priemonės bei neretai selektyvūs post-krizinio laikotarpio veiksmai gali (ne)daryti įtaką taikos arba konfliktų procesams ir kodėl. Pavyzdžiui, pasak C. Maciver, ne pati krizė *per se* katalizuoja konfliktą, susitarimą ar poveikį kažkam, bet dažnai neadekvatūs, netinkami ar pernelyg savanaudiški centrinės valdžios, elito struktūrų veiksmai bei pasirenkamos atsakomojo pobūdžio priemonės. Pastarosios būna sėkmingai išnaudojamos siekiant kultivuoti labiau vidinės ar tarptautinės politikos tikslus, kurie, kaip pastebima, egzistavo gerokai prieš tai ir dėl su nelaimė nesusijusių priežasčių. Todėl verta kvestionuoti ir tirti šių, po diplomatijos sąvoka dažnai pakišamų, tikslų (tarp jų ir susitaikymo) tikrumą.²⁹ Ilan Kelman siūloma prieiga ragina kalbėti ir į analizes įtraukti ne tik tai, kas vyksta *force majeure* įvykio epicentre ar laikotarpiu po jo, bet ir daug platesnį kontekstą ir jame egzistuojančius priežastinius ryšius. Remdamasis stichinės nelaimės – cunamio pavyzdžiais dviejose, vidaus konfliktus išgyvenančiose, valstybėse, autorius pastebėjo keletą skirtingų post-krizinių scenarijų: nuo reikšmingai pablogėjusių konfliktų bei įtampų suaktyvėjimo ar net karinių pajėgų įsikišimo iki priimtų taikos susitarimų ir situacijos stabilizavimosi. Autorius pabrėžia, jog būtų ne iki galo tikslu manyti, kad tik pats fokusuojantis įvykis tapo tiesiogiai tam tikrą sprendimą (pavyzdžiui, pradėtas taikos derybas) katalizavęs veiksnys. Daug labiau tikėtina, kad pastarasis sukūrė tik erdvę tam tikriems sprendimams ar pokyčiams įvykti. Tai priklauso nuo to, su koku politiniu kontekstu šis įvykis sureagavo ir kokią vertę jame įgavo. Autorius pabrėžia, jog panašus modelis atsikartoja didžiojoje dalyje nelaimių diplomatijos atvejus tiriančių studijų.³⁰ Pastebėta, kad šalia *force majeure* grėsmės yra daug kitų, ne ką mažiau svarbių, faktorių, kaip pavyzdžiui: lyderystė, valstybės vadovų (ne) kaita, nevalstybiniai veikėjai, geografija, bendruomenės, žiniasklaidos ir kitų medijų formų naudojimo kultūra, istorija, nuoskaudų svarba ir pastangos jas išsaugoti bei platesnis politinis ar viešojo administravimo šalyje kontekstas, kultūriniai archetipai, vykusios/vykstančios derybos ar susitarimai, užsienio parama/donorai, tarptautiniai ryšiai, ekonominiai ir prekybiniai santykiai, smurto/vidinių konfliktų, tarpusavio nepasitikėjimo šalyje lygis, ir galiausiai, buvusių fokusuojančių įvykių patirtys.³¹ Visa tai, pasak teoretiko, gali reikšmingai paveikti susiklosčiusią situaciją, kartais net labiau nei pačios *force majeure* grėsmės atsiradimas.³² Todėl suvokimas, jog nesame visiškai tikri dėl *force majeure* įvykių sukeliamų pasekmių, daro šį

²⁸ Klein, 2007

²⁹ Christa Maciver. „Disaster Diplomacy: A Brief Review”, Strategic Applications International, 2012

³⁰ Ilan Kelman. „Catastrophe and conflict: disaster diplomacy and its foreign policy implications.“, 12

³¹ Ten pat.; Ilan Kelman. „Connecting theories of cascading disasters and disaster diplomacy.“

³² Video interviu su Ilan Kelman „Ilan Kelman on Disaster Diplomacy and Community Based Adaptation“, 2011 birželio 7 d.

lauką ne tik labiau komplikuoatą, bet ir įdomų bei reikalaujantį tolimesnių tyrimų ir jų metu sisteminių pirminių duomenų apie platesnį tokių krizių poveikį.

Apibendrinant, platesnę *force majeure* įvykių įtaką tyrusių akademikų mintys reikšmingai papildė autorės kuriamą modelį. Šoko doktrinos ir nelaimių diplomatijos teorinės priegos paskatino į bendro poveikio vertinimą įtraukti platesnio konteksto faktorius, pabrėžiant pastarųjų svarbą. N. Klein ir I. Kelman mintys čia vizualizuojasi įsiterpusio COVID-19 pandemijos galimybių lango pavidalu. Per šią terpę „pereina“ pačios Ruandos politinis turinys ir 2.3. dalyje pristatomi režimą palaikantys ir šaliai aktualūs ramsčiai. Kadangi kiekvienu atveju reakcija ir įgyta vertė skiriasi, šis modelis ragina atkreipti dėmesį į jų galimas deformacijas vėlesniame etape, kuomet bus kalbama apie poveikį susitaikymo politikai.

2.2. Valstybė ir krizė: galios telkimo būdai

Išsiaiškinus, jog *force majeure* tipo įvykiai daug dažniau suteikia tik įrankius režimui valstybėse transformuoti tai, kas jau egzistavo iki tol, labai svarbu suprasti, kaip apibrėžiamas autoritarų galios telkimas, per kokias sritis, priemones, veikėjus jis reiškiasi. Tai padės geriau suprasti galimas poveikio kryptis ir kokių reakcijų būtų galima tikėtis ramsčiui įgijus vienokią ar kitokią vertę. Taip pat leis apibrėžti, kokios reikšmės šio modelio pjūviuose galėtų būti įgyjamos tyrimui aktualios Ruandos atveju. Tikėtina, jog pandemijos krizės metu šie pjūviai buvo taip pat sistemingai išnaudoti įtakai didinti bei veikė susitaikymo politiką.

2.2.1. Galios telkimo būdų poveikio kryptys ir rezultatai

Teoriniuose darbuose, kurie kalba apie galios telkimą bei būdus, kuriais tai daroma, dažnai minima, jog valdžia ir jai pavaldus elitas veikia ir savo galią įtvirtina per dažnai dirbtinai kuriamą bendrą arba tikslingai aktualizuotą istorinį, kultūrinį pasakojimą. Taip pat išplėstą ir iki pat žemiausio lygmens pavaldų institucijų/biurokratų tinklą, karines ir kitas saugumo struktūras, reguliuodami informaciją (tam itin padeda medijų, švietimo sistemos kontrolė), tarptautinę lyderystę, o kartais, per deklaruojamus itin ambicingus regioninius ar net globalius tikslus. Todėl šiuos dalykus, kuriuos dažnai mini teoretikai, būtų galima sisteminti į ramsčius. Jie yra aktualūs ir reikšmingai papildo autorės kuriamą bei tyrime planuojamą taikyti teorinį modelį.

Akademinėje literatūroje dažnai vienokiu ar kitokiu būdu atsigręžiama į *istorinį naratyvą* kaip vieną iš esminių elementų, padedančių įtvirtinti režimo politinės linijos tąsą bei tikslingai išnaudojamą telkiant galią. Svarbu suprasti, jog netikėti, destruktivūs įvykiai, netikrumą ir baimę valstybėje sėjančios situacijos ne tik gali aktyvuoti su praeities traumomis susijusius momentus, bet

ir neišvengiamai veikia tiek piliečius, tiek ir patį elitą, jų reakcijas ir pasirenkamas priemonės. Galima matyti, jog, viena vertus, tam tikri istoriniai tautos laimėjimai ar buvusių įvykių patirtys ir jų metu priimti sėkmingi sprendimai, kurie krizinėse situacijose dažnai prisimenami, įgyja teigiamą įvertį, todėl telkia, motyvuoja ir vienija visuomenę prieš naujos grėsmės iššūkius. Kita vertus, skaudžias istorines patirtis iki tol išgyvenusios bendruomenės fokusuojančių įvykių kontekste atitinkamai gali tapti pažeidžiamesnės, o režimo atstovai yra linkę tai išnaudoti bei pozicionuoti save kaip pagrindinį apsaugos šaltinį. Todėl ir priemonės, dėl pernelyg stipriai išaugusio visuomenės pažeidžiamumo ir suaktyvėjusio nepasitenkinimo apraiškų, čia taip pat ganėtinais stipriai orientuojasi į bet kokio galimo įsiplieksti susiskaldymo ar neramumų neutralizavimą, tuo siekiant užtikrinti sklandų režimo gyvavimą. Tokiose situacijose, referuojant į sudėtingą tautos praeitį bei prisimenant svarbiausius istorinius ir konkrečiai valstybei emociškai artimus ir aktualius kolektyvinės atminties momentus, pasirenkama tiesioginės pagalbos teikimo labiausiai krizės paveiktiems asmenims ar grupėms strategija.³³ Visgi, svarbu suprasti ne tik autoritarų galios telkimo būdus ir jų pokytį/ elgseną fokusuojančių įvykių kontekste, bet ir apskritai, kaip *force majeure* nelaimės rezonuoja su istorine patirtimi bei veikia pačius valstybių gyventojus ir jų elgseną. P.A. Sorokin, F. Cuny vieni pirmųjų analizavo nelaimių poveikį visuomenėse bei katalizuojantį tokių negandų efektą politiniams ir socialiniams pokyčiams. Pastebėta, jog visuomenėse, kurios iki tol išgyveno sunkius konfliktinius laikotarpius, tokie įvykiai paryškina/aktyvuoja istorines traumas, susipriešinimus, nelygybės, atskirties momentus.³⁴ Apie tai kalba ir T. Birkland, teigdamas, jog fokusuojantys įvykiai, kaip rodo sisteminta istorinė praktika, ne tik turi telkiančią funkciją, bet ilgainiui gali tapti ir svarbiu instrumentu bei galimybių langu politikos pokyčių siekiančioms grupėms, dažniausiai toms, kurios buvo slopinamos ar stigmatizuojamos dominuojančios grupės valstybės viduje. Tokiai reakcijai bei įvykio išnaudojimui didelę įtaką daro pačios visuomenės suinteresuotumas ir susidomėjimas problema, (ne)įtrauktumo lygis, kurie itin aktualūs, kai kalbėsime apie antrajam ramsčiui būdingas įgyjamų vertinimų kryptis.³⁵

Autorių literatūroje išryškėjęs momentas, kurį taip pat būtų galima apibendrintai sisteminti kaip antrąjį teorinio modelio ramstį, yra *politinė kultūra*. Pastaroji yra itin svarbi, kai kalbame apie priemones, kurias savo įtakos didinimui yra linkę pasirinkti režimo atstovai. Pavyzdžiui, jeigu valstybės turi subordinuotą, kultūriškai paklusnią ar net labai suvaržytą visuomenę, čia bus ypatingai

³³ Barbara Geddes, et al. *How dictatorships work: Power, personalization, and collapse*. Cambridge University Press, 2018, 187; 215

³⁴ Pitirim A. Sorokin. „Man and society in calamity: the effects of war, revolution, famine, pestilence upon human mind, behavior, social organization and cultural life“, Transaction Publishers, 1946; Frederick C. Cuny. „Disasters and Development“ Intertect Press, 1994

³⁵ Thomas A. Birkland. „Disasters, lessons learned, and fantasy documents.“ *Journal of Contingencies and Crisis management* 17.3, 2009; Thomas A. Birkland. „Focusing events, mobilization, and agenda setting.“ *Journal of public policy*, 1998; Thomas A. Birkland. „Lessons of disaster: Policy change after catastrophic events.“ Georgetown University Press, 2006

jaučiamas lyderio dominavimas. Piliečiai bus linkę tapatintis ir besąlygiškai pasitikėti režimo atstovų sprendimais. Priemonės dažnai bus represyvaus pobūdžio, ganėtinai stipriai kontroliuojančios, nes tokio tipo kultūrose paklusimas daugiau galios turintiems „*jiems*“ tampa kaip niekada dažnas ir savaime įprastas ir netgi retai kvestionuojamas.³⁶ Todėl tokiose šalyse baimės elementas yra neatskiriamas, kai mąstome apie kiekvienam autoritarui svarbios politinės tvarkos išlaikymo būdus. Pasak Johannes Gerschewski, baimė gali turėti skirtingas savęs išraiškas. Nuo vienos šalyse išryškėjančių didelio intensyvumo represijų, tikslingai nukreiptų į gerai žinomus asmenis (pavyzdžiui, opozicijos lyderius), didesnę skaičių žmonių, pilietines, nevyriausybinės organizacijas, nepriklausomą žiniasklaidą ir pan. iki žemiausiojo lygmens apraiškų ir subtilias formas įgavusių valdžios įtakos didinimo strategijų (pavyzdžiui, nedidelio intensyvumo smurtas, bauginimas, struktūrinio smurto formos, tokios kaip: išsilavinimo galimybių atėmimas, politinių teisių ribojimas ir pan.)³⁷ Autorius E. Hörhager aprašo dvi kiekybinių tyrimų metu išryškėjusias sąsajas, kurios svarbios, kuomet analizuojame *force majeure* įvykių politizavimą autoritarinėse valstybėse bei režimo pasirinktų reagavimo strategijų sąsajas su kultūriniu šalies kontekstu. Rezultatai rodo, jog esant kuo žemesniam politinių neramumų lygiui prieš krizę ar, priešingai, vyraujant kuo aukštesniam politiniam represijų lygiui šalyje bei itin nuolankiai visuomenei, egzistuoja mažesnė tikimybė, jog kartu su krize įvyks tam tikri politiniai pasikeitimai. Todėl kardinalūs pokyčiai stabiliose ar giliai kultūriškai įsišaknijusiose autoritariniuose režimuose, kuriuos lemtų papildomos *force majeure* grėsmės atsiradimas, yra mažai tikėtini.³⁸ Tuo tarpu ne tokiose suvaržytose, kultūriškai laisvesnėse, įtraukiose ir pilietiška aktyvesnėse visuomenėse galime matyti, jog krizių kontekste žymiai didesnę reikšmę įgyja iš apačios kylančios visuomeninio lygmens iniciatyvos. Piliečių nepasitenkinimas ne užsklendžiamas savyje, o priešingai, iškeliamas į viešumą, atvirai deklaruojamas protestų ir kitomis pilietinėmis, kultūrinio performatyvumo formomis. Tai puikiai iliustruoja skirtingų šalių ir jų reakcijų į pandemijos ribojimus atvejai. Pavyzdžiui, plačiai nuvilniję protestai Europos valstybėse (Olandijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Italijoje, Jungtinėje Karalystėje), taip pat Kanadoje, Naujojoje Zelandijoje. Tuo tarpu žymiai mažesnis atvirai reiškiamo nepasitenkinimo atvejų skaičius arba apskritai nebuvimas, kaip rodo pandemijos laikotarpio praktiniai pavydžiai, reikšmingai siejasi su ganėtinai stipriai kultūriškai subordinuotų valstybių visuomenėmis, kur valdžia turi stiprią įtaką ir kontrolę, pateisinančią griežtas ir šiuurkščias atsako priemones. Čia verta prisiminti reagavimo atvejus Kinijoje, Rusijoje, Baltarusijoje, Libane, Irake, dalyje Lotynų Amerikos valstybių ar Afrikos žemyno šalių.

³⁶ Zlatko Šram, Jasminka Dulić. „National threat perception, dominance-submissive authoritarian syndrome and totalitarian socialist ideology.“ *International journal of humanities and social science* 5, 2015

³⁷ Johannes Gerschewski. „The three pillars of stability: Legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes.“ *Democratization* 20.1, 2013, 18-23

³⁸ E. Hörhager. „Political implications of natural disasters: regime consolidation and political contestation.“ *WIT Trans Built Environ* 150, 2015

Elgsena, reagavimo efektyvumas ir įtakos didinimo sėkmė priklauso nuo jau iki tol buvusių lyderio sugebėjimų įvairiomis formomis įsitvirtinti visuomenėje. Tokia infrastruktūra palengvina informacijos apie įvykius vietos lygmeniu rinkimą, požiūrio, nuotaikų šiose žmonių grupėse sekimą ir atitinkamą reagavimą.³⁹ Todėl literatūroje dažnai minimas ir krizių momentu telkiamai galiai aktualus valstybės *viešojo administravimo* dėmuo, ypač *centralizuoto/decentralizuoto valdymo pobūdis*. Vėlgi, svarbu prisiminti anksčiau minėto Johannes Gerschewski išskiriamus autokratiškas režimų stabilumo elementus, tarp kurių jis taip pat akcentuoja režimo elito bei jam strategiškai naudingų veikėjų tarpusavio santykių svarbą. Tokiuose santykiuose pagrindinė varomoji jėga – tai naudos ir kaštų analizė. Todėl elitui reikalingas veikėjas yra įtikinamas nesinaudoti savo galia „trukdyti“, vietoj to, jam pasiūloma beveik neribota prieiga prie resursų ir jų disponavimo. Tai dažniausiai pasireiškia itin centralizuoto valdymo forma, kuomet valdžios atstovai savo politinių interesų siekia ir juos valdo per glaudų tiesioginių ir netiesioginių ryšių su pavaldžiais veikėjais tinklą.⁴⁰ Panašius aspektus savo tekstuose mini ir viena iš daugiausiai autoritarinius režimus bei jų specifikas tyrusių mokslininkių Barbara Geddes. Akcentuodama krizinių situacijų specifiškumą, akademikė teigė, jog būtent pastarosios itin stipriai veikia viešojo valdymo šalyse elementus ir neretai tampa vienu iš palankiausių įrankių plečiant centrui naudingų veikėjų tinklą. Tyrėja akcentuoja, jog galia tokiose situacijose yra priklausoma nuo informacijos kontrolės. Todėl čia autoritariniai režimai kaip niekada anksčiau siekia sustiprinti ir valdyti naujienų bei politinės informacijos srautą, šviečiamojo pobūdžio turinį visuomenėje. Tokiu būdu centralizuotu valdymu pasižymintios valstybės per plačiai dengiamą stebėjimą, visapusišką kontrolę siekia slopinti bet kokias neramumų, nepasitenkinimo apraiškas ar pagrindą joms atsirasti, kuris lemtų greitesnę ir kartu su krize įvykstančių pokyčių iš apačios tikimybę.⁴¹ Tuo tarpu decentralizuoto valdymo klausimu valdžios politika ir priemonės įgyja visiškai kitokią vertę, nes atsakomybė ir įtaka yra kur kas plačiau išdalinta. Taigi krizinėse situacijose šis tinklas yra tarpusavyje susijęs bei įgalintas reaguoti ir veikti, o kiekvienas jo veikėjas turi didesnę laisvę savarankiškam sprendimų priėmimui. Čia taip pat aktualu pilietinės, visuomeninės iniciatyvos, atskirų institucijų, organizacijų, visuomenininkų išitraukimas į viešosios politikos procesus. Tokių šalių, pavyzdžiui, Pietų Korėjos, atvejis pandemijos metu rodo, jog vis didesnis vaidmuo tenka ir vidurinio lygmens veikėjams, tokiems kaip: nevyriausybinės organizacijos, privačios bendrovės, pavieniai subjektai ir pan. Tai rodo, jog į partneriškų santykių kūrimą linkusios valdžios institucijos atlieka ne monolitinę griežtų priemonių iš viršaus į apačią

³⁹ Geddes, et al., 2018, 187; 215

⁴⁰ Gerschewski, 18-23

⁴¹ Barbara Geddes ir John Zaller. „Sources of popular support for authoritarian regimes.“ *American Journal of Political Science*, 1989, 319; E. Hörhager, 2015; Barbara Geddes. „Minimum-winning coalitions and personalization in authoritarian regimes.“, *Annual meetings of the American Political Science Association, Chicago*. 2004,13, 29

implementavimo funkciją, bet koordinuoja daugelį veikėjų ir skatina bendrą pastarųjų indėlį į valstybės viešąjį valdymą.⁴²

Galios telkimas neatsiejamas nuo personalizacijos. Tai yra pastangos susieti lyderio asmenybę su deklaruojamomis vertybėmis ir vykdoma politika bei rezultatais, aktualiais ir platesniame kontekste.⁴³ Dažnai tirdami ekstremalias situacijas akademikai svarbų vaidmenį priskiria lyderio figūrai, jo valdymo pobūdžiui, deklaruojamiems užsienio politikos tikslams ir ambicijoms. Pastebėta, jog pastarieji, esant poreikiui, taip pat gali reikšmingai pasitarnauti telkiant galią. Todėl šie akademinėje literatūroje fiksuoti pastebėjimai galėtų būti sisteminami kaip ketvirtasis ramstis. Jis į teorinį modelį mums leidžia įtraukti *vaidmens tarptautinėje arenoje* elementą.⁴⁴ Tai puikiai iliustruoja ir pačios pandemijos kontekstas, kuriame skirtingos valstybės, priklausomai nuo iki tol plėtotos šalies politinės linijos, rinkosi itin skirtingus reagavimo ir savęs pristatymo tarptautinėje erdvėje būdus. Pavyzdžiui, didžiosios galios kaip: Kinija, Rusija, Indija, ar mažesnės valstybės, kaip: Serbija, Izraelis, Ruanda, ganėtinai aiškiai deklaravo jų savarankišką norą lyderiauti regioniniu ar net globaliu lygmeniu. Todėl šiame ramstyje lyderystė pasireiškė per vakcinų, kaukių ar kitas COVID-19 krizės kontekste aktualias diplomatijos, pandemijos valdymo formas. Tačiau tuo pat metu buvo galima stebėti ir kitokio pobūdžio tarptautinės lyderystės apraiškas, kurios įgyjamos šiame pjūvyje. Pavyzdžiui, prisimenant JAV ar Europos šalių reakcijas, matome, jog sustiprėjo daugiašalio bendradarbiavimo formatai per tokias platformas, kaip ES, NATO. Galiausiai, vaidmens tarptautinėje arenoje vertė gali būti neutrali, pasyvi ar net visiškai priešinga egzistuojančiam požiūriui į esamos krizės rimtumą ir „tinkamiausius“ reagavimo būdus. Todėl COVID-19 atveju verta būtų prisiminti pandemiją iš esmės neįgusius Tanzanijos, Turkmėnistano atvejus. Visiškai kitokį šio ramsčio supratimą įprasmintų Švedijos, Naujosios Zelandijos pavyzdžiai su tik jiems būdingomis reagavimo į krizę strategijomis. Šis ramstis yra labiausiai dinamiškas ir specifiškas kiekvienai šaliai, itin veikiamas išorinės aplinkos bei paties *force majeure* situacijos konteksto. Todėl konkrečias įgyjamų įverčių reakcijas geriausiai gali padėti identifikuoti tik atskirus atvejus tiriančios lyginamojo pobūdžio studijos.

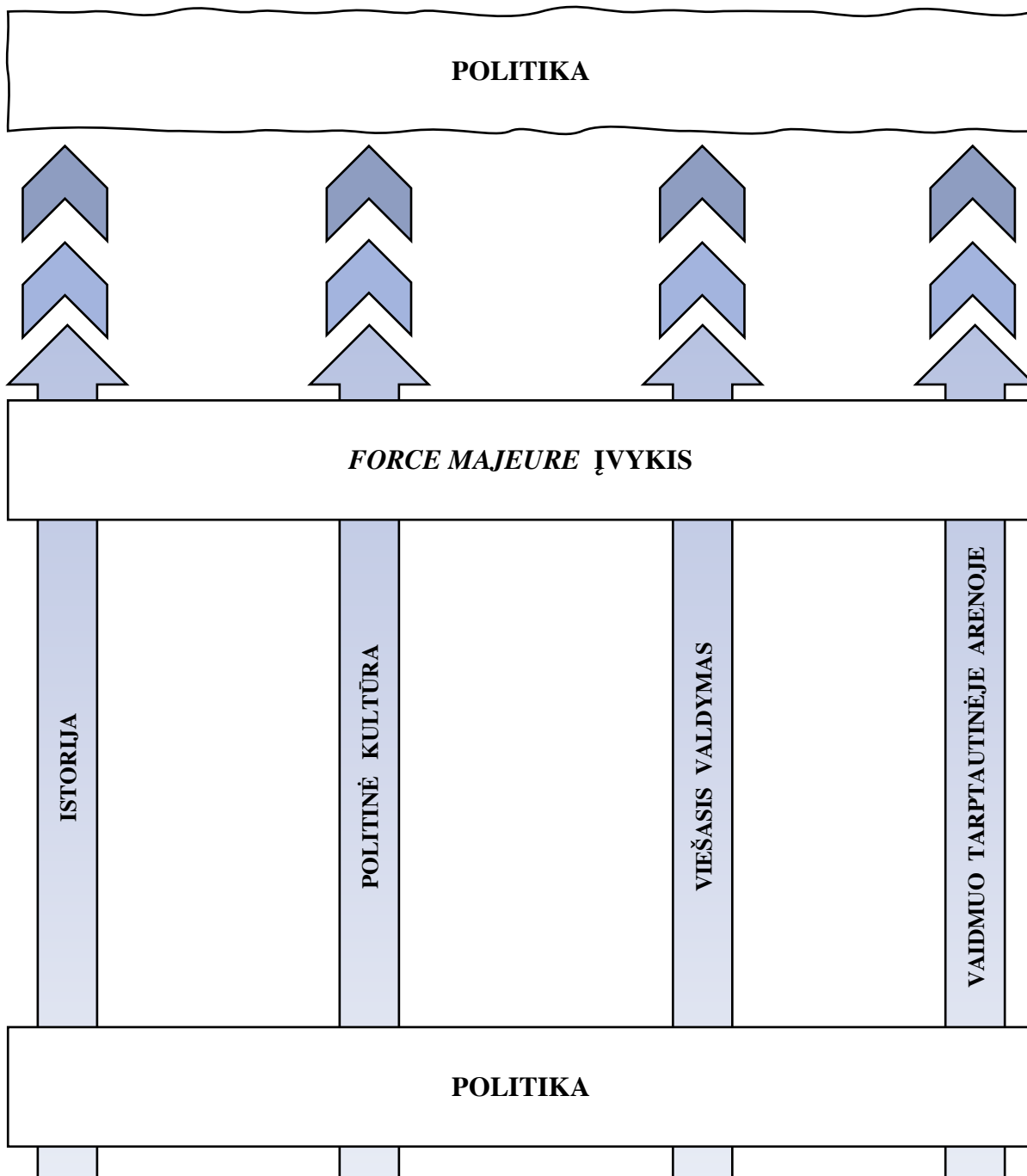
Apibendrinant, svarbu suprasti, jog šio modelio ramsčiai (žr. *1 pav.*), kaip ir įgyjamos pastarųjų vertės, nėra nekintantys. Kiekvienoje valstybėje jie įtraukia specifines politines linijas, todėl gali ir turėtų būti pildomi bei aktualizuojami pagal konkrečios šalies kontekstą.

⁴² Bok Gyo Jeong, Sung-Ju Kim. „The Government and Civil Society Collaboration against COVID-19 in South Korea: A Single or Multiple Actor Play?“. Nonprofit Policy Forum. Vol. 12. No. 1. De Gruyter, 2021

⁴³ Jennifer Gandhi, Jane Lawrence Sumner. „Measuring the consolidation of power in nondemocracies.“ The Journal of Politics 82.4, 2020

⁴⁴ Margaret G. Hermann, et al. „Who leads matters: The effects of powerful individuals.“ International Studies Review 3.2, 2001

1 pav. Teorinis modelis

Šaltinis: sudaryta autorės

2.3. Kaip platesniame kontekste turėtume suprasti Ruandą: šalis iki pandemijos

Kiekvienam režimui itin svarbus savęs įtvirtinimo elementas, kuris leistų pateisinti pasitelkiamas priemones politikos linijos tašai ir telkiamai galiai. Šioje dalyje plačiau pristatoma, kokios vertės šio modelio pjūviuose įgyjamos Ruandoje bei kas veikia P. Kagame ir jo Vyriausybės

vykdomą politiką. Remiantis ankstesnėmis akademikų analizėmis ir pačios autorės 2020 m. atlikto etnografinio pobūdžio lauko tyrimo užrašais, matome, jog Ruandoje šiuose ramsčiuose įgyjamos tokios vertės, kaip: genocido istorija, nuolanki politinė kultūra, centralizuotas viešasis valdymas bei lyderystė tarptautinėje arenoje. Tai taip pat padės suprasti, kaip šie pjūviai galėtų būti veikiami bei kokiomis linijomis retransliuotųsi, pastarosioms perėjus pro viduryje įsiterpusią *force majeure* grėsmės prizmę. Detaliau išanalizavus, bus galima vykdyti poveikio susitaikymui vertinimą.

Pirmasis ramstis – GENOCIDO ISTORIJA

Šalies dabartiniam gyvenimui bei režimo vykdomai politikai stiprų poveikį turi istorija, kuri jungia 1994 m. genocido įvykių patyrimą ir su juo susijusias nuoskaudas. Šie istoriniai įvykiai buvo sisteminga ideologinė kampanija, nukreipta prieš tutsi etninės grupės piliečius. Taigi dabartinis šalies valdymas ir nuo 2000 m. prezidento pareigas užimančio P. Kagame Vyriausybės pastangos yra paremtos istorija grindžiamo ir perkuriamo bendro – *ruandiečių* – naratyvo plėtojimu, o įtaka remiama susitaikymo politikos propagavimu.⁴⁵ Šiam istoriniam naratyvui stiprinti yra dažnai referuojama į kadaise buvusią vieningą, harmonijoje ir taikoje gyvenusią Ruandą.⁴⁶ Svarbu suprasti, jog dabartinė valdžia yra genocidą „laimėjusios“ pusės atstovai. Kartu su atėjimu į valdžią jie atsinešė labai konkrečią, jų susitaikymo žinutę atitinkančią, politinę viziją, o dabartinis prezidentas jau tuo metu buvo viena svarbiausių figūrų ir *de facto* lyderis. Todėl nemaža dalis šalyje įgyvendinamų valdžios sprendimų, tarp jų ir dabartinė susitaikymo politika, yra neatsiejami nuo valdžios, o ypač, prezidento retorikoje kuriamo naratyvo apie post-konfliktinę, sparčiai besivystančią šalį, jos vieningą identitetą.⁴⁷ Tai sistemingai pabrėžiama ne tik oficialioje valdžios retorikoje ir įgyvendinamuose sprendimuose vidaus ar užsienio politikoje, bet nuosekliai kartojama šiam tyrimui aktualiuose dokumentuose, apibrėžiančiuose nacionalinę vienybę ir susitaikymą. Pastaruosiuose šalis pristatoma per išgyventų įvairių „istorinio blogio“ ir su juo susijusių traumų elementus.⁴⁸ Neabejotina, jog skaudi genocido patirtis ir nuoskaudos labai veikia ir pačių žmonių santykių vienu su kitais bei tapatinimąsi su šalį „išgelbėjusia“ naująja valdžia. Neretai tokio tipo visuomenėse vis iškyla ir aktualizuojasi skaudžios praeities traumos, nerimo ir nepagrįstos baimės emocijos. Reaguodamos į bet kokius išorinius dirgiklius, jautriausios žmonių grupės, kurios vis dar yra sunkiame atsistatymo

⁴⁵ Urtė Jakubėnaitė. „Pereinamojo laikotarpio teisingumas Ruandoje. Mushos kaimo bendruomenės susitaikymo iniciatyvų analizė“. *Politologija* 101 (1), 2021

⁴⁶ Filip Reyntjens. „Rwanda: Progress or powder keg?“. *Journal of Democracy* 26.3, 2015, 28

⁴⁷ Susanne Buckley-Zistel. „Nation, narration, unification? The politics of history teaching after the Rwandan genocide.“ *Journal of Genocide Research* 11.1, 2009; Andrea Purdeková. „Building a Nation in Rwanda? De-ethnicisation and its Discontents.“ *Studies in Ethnicity and Nationalism* 8.3, 2008

⁴⁸ Republic of Rwanda NURC „The National Policy on Unity and Reconciliation“, 2007 rugsėjis

po traumų kelyje arba konflikto stadijoje, linkusios užsisklęsti, tapti neprognozuojamomis, jautriomis.⁴⁹

Šio ramsčio svarbus elementas yra istoriškai susiformavęs tautos atsparumas,⁵⁰ kuris buvo veikiamas ne tik genocido patirties, bet ir buvusių/esamų fokusuojančių įvykių šalyje (pavyzdžiui, Ebolos epidemija, ŽIV plitimas, maliarija, pasikartojančios stichinės nelaimės (t.y. sausros, liūtys)).⁵¹ Šis bendras kontekstas lėmė tai, jog dabartinė valdžia baiminasi galimų istorinių klaidų pasikartojimo bei kylančios grėsmės dėl jų įtakos sumažėjimo. Todėl reaguodama net ir į nežymius iššūkius, į prioritetinę vietą kur kas dažniau stato karinio saugumo, sustiprinto stebėjimo ir kitas griežtas priemones.⁵²

Antrasis ramstis – NUOLANKI POLITINĖ KULTŪRA

Galima matyti, jog analizuojant Ruandą yra dažnai pabrėžiamas šios šalies politinės kultūros savitumas, kuris didžiaja dalimi yra paveiktas tiek buvusių praeities traumų, tiek laikotarpio po jų. Tyrimai rodo, jog šalies politinė kultūra iš esmės klostėsi taip, jog visuomenė buvo neskatinama atvirai demonstruoti bei reikšti ir dalintis savo emocijomis. Po genocido vyravęs etninis atstumas aktualizavo ir ilgam įkūnijo baimę „kitam“ ar „kitokiam“.⁵³ Šalies kultūra pasižymi nuolankumu, paklusnumu. Žmonės yra įpratę, kad jų asmeninis gyvenimas yra reguliuojamas, nėra atviri ar linkę kritiškai vertinti, permąstyti bendruomenių lygmeniu diegiamų valdžios priemonių.⁵⁴ Pagarbą tvarkai, hierarchijai, disciplinai rodo iš karto po konflikto įkurtos iniciatyvos (pavyzdžiui, pilietinio perauklėjimo ir indokrinacijos stovyklos *Ingando*) ar jau vėliau atsiradusios, kiek švelnesnio pobūdžio pilietinės akcijos (pavyzdžiui, nacionalinė švaros diena – *Umuganda*). Kultūriškai įprastas paklusnumas, griežta paskatų/nuobaudų sistema įgyvendinama nuo pat vaikystės – t.y. randama net ir švietimo įstaigose ir jų bendruomenių aplinkoje. Tokiu būdu diegiama autoriteto ir hierarchijos svarba (nuo valstybės vadovo, provincijų lyderių iki mokyklos vadovo ir kt.) šalyje nusveria kritinio

⁴⁹ Jean Paul De Jong, et al. „The prevalence of mental health problems in Rwandan and Burundese refugee camps.“ *Acta Psychiatrica Scandinavica* 102.3, 2000; Joseph Kalisa, et al. „Impact of COVID-19 on Mental Health in Rwanda“, *Rw. Public Health Bul.* 2020 rugsėjo 30 d., 8; Alaa Hijazi, et al. „Psychological dimensions of drone warfare.“ *Current Psychology* 38.5, 2019, 3-5; Elizabeth Farrah Louis, et al. „Rwanda’s Resiliency During the Coronavirus Disease Pandemic.“ *Frontiers in Psychiatry*, 2021, 5

⁵⁰ Kalisa, et al. 2020,10

⁵¹ James Ngamije, Callicte Yadufashije. „COVID-19 pandemic in Rwanda: An overview of prevention strategies“, 2020 liepos 16 d.; J. E. A. N. Mouchet, et al. „Evolution of malaria in Africa for the past 40 years: impact of climatic and human factors.“ *Journal of the American Mosquito Control Association* 14.2, 1998; G. Rwanyiziri ir J. Rugema. „Climate Change Effects on Food Security in Rwanda: Case Study of Wetland Rice Production in Bugesera District.“ *Rwanda Journal* 1.1, 2013

⁵² Andrea Purdeková, Filip Reyntjens, Nina Wilén. „Militarisation of governance after conflict: beyond the rebel-to-ruler frame—the case of Rwanda.“ *Third World Quarterly* 39.1, 2018

⁵³ Phuong N. Pham, Harvey M. Weinstein, Timothy Longman. „Trauma and PTSD symptoms in Rwanda: implications for attitudes toward justice and reconciliation.“ *Jama* 292.5, 2004, 610

⁵⁴ Jakubénaitė, 2021

mąstymo, kaip būtino ir svarbaus šioje visuomenėje, egzistavimą.⁵⁵ Pavyzdžiui, ankstesni tyrimai rodo, jog daug dažniau bendruomenės iniciatyvos yra ateinančios *iš viršaus į apačią*. Tačiau kur kas įdomiau tai, jog visuomenėje, net ir suvokiant susitaikymo supratimo neatitikimą ar valdžios siūlomų iniciatyvų neefektyvumą, bijomasi nutolti nuo oficialiojo naratyvo.⁵⁶

Tokioje visuomenėje lyderis įkūnija pagrindinį, o gal net ir vienintelį, apsaugos šaltinį, todėl žmonės nelinkę kvestionuoti jo režimo priemonių efektyvumo. Kur kas dažniau yra laukiama nurodymų ir tolimesnių žingsnių, nes būtent valdžios sprendimais yra besąlygiškai pasitikima.⁵⁷ Todėl Ruandoje yra itin retos ir daugeliui iki dabar neįprastos protestų kultūros ar kitokių pilietinių judėjimų praktikos.⁵⁸

Trečiasis ramstis – CENTRALIZUOTAS VIEŠASIS VALDYMAS

Šalies režimo politika yra itin artimai susijusi su tuo, kaip organizuojamas valstybės valdymas jos viduje. Ruandos viešojo valdymo principas yra *iš viršaus į apačią* reguliuojamas ir įtvirtina itin griežtą didžiosios dalies sričių, žmonių asmeninio gyvenimo kontrolę. Valdymas yra centralizuotas, bet tuo pat metu valstybinio aparato tinklas yra nepaprastai išplėstinis. Tai reiškia, jog veikia iki pat mažiausio administracinio vieneto. Valdymas tinkle jungia lojalius pareigūnus, tikinčius naujai skelbiamais Ruandos vystymosi bei valdymo keliais,⁵⁹ nuolat sistemingai dokumentuojančius jiems patikėtos apskrities gyvenimą ir raportuojančius apie esamą situaciją. Šiame su centru jungiančiame tinkle veikia taip pat ir teisėsaugos, sveikatos priežiūros institucijos, vietos saugumo tarnybos ar išskirtiniams klausimams spręsti specialiai sukuriamos darbo grupės ir kt. Išplėtota tinklaveika leidžia ne tik stebėti, bet ir kontroliuoti nevyriausybių, tarptautinių organizacijų ar vietos iniciatyvų bendruomenėse veiklą.⁶⁰ Todėl egzistuoja tam tikra nuobaudų baimė, jeigu elgsiesi kažkaip kitaip nei priklauso. Šią šalies specifiką itin svarbu suprasti, nes negana to, jog žmonės iš principo ir istoriškai nuolankūs, jie taip pat yra/jaučiasi nuolat stebimi ir kontroliuojami.⁶¹

Su viešojo valdymo specifika susijęs ir komunikacijos strategijos įgyvendinimo šalyje principas. Pastarasis yra centralizuotas, o transliuojama informacija neleidžia nukrypti ar kitaip mąstyti nei skelbia *iš viršaus į apačią* nuleidžiama idėjinė linija. Apie tai liudija vis dažniau

⁵⁵ 2020 m. autorės atlikto etnografinio pobūdžio lauko tyrimo Ruandoje užrašai, 2020 sausio 19 d.; Purdeková, Reyntjens, Wilén., 2018, 16;19

⁵⁶ Jakubénaitė, 2021; Hitayezu, 2021, 51-59

⁵⁷ Marie-Eve Desrosiers ir Susan Thomson. „Rhetorical legacies of leadership: projections of ‘benevolent leadership’ in pre-and post-genocide Rwanda.“ *The Journal of Modern African Studies* 49.3, 2011

⁵⁸ Freedom House. „Freedom in the World 2021: Rwanda“, Freedom House, 2021

⁵⁹ John-Mary Kauzya. „Rwanda after 1994. From Post-Conflict to Development: Transforming Governance and Public Administration of Rwanda“, IIAS Public Governance Series, Briuselis, 2021, 172-173

⁶⁰ Reyntjens, 2015

⁶¹ Jakubénaitė, 2021

pasirodantys kaltinimai, jog režimas netoleruoja kitokios nuomonės, o jo vyriausybė pakankamai šiurkščiomis, žeminančiomis priemonėmis siekia susidoroti su bet kokiais opozicijos lyderiais, visuomenininkais.⁶²

Ketvirtasis ramstis – LYDERYSTĖ TARPTAUTINĖJE ARENOJE

Ruandos valdžia savo šalį tarptautinėje arenoje yra linkusi įsivaizduoti ir pristatyti kaip lyderę ir tam tikrų idėjų ambasadorę, tai grindžiant vystymosi, pozityvaus augimo bei sėkmingo susitaikymo naratyvu. Galima matyti, jog tarptautinė lyderystė yra tapusi svarbia jų identiteto dalimi. Toks progresyvios šalies vaizdavimas vienaip ar kitaip paliečia didžiąją dalį valdžios politikos sprendimų bei sričių.⁶³

Šis ramstis iš esmės apjungia visas iki šiol aptartas sritis, kurių rezultatų dėka Ruanda ne tik regione, bet ir tarptautiniu mastu iškilo kaip svarbi partnerė, turinti didelį ekspertinių žinių bagažą apie, pavyzdžiui, sėkmingą vystymąsi, pereinamojo laikotarpio mechanizmų taikymą.⁶⁴ Dėmesio verta susitaikymo politika leidžia parodyti ir pagrįsti šalies „sėkmę“ ir progresą bei pristatyti į ateitį orientuotą vieningos tautos viziją. Pagrindinėje šios politikos strategijoje⁶⁵ numatytų rezultatų pasiekimas tarptautinėje arenoje grindžiamas 2020 m. „Ruandos susitaikymo barometro 2020“ ataskaitoje pateikta statistika. Pastaroji fiksuoja aiškiai matomą šalies progresą (nuo 2010 m. pasiekto – 82.3 % susitaikymo vidurkio iki 2015 m. buvusio – 92.5%, o galiausiai, 2020 m. apskaičiuoto – 94.7% susitaikymo rezultato⁶⁶). Tiesa, tokių rezultatų patikimumas ir pagrįstumas, bylojantis apie tikrąją situaciją šalyje, vis dažniau kvestionuojamas. Tai puikiai atskleidžia ir ankstesni Ruandos akademiniai tyrimai, kurie parodė, jog nacionaliniu lygiu sukurtas ir tarptautiniu mastu pristatomas susitaikiusios šalies istorijos įvaizdis neatspindi visuomenės gyvenimo tikrovės bei realios šalyje egzistuojančios padėties.⁶⁷ O paties P. Kagame kaip gero lyderio figūra bei demokratinių vertybių regione skelbimas daug dažniau yra tik fasadinė šio režimo pusė.⁶⁸

Apibendrinant būtų galima teigti, jog kai valstybė su genocido patirtimi ir istorinėmis nuoskaudomis, nuosaikia politinę kultūrą, centralizuotu ir visus gyvenimo aspektus paliečiančiu valdymu bei didelėmis lyderiavimo ambicijomis tarptautinėje arenoje susiduria su *force majeure* grėsme, tikėtina, jog ji reaguoja per kiekvieną iš tam kontekstui aktualių politinių ramsčių. Šiems

⁶² FRANCE 24. „Rwanda begins its commemoration of the 1994 genocide”, FRANCE 24, 2019 balandžio 7 d.; Eugenia Zorbas „Reconciliation in post-genocide Rwanda.“ *African Journal of Legal Studies* 1.1, 2004, 43-44

⁶³ Katie Grandelli. „Growing More Than Coffee: Global Narratives and National Reconciliation Within The Rwandan Coffee Industry”, Hollins University, 2020,61

⁶⁴ Reyntjens, 2015

⁶⁵ Republic of Rwanda NURC, 2007

⁶⁶ Republic of Rwanda NURC „Rwanda Reconciliation Barometer 2020“, Rwanda. Kigali, 2020, XIII

⁶⁷ Jakubénaitė, 2021

⁶⁸ Kayumba Nyamwasa, et al. „Rwanda briefing.“ *Kigali, Rwanda*, 2010

momentams resitransliavus per įsiterpusį COVID-19 pandemijos vidurio langą, pasitelkus autorės sukurtą teorinį modelį, bus vertinamas poveikis susitaikymo politikai.

2.4. Kas yra susitaikymas?

Ruandoje nacionalinės valdžios galios telkimo mechanizmas ir priemonės yra glaudžiai susiję su pereinamojo laikotarpio teisingumo instrumentais, o susitaikymo politika apima visas pagrindines valstybės valdymo funkcijas. Todėl yra stipriai instrumentalizuota ir neatsiejama nuo valdžios kuriamo ir istorija grindžiamo pasakojimo, politinės kultūros išskirtinumo. Ši politika nacionaliniu lygmeniu įgyvendinama dėka plataus veikėjų ir institucijų tinklo bei yra viena svarbiausių sričių, padėjusių tarptautiniu mastu įtvirtinti šalies lyderystę.⁶⁹ Tačiau siekiant iširti pandemijos poveikį Ruandos susitaikymo politikai, svarbus suprasti ne tik pačią šalies specifiką ir kryptis, per kurias, tikėtina, valdžia didino savo įtaką, bet ir kaip apskritai apibrėžiamas susitaikymas bei kokie yra pagrindiniai jį sudarantys elementai.

Nėra vieno ir visuotinai sutarto susitaikymo apibrėžimo, visgi tam tikras nusistovėjęs šio proceso kryptis ir elementus teorinėje literatūroje galima rasti.

Pirmiausia, būtina suprasti, jog norint apibūdinti kiekvieną susitaikymą ir identifikuoti jo pokytį, svarbu pažinti analizuojamos šalies ar kito vieneto, konflikto istorijos, kultūrinio konteksto, politinio valdymo prieš ir dabar pobūdį bei ištakas.⁷⁰

Antra, autoriai, nagrinėjantys susitaikymą, pabrėžia, jog efektyviausias ir naudingiausias jis yra tada, kai mes jį apmąstome kaip ištisą vyksmą ir dinamišką procesą. Pastarasis vyksta įvairiomis kryptimis, todėl galima tiek progresavimo, tiek regresavimo tikimybė.⁷¹ Teorinėje literatūroje minimam giluminiam susitaikymui, kai atkuriami santykiai, grindžiami pasitikėjimu, pagarba, bendromis vertybėmis, didelę reikšmę jo supratimui turi sociopolitinių santykių bendruomenėje atkūrimas.⁷² Čia itin svarbų vaidmenį atlieka bendruomeninio lygmens iniciatyvos, kurių metu mezgami pozityvūs, pasitikėjimu, nelygybės eliminavimu grįsti santykiai.⁷³ Autoriai pabrėžia, jog būtina, kad tarp bendruomenės narių egzistuočių pripažinimas ir draugiškos tarpusavio interakcijos.⁷⁴

⁶⁹ Laura ER Blackie, Nicki Hitchcott. „I am Rwandan’: Unity and Reconciliation in Post-Genocide Rwanda“, *Genocide Studies and Prevention* 12.1, 2018; David Bloomfield, et al. „Reconciliation after violent conflict: A handbook” International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003; Ruandos Respublikos Konstitucija., 2003 liepos 4 d.; Hitayezu, 2021, 60; Republic of Rwanda NURC, 2007, 7-11; 17-20

⁷⁰ Jakubénaitė, 2021

⁷¹ Elin Skaar. Reconciliation in a transitional justice perspective. *Transitional Justice Review* 1.1(10), 2013, 54; Paul Seils. The Place of Reconciliation in Transitional Justice: Conceptions and Misconceptions. ICTJ Briefing, ICTJ, 2017, 5-6; Staub, 2012, 246

⁷² Seils, 2017, 5-6; 9

⁷³ David A. Crocker. Retribution and reconciliation. *Philosophy and Public Policy* 20, 2000, 5

⁷⁴ Ervin Staub. Genocide and mass killing: Origins, prevention, healing and reconciliation. *Political Psychology* 21.2, 2000, 376

Kitų akademikų ir pačios autorės ankstesnis Ruandos Mushos kaimo bendruomenės atvejo tyrimas bei jame sisteminti susitaikymo iniciatyvų kriterijai, leidžiantys įvertinti pastarųjų efektyvumą ir poveikį, parodė, jog yra labai svarbu, kad pačios iniciatyvos būtų:

1. **Tęstinės** ir vykėtų **procesiškai**, tai reiškia, jog būtina turėti nusistovėjusias procedūras, taisykles, visiems suprantamą logiką ir prieinamas priemones, taip pat sistemingai vykstančias veiklas, kurios iki tol yra pagrįstai pasiteisinusios.⁷⁵ Pačios praktikos turėtų vykti skirtingose platformose ir nebūti vienakryptės (t.y. kai dominuoja tik *iš viršaus į apačią* nuleidžiamas susitaikymo supratimas ir dažnai „primestinis“ jo įgyvendinimas), o tarpusavyje sąveikaujančios ir bendradarbiaujančios.⁷⁶

2. Pačių iniciatyvų **tikslai** turi būti **sutaikantys**, tai reiškia, jog bandoma **gilumine prasme tvarkytis** su atsirandančiais skirtumais. Tokiu būdu labai svarbus pozityvios ir tvarios taikos užtikrinimas bei stereotipų naikinimas, atsiprašymo, atleidimo procedūros. Vėlgi pabrėžiant itin svarbų kolektyvinio pasitikėjimo (tiek institucijomis, tiek vieni kitais), bendrystės, atvirumo egzistavimą ir visų bendrą įsitraukimą į santykių, tradicijų atkūrimą.⁷⁷ Šioje vietoje taip pat būtina užtikrinti tiek horizontalaus pasitikėjimo, tiek vertikalaus pasitikėjimo tipų egzistavimą ir jų tarpusavio sąveiką.⁷⁸

3. Vienas dažniausiai ir tarp svarbiausių gero susitaikymo bei jo procesų apibrėžimų minimas elementas – **įtraukimas**. Tai reiškia, jog yra itin svarbu pasirinkti priemones, kurios būtų orientuotos į skirtingas grupes ir jų interesus. Būtent per įtraukimą turi būti užtikrinamas subtilus tokių, dažnai jautrių, bendruomenių patirčių vienijimas bei jų narių dalyvavimas.⁷⁹

Taigi schemos viršuje esanti susitaikymo politika (jos tikslai, priemonės ir rezultatai) bei tai, kaip juos paveikė pandemija, priklausys nuo daug platesnio konteksto. Kitaip tariant, poveikis turėtų būti vertinamas tik visiems keturiems ramsčiams prasitransliavus per įsiterpusio fokusuojančio įvykio viduryje prizmę ir atsižvelgus į bendrą jų eiliškumą, tarpusavio sąveiką. Tokia schemos skaitymo eiga ne tik atliepia teoretiko I. Kelman mintis, bet ir ragina kritiškai vertinti dažnai pernelyg simplifikuojamus priežastinius *force majeure* nelaimių poveikio momentus tam tikriems politiniams sprendimams, įvykiams, procesams ir kt. (žr. 2 pav.).

⁷⁵ Ervin Staub. „Reconciliation: Principles, practices, and interventions in Rwanda Global”. Pranešimas konferencijoje „Justice and Imagination: Building Peace in Post-Conflict Societies”, Mount Holyoke College, South Hadley, MA. 2014,14-18

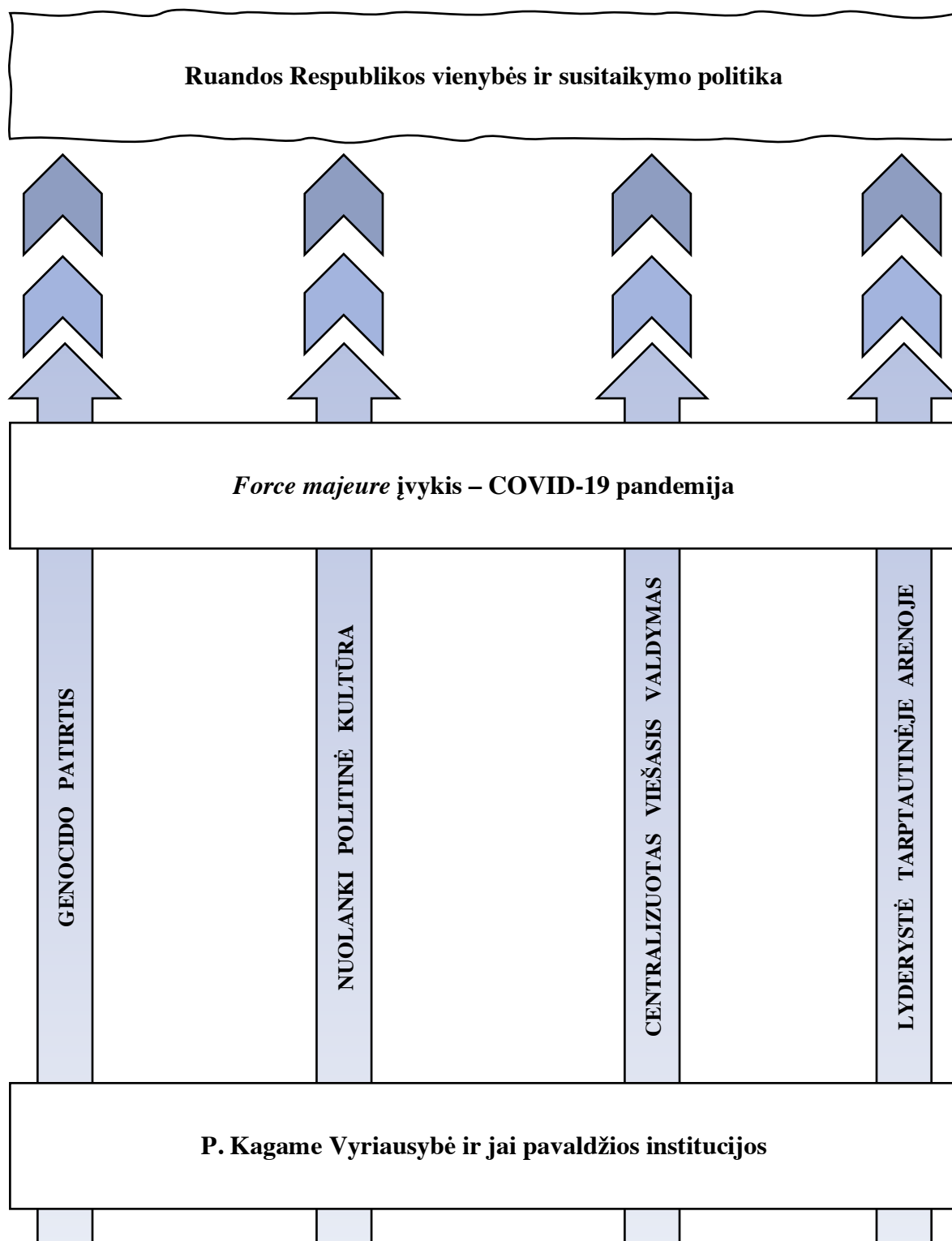
⁷⁶ Yaacov Bar-Siman-Tov. From conflict resolution to reconciliation. Oxford: Oxford University Press, 2004, 27; Bloomfield, et al., 2003, 75

⁷⁷ Bar-Siman-Tov, 2004, 4-5; Bloomfield, et al., 2003, 12;19

⁷⁸ Lina Strupinskiene. „Tarptautinio baudžiamojo tribunolo buvusiai Jugoslavijai įtaka susitaikymui Bosnijoje ir Hercegovinoje”. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2015,19-21

⁷⁹ Bloomfield, et al., 2003, 13

2 pav. Teorinis modelis (Ruandai)

Šaltinis: sudaryta autorės

3. TYRIMO OBJEKTAS IR METODOLOGIJA

3.1. Tyrimo objektas

Šio tyrimo objektas – viešai save demokratine valstybe skelbiančios Ruandos Respublikos atvejis bei jos nacionalinė vienybės ir susitaikymo politika. Pastaroji šioje šalyje yra ypatingai internalizuota ir iš centro kontroliuojama idėja, todėl užima svarbią dalį ne tik vyriausybės vidaus sprendimuose, bet ir šalies vadovo P. Kagame projektuojamoje Ruandos ateities vizijoje bei tarptautiniame šalies pasakojime.

Šis atvejis tyrimui pasirinktas dėl to, jog pastaruosius metus pasaulį sukausčiusi beprecedentė COVID-19 pandemija turėjo poveikį daugeliui sričių, o krizės padariniai bus jaučiami dar ne vienerius metus. Neabejotina, jog esamojo laiko stebėjimai ir jų metu renkami pirminiai duomenys apie valstybių atsaką yra itin svarbūs, siekiant ne tik sušvelninti galimus šios krizės padarinius valstybėms, jų visuomenėms, bet ir minimizuoti ilgojo laikotarpio poveikį, didinti šalių visapusišką atsparumą į ateityje tik dažnėjančias tokio ir panašaus tipo *force majeure* grėsmes. Šios krizės, kuri buvo ne tik lėtai slenkanti, bet ir įvairialypė, kontekste pastebėtas ir pereinamojo laikotarpio teisingumo laukas, kuriame taip pat vyko dinamikos.

Pati Ruanda dėl savo unikalios ir itin daugiasluoksnės valstybinės vienybės ir susitaikymo politikos yra įdomus ir tinkamas atvejis, norint analizuoti, kokią įtaką pandemija galėjo turėti būtent pereinamojo laikotarpio teisingumo procesams, o konkrečiai, susitaikymo įgyvendinimui. Čia svarbiausia išsiaiškinti, ar ir kaip ši *force majeure* grėsmė galėjo veikti bei sudaryti sąlygas keistis šios politikos tikslams, priemonėms ir rezultatams.

Šalyje, kaip galima matyti iš oficialių strateginių dokumentų, ankstesnių akademinėlių analizėlių, susitaikymas yra plačiai implementuojama politika, o savo numatytomis iniciatyvomis ir jų įgyvendinimo žingsniais jungia didžiąją dalį valstybinių sektorių ir institucijų, platų organizacijų ar net privačių veikėjų tinklą. Taip pat tai yra neatskiriama šalies tarptautinio įvaizdžio kūrimo ir diplomatinėlių procesų dalis. Negana to, Ruandoje tarptautinė bendruomenė yra vis dar aktyviai įsitraukusi į pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų ir taikos palaikymo veiklų vykdymą. Čia telkiasi nemažas tarptautinių organizacijų, partnerių tinklas. Visa tai indikuoja apie augantį šios šalies potencialą, vis dažniau pripažįstamą Ruandos, kaip rimtos partnerės, statusą, o kartu su tuo įgyjamą svorį tarptautinėje arenoje. Svarbu tai, kad iki tol veikusias iniciatyvas per pastaruosius metus reikšmingai papildė ir su COVID-19 pandemija susiję procesai, naujos partnerystės, stambūs ekonominiai, politiniai projektai (pavyzdžiui: didelę paramą suteikusi JT COVAX programa; planai dėl 2022 m. viduryje šalyje planuojamos statyti Vokietijos įmonės BioNTech vakcinų gamyklos; 2021 m. Ruandos valdžios iniciatyva gyvai organizuotas ES-AS viršūnių susitikimas, skirtas aptarti

tolimesnes tarpžemynines strategines partnerystes; naujai atkurtas ir politiškai, ekonomiškai sustiprintas istorinių įvykių itin paveiktas ryšys tarp Ruandos ir Prancūzijos; įvairaus tipo formatuose dažnėjantys šalies lyderio vizitai užsienyje; augantis tarptautinių delegacijų aktyvumas bei veikla šalyje ir kt.). Šio atvejo tyrimas ir jo metu surinkti pirminiai duomenys, neabejotinai, bus reikšmingi ir platesniame tarptautiniame kontekste, siekiant dokumentuoti *force majeure* grėsmių įtaką pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmams, ypač, susitaikymui. Tai padės analizuojant galimus pastarųjų adaptavimo scenarijus bei jų įgyvendinimo strategijas tolimesniu post-pandeminiu laikotarpiu. Todėl sėkmingam šių žingsnių įgyvendinimui mokslo dėmesys, esamojo laiko konteksto stebėjimai ir dokumentavimai, *force majeure* krizės eigoje priimamiems sprendimams bei laikotarpiu po jos, yra ypatingai svarbūs.

3.2. Tyrimo metodas

Šiame darbe, siekiant iširti COVID-19 pandemijos poveikį pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmams, o konkrečiai, nacionalinės vienybės ir susitaikymo politikos Ruandoje įgyvendinimui (jos tikslams, priemonėms, rezultatams), atliktas tyrimas, pasitelkus kokybinę atvejo analizės prieigą. Tokiu būdu norėta išsiaiškinti: 1) Ar ir kaip *force majeure* krizės metu susitaikymas buvo išnaudotas valdžios galioms ir režimo įtakai stiprinti? 2) Kokios kovos su pandemija sritys/priemonės buvo pasitelktos Ruandoje bei kokį poveikį jos turėjo šalies nacionalinei vienybės ir susitaikymo politikai (jos tikslams, priemonėms, rezultatams)?

Kadangi pats tyrimo objektas bei jo analizės pobūdis suponuoja apie neišvengiamą aspektų ir duomenų įvairovę, jiems surinkti buvo pasitelkta trianguliacinė tyrimo strategija. Ji leido gauti reikiamą ir įvairiapusę informaciją iš kelių skirtingų bei tarpusavyje nepriklausomų šaltinių. Surinktą medžiagą tyrėja galėjo palyginti ir kritiškai įvertinti. Šiam tyrimui buvo pasirinktos trys pagrindinės ir tarpusavyje nesusijusių duomenų šaltinių kategorijos:

- 1) Pilotiniai interviu su Ruandoje gyvenančiais žmonėmis arba diasporos užsienyje atstovais. Taip pat šių interviu metu gautus duomenis ir autorės išvalgas reikšmingai pildė stebėjimo dalyvaujant per nuotolį metu nuosekliai vesti dviejų dalyvių dienoraščiai, refleksijos, atsiųsta vaizdinė medžiaga.
- 2) Pusiau-struktūruoti interviu su skirtingų sričių ir institucijų Ruandoje ekspertais. Šie duomenys buvo papildyti oficialių valstybinių dokumentų, vaizdinės medžiagos (pavyzdžiui, nuotolinių pamokų, valstybės vadovo kalbų ir pasisakymų) turinio analize. Siekiant išplėsti žinojimą apie sveikatos krizės eigą šalyje, į tyrimą buvo įtraukti naujausi ir darbei aktualūs kitų akademikų darbai, kurių objektai apėmė 2020 m. kovo – 2022 m. kovo laikotarpį Ruandoje bei pandemijos poveikį skirtingiems sektoriams. Taip pat tyrėja svečio-stebėtojo statusu nuotoliu dalyvavo 2021

m. rudenį ES COHOM formate organizuotame renginyje/ekspertinėje konferencijoje apie pereinamojo laikotarpio mechanizmų taikymą bei naujausius iššūkius.

- 3) Temos rėmuose analizuota aktualiausių valstybinių institucijų internetinių svetainių, vietos žiniasklaidos portalų medžiaga bei peržvelgti socialinių tinklų profilių įrašai.

Darbo ginamieji teiginiai bei juos paaiškinantys keturi išplėstiniai argumentai, nurodantys valdžios naudotas pandemijos suvaldymo priemones, padėjo atsirinkti ne tik duomenų šaltinių kategorijas, bet ir leido tikslingiau vykdyti tyrimo informantų paiešką, ruošti jiems klausimyną bei sisteminti didelę, analizei svarbios, informacijos įvairovę. Todėl visi keturi pjūviai bus plačiau analizuojami ir tikrinami kartu su pirminių ir antrinių duomenų analize, t.y. ketvirtosios šio darbo dalies skyriuose. Galutinis šių pjūvių įvertinimas bei sutikimas/nesutikimas su ginamaisiais teiginiais bus pateikiamas tos pačios dalies skyrių apibendrinimuose bei baigiamosiose išvadose. Pati analizė bus aprašomojo tipo, kuri struktūruota į dvių dalių empirinį tyrimą.

Į pirmąjį etapą įvedė jau anksčiau pristatyta Ruandos politikos ir konteksto specifika, skaityti kitų autorių tekstai supažindino su svarbiausiomis sąvokomis ir sritimis, leidusiomis apibrėžti tyrimo eigai aktualiausius analizės elementus. Nelaimių diplomatijos ir šoko doktrinos teorinės prieigos pasiūlė darbui aktualią terminologiją bei prielaidas, leisiančias analizuoti surinktus duomenis platesniame *force majeure* krizių kontekste. Tuo tarpu pačios tyrėjos sukurta teorinio modelio schema tapo pagrindu išsikeltų ginamųjų teiginių bei juos paaiškinančių argumentų tikrinimui. Šiame etape autorė taip pat atliko kokybinę pirminių (oficialios sveikatos krizės valdymo strategijos gairių, pasitelktų priemonių, tarptautinių organizacijų ataskaitų, valdžios atstovų pranešimų, valstybės vadovo viešų kalbų, su tyrimo objektu susijusių socialinio tinklo *Twitter* įrašų) ir antrinių šaltinių (ankstesnių ir pastarųjų metų akademinį tyrimų) turinio analizę. Turinio analizei svarbiausi šaltiniai, internetiniai tinklalapiai bei socialinio tinklo *Twitter* profiliai buvo atsirinkti remiantis kitų mokslinių darbų informacija bei dažniausiai pasikartojančiais pavadinimais, kurie buvo minimi interviu metu. Kadangi visi informantai paminėjo Ruandos Biomedicinos centro oficialioje informacinėje svetainėje ar *Twitter* paskyroje skelbtus informacinius pranešimus kaip pagrindinį, o daliai ir vienintelį, informacinį šaltinį pandemijos laikotarpiu, autorė sekė čia skelbiamas naujienas, susijusias su COVID-19 pandemija bei komunikacijos apie ją turiniu. Taip pat išsamiai buvo peržvelgtos naujienos, viešintos dviem konkrečiais laikotarpiais, t.y. 2020 m. balandį ir 2021 m. balandį, kai šalyje skelbiamas nacionalinis atminties ir gedulo laikotarpis. Naudojant raktinius žodžius: COVID-19, pandemija, krizė, priemonės, žinios, karantinas, ribojimai, nusižengimai, nerimas, atskirtis, genocidas, atminimas, susitaikymas, buvo analizuojamas ir kitas, su tyrimo objektu susijęs, oficialių strateginių dokumentų, tyrimui aktualių rodiklių, valdžios institucijų pranešimų, prezidento pasisakymų turinys.

Siekiant suprasti, kaip apie pandemiją ir jos priemones buvo komunikuojama nacionaliniu mastu bei kokia informacija dominavo, buvo perskaitytos 2020 m. kovo – 2022 m. kovo su pandemija susijusios 7 naujienos bei tyrimui aktualūs spaudos pranešimai, dokumentai, gairės Ruandos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerijos tinklalapyje ir 50 įrašų Ruandos Biomedicinos centro oficialioje svetainėje, skiltyje – „Naujienos“. Taip pat „Naujienos“ skiltyje perskaityti 46 įrašai iš Ruandos Respublikos Vyriausybės tinklalapio ir 8 įrašai iš už vidaus sprendimus bei valdysenos procesus, jų gerinimu bei vystymosi politika besirūpinančios institucijos *Rwanda Governance Board* tinklalapio. Šiam tikslui, remiantis anksčiau išvardintais raktiniais žodžiais, papildomai buvo peržvelgti tyrimui aktualūs pastarųjų pandemijos metų įrašai informantų dažniausiai minėtų socialinio tinklo *Twitter* profiliuose: *Presidency | Rwanda*; *Government of Rwanda*; *Rwanda Biomedical Centre*; *Ministry of Health | Rwanda*; *Rwanda National Police*; *Rwanda Broadcasting Agency (RBA)*.

Svarbu buvo išgirsti, kaip apie situaciją šalies viduje ir į išorę komunikavo, kokius pagrindinius žodžius, frazes tam rinkosi ne tik su sveikatos apsauga susijusios institucijos ar kitos valdžios įstaigos/agentūros, bet ir pats šalies vadovas (didžiosios dalies pilotinių interviu dalyvių paminėtas kaip svarbiausia figūra šios krizės valdyme – *aut. past.*). Buvo išanalizuotos aštuonios P. Kagame kalbos/pasisakymai ar reakcijos, pasakytos periodu nuo 2020 m. kovo – 2022 m. balandžio. Vieši prezidento pasisakymai, norint turėti kuo išsamesnį skleistos žinutės vaizdą, buvo atsirenkami pagal tyrimo temai svarbiausius įvykius (pavyzdžiui, valstybinio atminties ir gedulo laikotarpio kalbos) ar sprendimus, susijusius su pandemijos valdymu.

Antrajame etape buvo gilinamasi į dalyvių perspektyvą ir jų pačių vertinimus. Tyrimui reikalingi kontekstiniai duomenys buvo surinkti pilotinių interviu bei stebėjimo dalyvaujant per nuotolį metu. Šį kelią autorė sąmoningai pasirinko, suprasdama šalies specifiką ir itin ribojamą, todėl, labai tikėtina, vienakryptį vidaus politikos turinį, kuris deklaruojamas viešojoje erdvėje, žiniasklaidoje ar tarptautinėje diplomatinėje arenoje. Pristatytas Ruandos politikos kontekstas leidžia manyti, jog pastarasis didžiąja dalimi atspindi ne tik centro norimą, bet ir kontroliuojamą naratyvą. Šiame tyrimo vykdymo etape duomenys buvo rinkti pritaikius netikimybinę atrankos strategiją. Pradiniam susipažinimui su šalies kontekstu, žmonių savijauta bei požiūriu į situaciją laikotarpiu nuo 2020 m. kovo (kada fiksuotas pirmasis COVID-19 viruso atvejis šalyje – *aut. past.*) iki 2022 m. kovo mėnesio buvo atlikta 11 pilotinio tipo interviu (plačiau apie pilotinių interviu dalyvius žr. *1 lentelė*). Tokių interviu trukmė ~ 1-1,5h. Tam naudotas „Sniego gniūžtės“ atrankos principas. Pamačius, jog žmonės pradeda atstovauti panašioms visuomenės grupėms, o girdima informacija kartojasi ir tampa pernelyg vienakryptė, autorė sąmoningai bandė paįvairinti pokalbius, žmonių paieškoje akcentuodama tikslinių ir trūkstamų sektorių, visuomenės grupių atstovus. Tai leido, net ir atliekant tyrimą nuotoliu, pakankamai plačiai pažinti pastarųjų dvejų metų kontekstą ir šalies žmonių

kasdienybę. 2 iš 11 pilotinių interviu dalyvių sutiko⁸⁰ prisidėti prie autorės kvietimo „jū akimis“ vykdyti stebėjimą dalyvaujant per nuotolį ir pildyti laisvos formos dienoraščius, skirti laiko trumpoms refleksijoms. Pastarosios buvo vykdomos tekstinių žinučių formatu, kartą per mėnesį (4-5 mėnesius iš eilės). Šių priemonių bei jų dėka gaunamų itin unikalių duomenų įtraukimo į analizę tikslas – tai noras kiek įmanoma natūraliau pažinti tenykštį kontekstą ir žmonių nuotaikas, emocijas, kasdienes veiklas, šalies visuomenės gyvenimą pandemijos sąlygomis. Taip pat buvo įdomu stebėti, kokiomis kasdienio gyvenimo situacijomis ir emocijomis bus linkę dalintis ar apie ką rašys patys žmonės, kai jie nėra priklausomi nuo konkrečių akademinės bendruomenės atstovo klausimų, lūkesčių ar neįsivaikymo tiesioginio – fizinio būvimo šalia. Svarbu pabrėžti, jog su pačiais dalyviais, dar iki prasidedant numatytiems stebėjimo dalyvaujant ir dienoraščio vedimo procesams, buvo stengiamasi iš anksto sukurti pakankamai artimą ir abipusiu pasitikėjimu grindžiamą ryšį. Su vienu iš Ruandos gyventojų dar iki šio tyrimo pradžios buvo palaikomas ryšys, tuo tarpu antrasis dalyvis – užsienietis, šiuo metu gyvenantis Ruandoje, su kuriuo buvo susipažinta 2021 m. rudenį, asmeniškai pasiūlė savo pagalbą tolimesniuose tyrimo įgyvendinimo etapuose. Itin skirtingos stebėjimo per nuotolį procesą padėjusių įgyvendinti dalyvių atstovaujamos grupės (t.y. Ruandos pilietis ir tarptautinės bendruomenės atstovas) išplėtė požiūrio į situaciją kampą.

Tyrėja dėl susiklosčiusios pasaulinės epidemiologinės situacijos bei siekiant apsaugoti dalyvius visą tyrimą atlikinėjo per nuotolį. Pokalbiams ir stebėjimui dalyvaujant pasitelkė *Zoom* pokalbių programą, taip pat *WhatsApp* ir *Facebook* socialinių tinklų platformas. Pilotinių interviu ir stebėjimo dalyvaujant metu surinkti duomenys tapo pagrindu ruošiant ekspertinių interviu dalyvių klausimyną. Šiame etape taip pat svečio-klausytojo statusu buvo dalyvauta mokslinėje konferencijoje, skirtoje pereinamojo laikotarpio teisingumo procesų aptarimui, naujausių tyrimų pristatymų bei pokyčių pandemijos kontekste diskusijoms. Sąmoningas pasirinkimas dalyvauti šiame renginyje leido pagilinti teorines žinias bei susipažinti su naujausiais duomenimis apie pastarųjų metų krizės įtaką ar šio lauko ekspertų prognozuojamus pokyčius pereinamojo laikotarpio teisingumo lauko mechanizmams. Tai padėjo šiam darbui atrasti itin aktualią vietą bendroje studijų lauko akademinėje literatūroje, o vėliau ir praktiniuose mechanizmų įgyvendinimo planuose.

⁸⁰ Dalis likusių respondentų, kurie įvardino savas priežastis dėl nenoro prisijungti, dažniausiai minėjo techninių galimybių neturėjimą, kurios leistų pakankamai sėkmingai fiksuoti autorės prašomas kasdienio gyvenimo bei procesų, susijusių su pandemija, akimirkas. Kita dalis pilotinių interviu dalyvių priežasčių nedetalizavo arba į kvietimą apskritai neatsakė.

1 lentelė. Informantų kategorijos nr. 1

Nr.	Informanto grupė (pilotiniai)	Informanto darbo/veiklos sritis	Atstovaujamos organizacijos pavadinimas	Informanto lytis
#P1	Pilotinis	Ekspatriantė, laisvai samdoma darbuotoja	- ⁸¹	Mot.
#P2	Pilotinis	Ilgą laiką Ruandoje gyvenantis tarptautinės bendruomenės atstovas / privačios mokyklos ir vaikų namų Ruandoje vienas iš steigėjų	-	Vyr.
#P3	Pilotinis + nuotolinio stebėjimo dalyvaujant savanoris	Ekspatriantas, dirbantis pardavimų/reklamos/projektų vadovavimo tarptautinėje įmonėje užsiimančioje mineralų gavyba ir eksportavimu	-	Vyr.
#P4	Pilotinis	Ekspatriantas, dirbantis pardavimų/reklamos/projektų vadovavimo tarptautinėje įmonėje užsiimančioje mineralų gavyba ir eksportavimu	-	Vyr.
#P5	Pilotinis	Laisvai samdomas darbuotojas (virėjas)	-	Vyr.
#P6	Pilotinis	Studentė, COVID-19 pandemijos metu dirbanti ligoninėje	-	Mot.
#P7	Pilotinis + nuotolinio stebėjimo dalyvaujant savanoris	Pramonės sektoriuje dirbantis specialistas	-	Vyr.
#P8	Pilotinis	Laikinais studijas susistabdžiusi studentė	-	Mot.
#P9	Pilotinis	Inžinierius	-	Vyr.
#P10	Pilotinis	IT projektų vadovas sveikatos srityje/Ruandos diasporos Švedijoje atstovas	-	Vyr.
#P11	Pilotinis	Verslininkas, dirbantis su DI paremtomis technologijomis, šviečiamojo pobūdžio turiniu	-	Vyr.

Šaltinis: sudaryta autorės

Pasitelkusi tikslinės atrankos būdą antrajame kokybinių interviu vykdymo etape, autorė atliko 15 pusiau-struktūruotų, ekspertinio tipo interviu su įvairių suinteresuotų grupių atstovais. Jiems pasirinkti valstybinių institucijų vadovai ar buvę darbuotojai, teisininkai, švietimo institucijų vadovai, mokytojai, žurnalistai, verslininkai, vietos ir tarptautinių nevyriausybinių organizacijų, asociacijų darbuotojai, diplomatai (plačiau apie ekspertinio tipo interviu dalyvius žr. 2 lentelė). Tokių interviu trukmė ~1 h. Šie žmonės nuolat ir iš ganėtinai skirtingų perspektyvų stebėjo Ruandoje vykstančias dinamikas, tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai prisidėjo prie krizei suvaldyti skirtų strategijų kūrimo bei priemonių implementavimo. Tai leido išgirsti įvairaus pobūdžio informaciją iš konkrečių sričių

⁸¹ Įvedamas žymėjimas – „-“. Juo žymimos lentelės vietos, kuriose pokalbio metu informacijos nepateikė pats/pati interviu dalyvis/-ė arba ši informacija buvo autorės paslėpta dėl informantų saugumo.

ekspertų. Pagal turimas kompetencijas jie taip pat buvo paprašyti palyginti ir įvertinti laikotarpį iki ir pokyčius per pandemiją. Šių interviu metu gauti žmonių atsakymai reikšmingai prisidėjo prie *force majeure* grėsmės poveikio susitaikymo politikai identifikavimo.

2 lentelė. Informantų kategorijos nr. 2

Nr.	Informanto grupė (ekspertiniai)	Informanto darbo/veiklos sritis	Atstovaujamos organizacijos pavadinimas	Informanto lytis
#E1	Ekspertinis (Richard Mugisha)	LR garbės konsulas Ruandoje/ teisininkas	-	Vyr.
#E2	Ekspertinis ⁸²	LR URM Afrikos ir Lotynų Amerikos skyriaus vedėjas	LR URM	Vyr.
#E3	Ekspertinis	Atašė	ES delegacija Ruandoje	Vyr.
#E4	Ekspertinis	Anglų kalbos mokytoja ⁸³	Valstybinė mokykla	Mot.
#E5	Ekspertinis	Mokyklos vadovas	Privati mokykla	Vyr.
#E6	Ekspertinis	Ambasadros darbuotoja	LR ambasada PAR	Mot.
#E7	Ekspertinis (Arthur Asiimwe)	Valstybinės naujienų agentūros vadovas	Rwanda Broadcasting Agency (RBA)	Vyr.
#E8	Ekspertinis	NVO darbuotoja	Never Again Rwanda	Mot.
#E9	Ekspertinis	Nacionalinio radijo žurnalistas	Radio Rwanda	Vyr.
#E10	Ekspertinis	Privataus radijo darbuotojas/ kultūros veikėjas	-	Vyr.
#E11	Ekspertinis ⁸⁴	Privataus radijo ir televizijos laidų vedėjas, žurnalistas	Radio TV 10	Vyr.
#E12	Ekspertinis	Žurnalistus vienijančios asociacijos Ruandoje darbuotojas	Rwanda Journalists for Sustainable Development	Vyr.
#E13	Ekspertinis ⁸⁵	NVO darbuotoja	Foundation Rwanda	Mot.
#E14	Ekspertinis	NVO socialinė darbuotoja-konsultantė (dirba tiesiogiai su genocido aukomis ir jų šeimomis. Prieš tai veikė keliose skirtingose organizacijose, viena jų – <i>IBUKA</i> asociacija, jungianti visas su genocido aukomis dirbančias organizacijas)	Foundation Rwanda	Mot.
#E15	Ekspertinis	Su švietimus susijusio startuolio Ruandoje įkūrėjas	-	Vyr.

Šaltinis: sudaryta autorės

⁸² Interviu buvo atliktas gyvai, LR URM patalpose.

⁸³ Mokytojos prašymu, šis interviu buvo atliktas raštu. Pagrindinė priežastis, kurią įvardino informantė – reikiamų techninių galimybių neturėjimas, kurios leistų atlikti pokalbį per nuotolį.

⁸⁴ Informantas nuosekliai vengė turėti interviu skambučio formatu, todėl tyrėja pasiūlė į klausimus atsakyti raštu.

⁸⁵ Likus kelioms dienoms iki sutarto interviu laiko, informantė paprašė atsiųsti būsimo pokalbio klausimus.

Tenka pripažinti, jog šis tyrimas susidūrė su tam tikrais ribotumais renkant ir analizuojant duomenis. Turint omenyje, jog šalies vidaus politikos procesai ir sprendimai bei komunikacija apie juos į išorę yra itin griežtai iš centro kontroliuojami bei neleidžiantys nukrypti nuo centro brėžiamos linijos, tikėtina, jog ne visuomet pavykdavo išgirsti tikrąją dalyvių nuomonę. Vyraujantis pavaldumas ir hierarchija bei sukurta tarpusavio priklausomybė valdžios institucijose trukdė pasiekti tyrimui aktualius politikus ar su pandemijos valdymu susijusių darbo grupių šalyje atstovus, savanorius. Tokios saugumo patikros proceso trukmė, pagal tyrėjai atsiųstus valdžios atstovų dokumentus, galėjo užtrukti iki pusės metų. Nėgana to, plačiau įsigilinus į leistinių tirti temų apie Ruandą sąrašą, šio darbo projektas pateko tarp turinčių ganėtinai aukštą riziką. Daugiausiai tai lėmęs veiksnys buvo pats tyrimo objektas, kuris orientuotas į vidaus politikos procesų analizę, taip pat įtraukiantis ir griežtai reguliuojamos susitaikymo politikos, genocido tematikos elementus. Žinant šalies kontekstą, nemažai įtarimų kėlė ir oficialiuose šaltiniuose randamos informacijos pagrįstumas bei objektyvumas ar statistikos, susijusios su COVID-19 pandemijos situacija ir jos suvaldymu, patikimumas. Tyrime sutikę dalyvauti diplomatai, tarptautinių delegacijų atstovai ar su valdžios institucijomis susiję ekspertai, tikėtina, jog laikėsi neutralumo principo ir dalį informacijos dėl asmeninių saugumo sumetimų bei užimamos pozicijos apribojimų tiesiog nutylėjo. Tyrimo įgyvendinimui iššūkių kėlė ir pati epidemiologinė situacija bei jos ribojimai. Per nuotolį vykdyti interviu arba raštu pateikti dalies informantų atsakymai į iš anksto atsiųstus klausimus apsunkino pastangas susidaryti kiek įmanomą pilnesnį vaizdą apie tenyktę situaciją, teisingai identifikuoti dalyvių kūno kalbą, reakcijas, o taip pat galėjo sukurti palankesnę terpę melavimui. Ši situacija, neabejotinai, pakoregavo planus, siekiant įgyvendinti bei surinkti gyvo stebėjimo dalyvaujant metu gaunamus duomenis. Pastarieji, kaip rodo ankstesni tyrimai bei pačios tyrėjos patirtis Ruandoje, yra itin svarbūs šios šalies konteksto tyrimuose.

Nepaisant kilusių iššūkių, autorė ėmėsi visų būtinų priemonių tam, kad jų poveikis būtų kuo efektyviau minimizuotas. Siekdama sukurti abipusiu pasitikėjimu grįstą draugišką ryšį su tyrimo dalyviais, autorė stengėsi palaikyti nuolatinį ir dažnai neformalų kontaktą tiek prieš, tiek po interviu. Nors pokalbiai vyko daugiausia anglų ir keli – lietuvių kalbomis, kiekvienas dalyvis, kuriam buvo sunkiau išsireikšti, savo mintis galėjo perteikti žinutės formatu, o esant itin dideliame poreikiui, atsiųsti dalį informacijos ir kinjaruanda kalba. Toks būdas ne tik švelnino daugeliui iššūkių kėlusį kalbos barjerą, bet ir leido išlaikyti vienodą informantų tikimybę patekti į tyrimo imtį. Nuotoliniai pokalbiai, autorės prašymu, buvo vykdomi vaizdo skambučių formatu. Tokiu būdu buvo galima minimaliai susipažinti su aplinka, kurioje kalba pašnekovas, identifikuoti pagrindinius aspektus, tokius kaip: Ar aplinka yra namų/darbo? Ar joje yra daugiau žmonių? Ar yra naudojamos papildomos informacinėmis priemonėmis? Tai leido sekti informanto reakciją, kūno kalbą bei atitinkamai reaguoti. Itin svarbaus stebėjimo dalyvaujant gyvai metu galimus surinkti duomenis keitė apgalvotai pasirinktas pilotinio tipo interviu formatas. Jo metu buvo galima neformaliai pasikalbėti ir išgirsti

daugiau informacijos ne tik iš konkrečių žmonių asmeninės perspektyvos, bet ir bendrai apie situaciją valstybėje ir pastarųjų dvejų metų aktualijas, visuomenės nuotaikas. Per nuotolį pildyti dalyvių dienoraščiai jiems leido nevaržomai dalintis kasdieniais ritualais, laisvalaikio praleidimu, švenčių ar kitų įvykių šalyje vaizdine medžiaga.

Apibendrinant svarbu akcentuoti, jog egzistuojant plačiam šalyje taikomų pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų ir susitaikymo procesų tinklui, šiame darbe (dėl ribotos jo apimties) analizė apima tik pagrindines kryptis iš oficialios susitaikymo politikos įgyvendinimo strategijos. Todėl surinkti duomenys nepadengia visų pereinamojo laikotarpio teisingumo sričių ar iniciatyvų, kurioms pandemija galėjo turėti tam tikrą įtaką.

4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

4.1. COVID-19 pandemijos krizės poveikis susitaikymo politikos tikslams: *niekada neiššvaistyk geros krizės veltui*⁸⁶

Teorinėje dalyje pristačius pagrindinius Ruandos politinius ramsčius, svarbu suprasti, kokią vaidmenį, valstybei reaguojant į pandemiją, čia atliko susitaikymo politika bei kaip tai veikė jos strategijoje fiksuojamus tikslus. Valstybinė vienybės ir susitaikymo politikos strategija yra pagrindinis dokumentas, kuriame apibrėžiamas susitaikymas bei numatomi mechanizmai, veikėjai, priemonės šios politikos tikslų įgyvendinimui ir norimiems rezultatams pasiekti.

Dokumente, įtvirtinančiame susitaikymo pamatinius tikslus, akcentuojama, jog po pasibaigusio blogo valdymo laikotarpio šiandienos Ruandos žmonių vienybė ir susitaikymas bus pamatas atkuriant valstybę, kuriai būdinga įstatymo viršenybė ir tvari, į perspektyvią ateitį orientuota, demokratinės santvarkos ir šalies vystymosi vizija.⁸⁷ Dokumentas akcentuoja pasitikėjimo (tiek pilietiniame lygmenyje, tiek valdžia/ lyderiu), tolerancijos, abipusės pagarbos, atsiprašymo, atleidimo ir tarpusavio pagalbos elementus. Paryškinamas tiesos siekis ir bendras istorinių žaizdų gijimas per diskusijas ir propaguojamą socialinę sanglaudą. Negana to, nepamirštas globalios šalies misijos pasaulyje tikslas.⁸⁸ Visa tai bendrai sudaro valstybinį susitaikymo apibrėžimą.

Tuo tarpu tarp pastarojo proceso tikslų yra numatyta kova prieš vis dar egzistuojančias kliūtis (t.y. genocidą neigiančius ar istoriją falsifikuojančius kitus, priešiškus veikėjus). Kitaip tariant, visus tuos, kurie trukdo tautinei vienybei įsitvirtinti. Todėl pagarba istoriškai jautriai temai bei egzistavusių skirčių trynimasis, o taip pat kitų stebėjimas ir viešas smerkimas – visi kartu yra palaikomi, o neretai ir pakankamai griežtai skatinami. Taigi čia svarbiausias sąmoningos, mokytos, patriotiškos, pavyzdinai tarnaujančios ir susitaikymą propaguojančios – ruandiečio – figūros kūrimas. Neatskiriamas nacionalinio susitaikymo kaip proceso tikslas – su 1994 m. genocido įvykiais susijęs visuotinis gedulas ir kitos istorinių traumų atminties, šalies didvyrių/išlaisvintojų pagerbimo ceremonijos, vykstančios pagal labai aiškias valdžios institucijų apibrėžtas ceremonialo tradicijas.⁸⁹ Galiausiai, nuolat akcentuojamas į piliečius/ bendruomenes orientuotas požiūris bei įtraukimas ir tarpinstitucinis, įvairiakryptis bendradarbiavimas.

Taigi politika, kuri net pačių jų dokumentuose įvardijama kaip valstybės instrumentas, yra susijusi ir turi apimti visas pagrindines valstybės valdymo funkcijas bei plačią ir tolimą ateities

⁸⁶ Referuojama W. Churchill frazė „Never let a good crisis go to waste“ (1940)

⁸⁷ Republic of Rwanda NURC, 2007, 9; 17; 20

⁸⁸ Ten pat. 6, 11-17

⁸⁹ Ten pat. 10-17

viziją.⁹⁰ Tai taip pat aktualu suprasti, žinant, jog Ruanda, remiantis pastarųjų metų tarptautinių organizacijų ataskaitomis, iki dabar aktyviai plečia savo susitaikymo politikos įgyvendinimą. Pastaroji yra gyva ir įtraukianti vis daugiau naujų mechanizmų bei stiprinanti senuosius.⁹¹

4.1.1. Susitaikymo politikos tikslai ir COVID-19 pandemija

Įdomu tai, jog pandemijos kontekste analizuojant interviu duomenis, valdžios atstovų viešai prieinamus pasisakymus bei žiniasklaidos pranešimų medžiagą, buvo galima fiksuoti reikšmingai nepakitusias ir susitaikymo politikai būdingos retorikos elementus. Pavyzdžiui, dalyvaudamas ne vienoje regiono ar tarptautinio lygmens virtualioje konferencijoje, kurių organizavimo tikslas orientavosi į pandemiją ir jos valdymą, šalies lyderis P. Kagame nevengė įterpti su jo asmenybe ir režimu itin susietų, susitaikymo politikos tikslams aktualių, dažnai personalizuotų momentų: „<...> regione ir šalyje veikiantys ekspertai ar kiti suinteresuoti žmonės skleidžia gandus ir melus visus 26-erius metus apie genocidą ir su juo susijusias istorijas, režimą“.⁹² Paryškinama naujosios valdžios atsakomybė ir įsipareigojimas: „<...> bus daroma viskas, kas būtina, kad paremtume pažeidžiamiausius ruandiečius šiuo pandemijos suvaržymų laikotarpiu“.⁹³ Didžiojoje dalyje tokio tipo pranešimų, skelbtų per pastaruosius dvejus metus, ruandiečiams buvo dėkojama už jų atsidavimą, tęsiant vienybės ir susitaikymo misiją. Pasak lyderio, sveikatos krizės kontekste, nepaisant visko, buvo prisimenamos genocido prieš tutsi aukos, suvienyta tauta per jos žmonių stiprybę ir atnaujintas ryžtas dėl geresnės ateities kūrimo, tiesos, atleidimo procedūrų, siekio.⁹⁴ Neleista pamiršti gedulo laikotarpio, vedant paralelę tarp naujai išryškėjusio ryžto, siekiant užtikrinti visapusišką apsaugą tautai pandemijos metu, ir daugelį metų iki tol egzistavusio raginimo ruandiečiams fiksuoti bei pranešti apie visus, kiekvienų metų balandį itin suaktyvėjančius, genocidą neigiančios ideologijos ar valstybės atminčiai pavojingus atvejus.⁹⁵ Kovoje su virusu, kuris įkūnijo naują vieningos tautos iššūkį, akcentuota kiekvieno ruandiečio įnešamo indėlio ir pastangų svarba bei savitarpio pagalba.⁹⁶ Taip pat nepraleista pasidžiaugti ir tikrosios šalies istorijos pamokų palikimu

⁹⁰ Ten pat. 17; 20

⁹¹ UN GA Human Rights Council „National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human Rights Council resolution 16/21. Rwanda“, 2020 lapkričio 9 d.

⁹² Paul Kagame kalba. „Virtual Press Conference with President Kagame | Kigali, 27 April 2020 Short Video“, 2020 balandžio 28 d.

⁹³ Lavie Mutanganshuro. „Govt begins distribution of essential goods to citizens affected by COVID-19 lockdown“, The New Times, 2020 kovo 28 d.

⁹⁴ Presidency | Rwanda socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2021 balandžio 7 d.; Republic of Rwanda. „Rwanda marks the 27th Commemoration of the Genocide Against Tutsi“, 2021 balandžio 7 d.

⁹⁵ Rwanda National Police socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai, 2020 balandžio 6 d.; 2021 balandžio 7 d.

⁹⁶ Paul Kagame socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2021 vasario 1 d.; Republic of Rwanda. „President Kagame officiates the swearing-in of six new senators“, 2020 spalio 22 d.

bei puoselėjamosiomis demokratinėmis vertybėmis, globalia Ruandos su(si)taikymo misija, teigiant, jog: „Mes prisidėsime prie šio pasaulio kūrimo geresne vieta, dalindamiesi savo istorija ir idėjomis“.⁹⁷

Verta atkreipti dėmesį ir į tai, jog interviu apie pandemijos krizę metu ne vieno pašnekovo kalboje fiksuoti vienybės ir susitaikymo politikos strategijai būdingi ir valdžios pranešimų/pasisakymų žodžius ar idėjas atkartoję elementai: „<“, o pandemijos metu šalyje vieningai reaguota. Kaip ir pati sistema, ji pastatyta ant vienybės, todėl ir moksleiviai nuolat mokomi meilės vieni kitiems, tarpusavio supratimo, bendrumo“ [#E5], „bendruomeniškas išliko“ [#E13], „<“ jie kartuoja, jog esame/turime būti kiekvienas atsakingas“ [#P8], „ruandiečiai pareigingai skiepijosi“ [#E1], „pasikeitė mūsų kaip tautos mąstymas ir požiūris į pozityvesnį“ [#E9], „viskas dabar gerai“ [#P5], „tai, ką pasakoju, yra tik tiesa“ [#E7]; „susitaikymo tema, diskusijos išliko“ [#E7]. Girdint taip sistemingai atsikartojančius žodžius, sakinių formuluotes ir tarsi mintinai cituojamus šios strategijos tikslus bei jų įgyvendinimą, buvo galima pamatyti atsiskleidusį šios politikos mastą ir tapatybinį svorį kiekvieno Ruandos piliečio patirtyje bei jų pasakojimuose apie savo šalį ir savęs matymą juose.

Krizės akivaizdoje ne tik piliečiai, bet ir pats režimas sistemingai išlaikė šios susitaikymo linijos ir vertybinės politikos tikslų išsaugojimo svarbos klausimą. Įdomu pažymėti tai, jog pastarųjų metų laikotarpiu susitaikymo modelis buvo sujungtas su „sėkmingomis ir efektyviomis“ valdžios priemonėmis, skirtomis reaguoti į *force majeure* grėsmę.⁹⁸ Pavyzdžiui, pati valdžia labai aiškiai pabrėžė, jog, nepaisant daug iššūkių keliančio ir nelengvo laikotarpio, poveikio susitaikymui ar pokyčių savo stebėjimuose jie neidentifikavo. Tai atsispindi viešai paskelbtoje statistikoje, kuri rodo, jog vienybės ir susitaikymo matavimo indeksas per paskutiniuosius penkerius metus, įskaitant ir pandemijos laikotarpį, šalyje pakilo iki 94.7%.⁹⁹ Apie tai, jog susitaikymo politika kaip tokia išliko nepakitus, buvo galima išgirsti ir ekspertinių interviu su skirtingų sričių žmonėmis metu. Kai autorė paprašė įvertinti bei palyginti buvusią ir esamą situaciją šalyje, kai kurie pašnekovai, dalis netiesiogiai, o kiti net ir labai tiesmukai, referavo į susitaikymo politiką. Dalis jų aiškiai pabrėžė, jog susitaikymo politikos pokyčio nepastebėjo, o ir abejojo, ar pastarasis apskritai buvo:

„Kalbant apie susitaikymo politiką, niekas nepasikeitė, tik šiek tiek kitaip turėjome prisitaikyti prie pandemijos atneštų pokyčių. Vienybė labai aiškiai matėsi, nes virusas kaip tik sutelkė žmones kovai prieš bendrą priešą.“ [#E1]

Galima matyti, jog pandemijos kontekste susitaikymo procesų tikslai buvo ne tik minimi, bet ir nuosekliai išnaudoti siekiant stiprinti pasisakymų apie pandemijos valdymą turinį. Pastarieji taip pat pridėjo papildomos emocinės įkrovos, apeliuojant į tautos žmonių jausmus ir kolektyvines patirtis.

⁹⁷ Paul Kagame kalba. „Kwibuka 26 | Message from President Kagame | Kigali, 7 April 2020“, 2020 balandžio 7 d.

⁹⁸ Louis, et al., 2021, 3

⁹⁹ RBA socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2021 balandžio 22 d.

Pavyzdžiui, pirmosios ponios kalboje skambėjo tokie žodžiai kaip: „<“> mes prisimename genocido aukas tokiais laikais, kai mūsų šalis ir visas pasaulis išgyvena sunkų periodą. Šis laikas mums padeda atsigrežti ir apmąstyti savo istoriją, o tai pat primena, kad mūsų vienybė suteikia tautai jėgų išgyventi tai kartu ir nugalėti.“ Nemažiau įdomu tai, jog ir užsienio partnerių, režimo draugų kalbose buvo galima stebėti sistemingai atsikartojančius ir išnaudojamus susitaikymo politikos bei pandemijos konteksto junginius ir analogijas. Tai tarsi leistų manyti, jog vyrauja nerašytas kreipimosi ar kalbėjimo apie Ruandą viešumoje įstatymas ir etiketas: „<“> kaip tauta jūs įveikėte tamsų laikotarpį, remdamiesi vienybe, atsparumu ir tikėjimu. Tai pagrindinės vertybės, kuriomis mes visi turėtume sekti dabartiniu, iššūkių kupinu, laikotarpiu“, „<“> šiuo nerimo ir netikrumo laikotarpiu yra gera prisiminti istorijas, kurios suteikia vilties“; „mes privalome niekada nepamiršti“; „<“> nėra jokios vietos genocido ideologijai Afrikoje, kurios norime“. ¹⁰⁰ Galima matyti, jog susitaikymo politikos tiksluose koduojamos praktikos, viena jų – pagarba genocido aukoms ir šalies istorijai, randamos ir tarptautiniame formate organizuojamų susitikimų darbotvarkėse. Pavyzdžiui, 2021 m. rudenį Ruandoje vykusiam Europos Sąjungos ir Afrikos Sąjungos ministrų susitikime dalyvavęs LR URM Lotynų Amerikos ir Afrikos departamento vedėjas pasidalino jo asmeniškai fiksuotomis akimirkomis. Tiek fotografijose, tiek paties informanto komentaruose buvo galima pastebėti, jog visi šio viršūnių susitikimo dalyviai organizuotai reiškė pagarbą, dėdami vienodus vainikus, pozuodami bendrai nuotraukai. Pasak jo, ganėtinai greitos ir struktūruotos, į detales nesileidžiančios ceremonijos organizavimu bei eiga rūpinosi valdžios atstovai [#E2 ir informanto siūsta vaizdinė medžiaga].

Pirmųjų duomenų analizė leidžia apibendrintai teigti, jog pandemijos krizės metu susitaikymo politikos tikslai, tokie kaip: vienybė, *ruandiečių* bendrumas, atsiprašymo, atleidimo, pagerbimo ritualai, skatintinas budrumas dėl genocido neigėjų arba istoriją falsifikuojančių praktikų ir kiti, išliko viešai ir garsiai skelbiami, o nacionaliniu ir tarptautiniu mastu nepakito bei yra vis dar propaguojami.

4.2. COVID-19 pandemijos krizės poveikis susitaikymo politikos priemonėms: pagrindinės kryptys

Surinktų duomenų analizė rodo, kad susitaikymo tikslai išliko nepasikeitę. Tačiau tiek oficialių šaltinių informacija, tiek ir interviu dalyviai įtartinai mažai kalbėjo ar buvo linkę atvirai įvertinti, pasidalinti savo požiūriu apie tariamai „nepasikeitusios“ politikos įgyvendinimą bei valdžios priemones. Tuo tarpu surinkti ir toliau pristatomi duomenys leidžia teigti, jog Ruandos valdžia, kuomet buvo susidurta su *force majeure* grėsme, tikėtina, jog išplėtė savo įtaką susitaikymo politikos kontekste, o priemonėms pagrįsti galimai išnaudojo jau 4.1. skyriuje pristatytą vieningų *ruandiečių*

¹⁰⁰ Lavie Mutanganshuro. „Kwibuka 26: Rwandans, friends of Rwanda send messages of comfort“, The New Times, 2020 balandžio 8 d.

susitaikymo kaip tikslo diskursą. Pirmosios prielaidos savo ruožtu skatina atidžiau pasigilinti, koki poveikį tai galėjo turėti susitaikymo politikos turiniui, o vėliau ir patiems rezultatams.

4.2.1. Genocido patirtis ir COVID-19 pandemija

Empiriniai duomenys leistų manyti, jog iki pandemijos režimo vystyta ir istorija grįsta vertybinė politika, kuri daugiausiai atsispindėdavo Ruandai aktualių susitaikymo procesų dokumentuose bei sprendimuose, *force majeure* krizės kontekste ne tik atsinaujino, bet ir buvo pasitelkta bei valdžios tikslingai išnaudota. Tuo buvo pasinaudota įtvirtinant griežtas priemones, pabrėžiant jų svarbą, didinant matomumą.

Interviu metu pastebėta, jog atgimusios genocido įvykių neigiamos patirtys kėlė papildomą baimę ir suaktyvino nerimo emocijas visuomenėje, kurių metu sugrąžino buvusių skaudžių prisiminimų ir patirčių momentus. Taip žmonės buvo ne tik psichologiškai pažeidžiami dėl vis dar gyvos genocido istorijos, bet ir, prisimindami kitus sunkius šiai tautai periodus, itin stipriai išgyveno arti jaučiamą fizinę, o konkrečiai, mirties, nežinomybės, ekonominio nesaugumo baimę dėl, pavyzdžiui, „maisto trūkumo“ [#P5; #P1], „neiškaus vakarietiško viruso“ [#E13], „prarasto darbo ir pajamų“ [#E8]. Dalis šalyje dirbančių ekspertų taip pat paminėjo, jog dėl valdžios reakcijos į virusą įvykęs staigus bendruomenių narių atskyrimas, liepimas likti namuose, buvo galima matyti, jog daugeliui iš tiesų į paviršių iškėlė buvusias genocido laikotarpio traumas. Prisiminta, jog tuomet, panašiai kaip ir dabar, reikėjo „slėptis“, „nesirodyti“, „bėgti“. [#E13, #E14] Iš arti situaciją sekę ir tyrime kalbinti nevyriausybinė organizacijų atstovai minėjo, jog kaip ir anuomet, taip ir pandemijos metu, tai didino nepasitikėjimą, įtarumą net ir artimiausiais kaimynais, nes buvo manoma, kad kažkas „blogo“ nutiks. [#E8] Todėl atsinaujinę psichologiniai, emociniai sveikatos sutrikimai, prisiminimai apie artimųjų netektis išryškino ilgus metus per įvairias sutaikančias iniciatyvas gydytus potrauminio streso sutrikimo simptomus. Tai reikšmingai siejasi su jau kitų autorių teoriniuose darbuose minimais buvusių traumų bei jų poveikio valdžios politikai ir šalių visuomenėms aspektais. Pastebėta, jog post-konfliktinėms visuomenėms būdingas tokių patirčių nuolatinis suaktyvėjimas reaguojant į aplinkos pokyčius, kas lėmė, kad itin stiprius potrauminio streso sutrikimus turinčios visuomenės labiau nei kitos patiria pasikartojančius skaudžios patirties išgyvenimus dabartyje, kurie tuo pat metu tampa „naudingi“ režimo vykdomos politikos sąsai ir priemonių pateisinimui. Mokslines įžvalgas apie tai, jog konfliktą išgyvenusi visuomenė jaučia padidėjusios grėsmės, suaktyvėjusio nerimo emocijas, persekiojančias mintis, itin jautriai reaguoja į bet kokio tipo šoko efektą kuriančius įvykius bei yra linkusi su jais tapatintis,¹⁰¹ reikšmingai pirminiais duomenimis papildė ir net aktualizavo šio tyrimo

¹⁰¹ Chris R. Brewin, et al. „A review of current evidence regarding the ICD-11 proposals for diagnosing PTSD and complex PTSD.“ *Clinical psychology review* 58, 2017

rėmuose darytų interviu medžiaga. Pavyzdžiui, pokalbių metu ne vienas informantas, reaguodamas į tuo metu jau vykusius karo Ukrainoje įvykius, išreiškė patiriamą baimę, nerimą ar užuojautą ir rūpestį. [#P9, #P11] Kadangi vaizdinės atminties momentai ir prisiminimai šioje visuomenėje vis dar labai gyvi, buvusios žmonių asmeninės/ artimos aplinkos traumos stipriai rezonuoja kituose, panašaus tipo įvykių kontekstuose. Tai puikiai atskleidė dalyvio dienoraštyje užfiksuotas balandžio 7 d. įrašas, kuriame aiškiai reflektuojami tų dienų Bučos įvykiai:

„<“> informacija ir vaizdai, kuriuos šiuo metu stebime žiniasklaidoje, man primena tai, ką mes gyvai matėme čia 1994 m.“ [#P7 dalyvio dienoraščio ištrauka]

Panašias paraleles, atliepiančias akademikų mintis apie atsinaujinančius ir pavojingus post-konfliktinėms bendruomenėms buvusių traumų momentus, buvo galima fiksuoti ir pilotinių interviu metu. Juose išryškėjo, jog istorinė genocido patirtis ir individualios ar kolektyvinės traumos, praeities ar vis dar aktualios kitų fokusuojančių įvykių patirtys ne tik atsinaujino, bet ir suintensyvėjo, ne vienam dalyviui kėlė nežinomybę ir baimę apie tai, kas bus toliau? :

„Kai pradžioje viskas tik prasidėjo buvo baisu. Labiausiai todėl, nes nežinojom, kaip žmonės ar net kaimynai reaguos, gal reiks bėgti. Žinai, tokiais momentais prisimeni visą šalies praeitį.“ [#P1]

Visgi įdomu tai, jog ne tik pačių žmonių prisiminimuose, bet ir ekspertinių interviu metu apie tai kalbėjo ir savo atsiminimais dalinosi skirtingų sričių atstovai, kurie akcentavo, kad griežtos valdžios priemonės, stipriai paveikė jautriausias visuomenės grupes. Pavyzdžiui, genocido aukas, moteris, jaunimą, kurie yra vieni iš svarbiausių giluminių susitaikymo procesų dalyvių ir iki pandemijos pakankamai aktyviai įsitraukė į sudėtingus ir ilgus gijimo bendruomenėse procesus:

„Staugus karantinas, veiklų nutrūkimas, visko uždarymas, nežinomybė apie virusą... Didžiąjai daliai mūsų organizacijos narių (genocido aukos – *aut. past.*), pasak jų, stipriai susisiejo su genocido įvykių išvakarėmis.“ [#E13]

Įdomu tai, jog įvairiomis formomis pasireiškusi baimė, apie kurią viešojoje medijoje ar oficialiuose spaudos pranešimuose mažai kalbėta, ir jos kilmės šaltiniai tyrėjos buvo užfiksuoti tik itin subtiliai išreikštuose formatuose. Pavyzdžiui, Ruandos policijos, kuri buvo viena iš pagrindinių institucijų, įgyvendinusi valdžios reagavimo į sveikatos krizę nurodymus (ant žemės), pranešimuose pastebėta įdomi detalė, kai kreipiantis į šalies gyventojus „raginta geriau bijoti koronaviruso, o ne policijos“. Panašiai kaip ir su centrai nepriimtiniomis genocido ideologijos apraiškomis, kurias režimas aktyviai skatino raportuoti iki pandemijos, sveikatos krizės metu visuomenė buvo ganėtinai

griežtai įpareigota stebėti, sekti ir informuoti apie užfiksuotus atvejus, tik šį kartą tuos, kai nusižengiama valdžios įvestiems pandemijos ribojimams. Tai leidžia manyti, jog atsiradusią baimę galėjo paveikti ne tik pats virusas ar dėl nežinomybės atsinaujinę istorinių traumų patyrimai, bet veikiau dėl jų pateisinamo ir suaktyvėjusio griežto pobūdžio, dažnai fizinės ir disciplinuojančio tipo nuobaudos, gėdijimo kampanijos¹⁰². Jų metu atsirado terpė suaktyvėti, laikotarpiu iki šiol gydytoms, po konflikto vis dar jautrių grupių turimoms nuoskaudoms, pykčio apraiškoms. Plačiau išanalizavus pasikeitusią valdžios naudotą retoriką fokusuojančio įvykio metu pastebėta, jog istorinės nuoskaudos, vis dar gyva atmintis iš tiesų tapdavo griežtas, o kartais pernelyg agresyviais priemonėmis pateisinantys veiksniai. Pastarieji visų pirma būdavo pateikiami per *ruandiečių* išgyventas ir istoriškai išmoktas pamokas bei įgytą atsparumą.¹⁰³ Todėl režimo strategija įtvirtinusi tai, kaip turėtų būti reaguojama į *force majeure* krizę, reikšmingai išryškino ir į paviršių iškėlė visuomenei vis dar itin skausmingas buvusias istorines traumas ar net kitų fokusuojančių įvykių patirtis, nelygybės momentus, kuriuose dar pažeidžiamesnės tapo ir iki tol buvusios jautrios visuomenės grupės. Nors interviu metu žmonės vengė, t.y. nenoriai kalbėjo arba apskritai teigė, jog kažkokių keistų atvejų šalyje nefiksavo, pastebėti įtartini ir plačiau pradėti naudoti fizinių nuobaudų momentai socialinėje medijoje. Žiniasklaidos pranešimai ar tarptautinių organizacijų stebėjimai rodo, jog suaktyvėjusios fizinės nuobaudos tam tikriems, režimui nepalankiems asmenims (pavyzdžiui, visuomenininkams, žurnalistams, opozicijai)¹⁰⁴ ar visuomenėje atskirtoms grupėms (pavyzdžiui, pabėgėliams [#E2], gatvės vaikams¹⁰⁵), galėjo egzistuoti.¹⁰⁶

Pirminiai duomenys taip pat rodo, jog šiuo šoko laikotarpiu, kuomet visuomenė tapo itin pažeidžiama, išaugo priklausomybė nuo valdžios sprendimų ir teikiamos pagalbos. Pastaroji, rodos, suprasdama galimų arba jau fiksuojamų, tik oficialiai neskelbtų įtampų grėsmę bei istoriškai šiai šaliai aktualias ir režimo vykdomai susitaikymo politikai pavojingas susiskaldymo rizikas, greitai perorientavo savo veiksmus. Suvokdamas didžiosios dalies žmonių padėtį, kuri vis dar itin susijusi su fizinio saugumo ir išgyvenimo klausimu, režimas savo sprendimus nukreipė į labai tiesioginį pagalbos įgyvendinimą (pavyzdžiui, maisto ir kitų svarbiausių priemonių dalinimą, specialių gyvenamųjų kompleksų atidarymą genocido aukoms ir pan.).¹⁰⁷ Visgi svarbu prisiminti, jog panašaus tipo labdaros akcijų ir pagalbos priemonių buvo ir iki šiol. Pavyzdžiui, egzistavo skurdžiausioms šeimoms padedančios programos, tokios kaip: „*Vision Umurenge* programa nuo 2010.” [#E15] ar

¹⁰² Rwanda National Police socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai, 2020 rugpjūčio 22 d., 2021 gruodžio 26 d., 2022 sausio 26 d.;

¹⁰³ Paul Kagame kalba. „President Kagame Message on COVID-19“, 2020 kovo 28 d.

¹⁰⁴ Freedom House. „Freedom On The Net 2021: Rwanda“, Freedom House, 2021

¹⁰⁵ Herbert E. Ainamani, Nolbert Gumisiriza, Godfrey Z. Rukundo. „Mental health problems related to COVID-19: A call for psychosocial interventions in Uganda.“ *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* 12.7, 2020

¹⁰⁶ Rwanda National Police socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai, 2020 kovo 25 d.; 2020 balandžio 15 d.; 2020 balandžio 18 d.

¹⁰⁷ Rwanda Broadcasting Agency socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai, 2021 liepos 18 d.; 2021 liepos 19 d.

„<…> po vieną kompiuterį kiekvienam vaikui iniciatyvos arba po vieną karvę kiekvienai šeimai programa – *Girinka*.“ [#P10] Tačiau krizės metu ši tikslinga ir itin su skaudžiomis istorinėmis patirtimis susieta valdžios pagalba buvo žmonių sureikšmintą, nepaisant to, jog šalis ir iki tol ne vieną kartą yra susidūrusi su krizėmis ir iššūkiomis piliečių saugumui bei sveikatai. Valdžios įtaka stiprėjo, nes visuomenės „apdovanojimas morkomis“ sekė paraleliai su kita ranka griežtinamais karantino ir judėjimo laisvės ribojimais, išplėstų bausmių ir kontrolės mechanizmais. Apie tokį elgesio pokytį liudijo ir kai kurių pašnekovų nusistebėjimai dėl keistai didelių ir neįprastų tokių valdžios „pagalbos“ priemonių mastų bei šiam tikslui plačiai įgalintų administracinių, saugumo institucijų, valdžios rankose telktų resursų kiekio. [#P9, #P10] Tai leido nuraminti valdžiai nepalankias nuotaikas, galinčias pareiti į visuomenės protestus, taip pat parodyti, jog yra gebama greitai ir operatyviai reaguoti bei apsaugoti istoriškai stipriai nukentėjusius šalies žmones ir jų gerovę. Kita vertus, svarbu suprasti ir tai, jog iš karto su genocido pabaiga ir išvadavimu susijusio P. Kagame režimo centralizuoto ir personalizuoto valdymo bei lyderystės laikotarpiai darė įtaką ir veikė populiaciją, kuri buvo/yra įpratusi žiūrėti į valdžios lyderius bei laukti nuleidžiamų nurodymų, iniciatyvų, veiklos iš viršaus į apačią, kaip pabrėžiama, net ir asmeniniame gyvenime.¹⁰⁸ Taigi pandemijos metu itin istorinių traumų ir nuoskaudų paveikti, N. Klein aprašytos šoko doktrinos terpėje atsidūrę, jautrūs, pažeidžiami, emociškai veikiami Ruandos žmonės, priklausomi nuo vienintelio apsaugos šaltinio – valdžios sprendimų, telkiamų resursų ir informacijos, ir tikslingai pasirinkti istoriniai/kultūriniai archetipai, simboliai leido valdžiai užsitikrinti sau paramą ir palaikymą.¹⁰⁹ Atgijusi ir itin stipriai surezonavusi jautri genocido istorijos linija atvėrė naują erdvę valdžios kuriamam naratyvui plėstis ir stiprėti. Tai keitė žmonių santykį bei centralizuotos susitaikymo politikos priemonių įgyvendinimui svarbų valdžios ryšį su piliečiais. Pasak prisiminimus su ašaromis akyse pasakojusių informantų, [#P5] šią priklausomybę pandemijos metu iš tiesų stiprino naudingos ir svarbios tiesioginės pagalbos iniciatyvos, paliečiančios istoriškai skaudžiausius taškus visuomenėje:

„Tiesioginis maisto dalinimas tikrai padėjo daugeliui šeimų. Nemaža dalis Ruandoje dėl sunkaus istorinio atsistatymo neturi jokių „juodos dienos“ santaupų.“ [#P11]

4.2.2. Nuolanki politinė kultūra ir COVID-19 pandemija

Jau anksčiau paminėti padidintai valdžios galiai ir situacijos kontrolei išlaikyti, naudingoms represyvioms priemonėms bei ribojimams įvesti buvo išnaudota nuolanki, su režimu itin save tapatinanti, istoriškai atspari ir mažai protestuoti linkusi Ruandos politinė kultūra. Oficialioje valdžios

¹⁰⁸ John-Mary Kauzya „Rwanda after 1994. From Post-Conflict to Development: Transforming Governance and Public Administration of Rwanda”, IIAS Public Governance Series, Briuselis, 2021, ix-xi

¹⁰⁹ Mutanganshuro, 2020 kovo 28 d.

retorikoje buvo primenamas tarsi savaime suprantamas „natūralus Ruandos piliečių atsparumas“, „gebėjimas išgyventi sunkius laikus“. ¹¹⁰ Skaitant, kaip visuomenei pristatytos valdžios įvedamos griežtos priemonės ar sprendimai, pastebėta, jog dažniausiai dėmesys buvo kreipiamas į disciplinos ¹¹¹ poreikį ir būtinybę „paaukoti“ piliečiams svarbius dalykus, ypatingai, laisves tam, kad „išgyventume“. ¹¹² Valdžios institucijos ragino gyventojus būti „kantriems“ , „laikytis įstatymo“, teisinant tai vis dar egzistuojančia situacijos nežinomybe, kurioje vienintelis aiškus dalykas – efektyvios valdžios priemonės.¹¹³

Interviu metu dalyvių buvo paprašyta pasidalinti mintimis apie šalyje egzistavusias žmonių nuotaikas, reakcijas į griežto karantino suvaržymus, vykusius neramumus ir kitokius incidentus. Pažymėtina, kad didžioji dalis pašnekovų nebuvo linkę apie tai kalbėti. Jų atsakymai skambėjo itin nekonkrečiai, nepateikė realių pavyzdžių, o daug dažniau tiesiog reiškė dėkingumą valdžios atstovams. [#P5, #P8, #E4] Tyrėja pastebėjo atsargiai rinktus žodžius, buvo juntamas nenoras kažką įžeisti, supykdyti (nors pokalbyje dalyvaudavo tik du žmonės) arba kalbą informantai pakreipdavo sau patogiai linkme:

„Mes neturėjome pernelyg daug neįprastų incidentų (*renka žodžius, tyli, daro dideles pauzes*).

Valdžia čia yra stipri ir visuomenė tiki tomis priemonėmis, politika. Jie žino, jog jeigu šis sprendimas yra priimtas – tai daroma dėl bendro gėrio. Todėl žmonės nesipriešina, pasitiki valdžia (*nutilo ir pasitaisė*).

Tiksliau, valdžios sprendimais.“ [#E7]

Siekiant platesnio supratimo apie nuolankumu pasižyminčią šalies žmonių kultūrą bei kaip ji atsiskleidė santykyje su ištikusia *force majeure* grėsme ir norint tai padaryti kiek įmanoma labiau atsiribojant nuo pašnekovus stipriai veikiančio vietos konteksto ar užimamų pareigų, pokalbiui buvo pakviestas ruandiečių diasporos Švedijoje narys, ilgą laiką iki tol gyvenęs Ruandoje. Pastarasis galėjo palyginti šios visuomenės išskirtinumą su kitais kontekstais bei pateikti savo vertinimą. Paaiškėjo, jog pašnekovo nuomonė sutapo ir su tarptautinių organizacijų ataskaitomis. Vėlgi buvo sistemingai kreipiamas dėmesys į kultūrinį šalies elementą bei tarsi įgimtą žmonių nenorą kritikuoti, net ir stipriai daugeliui jų pakenkusių, vyriausybės sprendimų, siekį vengti temų, galinčių kažkoku būdu trikdyti nacionaliniu lygmeniu kuriamą vienybę ir susitaikymą¹¹⁴:

„Ruandos žmonės iš prigimties nėra linkę kalbėti apie dalykus, kurių jie gerai nežino, dalintis emocijomis, o tuo labiau kritiškai įvertinti valdžios priemonės ar kitas, politiškai jautrias, temas.“ [#P10]

¹¹⁰ Republic of Rwanda. „President Kagame delivers the State of the Nation Address“, 2020 gruodžio 21 d.

¹¹¹ Presidency | Rwanda socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2021 vasario 8 d.

¹¹² Paul Kagame kalba. „President Kagame on COVID-19“, 2020 birželio 27

¹¹³ Republic of Rwanda. „President Kagame officiates the swearing-in of new Government officials“, 2020 birželio 1 d.; Paul Kagame kalba. „Kwibohora 26 | Message from President Kagame“, 2020 liepos 4 d.

¹¹⁴ Freedom House. „Freedom On The Net 2021: Rwanda“, 2021

Tai leidžia manyti, jog tenykščiai gyventojai nesijautė saugūs, o kalbėdami apie pandemijos valdymo būdus net neleido sau svarstyti kitokių nei sėkmingų pastarųjų įvertinimo alternatyvų. Įtakos tokiam vertinimui turėjo ne tik pačios valdžios įkūnyto pagrindinio apsaugos šaltinio nuosaikiai visuomenei rolė, bet ir pakankamai stipriai išryškėjęs įbaugintos kultūros elementas. *Force majeure* krizės konteksto analizė šioje vietoje atskleidė, jog baimė nukrypti nuo centro skelbiamos reagavimo į pandemiją linijos ar mąstyti kitaip, nei reikalauja režimo įvesta tvarka, tik dar labiau sustiprėjo. Tai leido valdžiai apibrėžti save kaip tą vienintelę, kuri gali užtikrinti visapusišką apsaugą savo piliečiams:

„Jeigu nesilaikaisi įstatymo, turėsi negatyvių pasekmių, kurios išmokins tave, kaip reikia laikytis nustatytos tvarkos ir politikos, nes tuo siekiama apsaugoti tave ir tavo bendruomenę.“ [#E11]

Ekspertų pabrėžtas dar iki pandemijos įvairiose valstybės valdymo sferose egzistavęs Ruandos tautos žmonių paklusnumas ir susitaikymas su esama padėtimi, kuomet, „<“> pavyzdžiui, jiems pasako, kad draudžiama įeiti į viešuosius parkus (anot valdžios, parkai skirti tik grožiui) ir taškas“ [#E2], režimui reikšmingai pasitarnavo ir *force majeure* grėsmės akivaizdoje. Pavyzdžiui, per fiksuotas priverstinio skiepavimo praktikas, taip greitinant progresyvaus vakcinavimo tempus.¹¹⁵ Apie tai, jog žmonės ne tik paklusniai laikėsi, bet ir nebuvo linkę kritiškai vertinti ar apmąstyti tautos nuolankumą išnaudojančių valdžios priemonių poveikį, atspindi dalyvių dienoraščiuose fiksuotos drausmingo elgesio viešosiose erdvėse kasdienybės akimirkos [#P3, #P7 dalyvių dienoraščių ištraukos, žr. *1 priedas*]. Tai subtiliai buvo apibendrinta ir vieno pašnekovo interviu metu netyčia prisimintas šalies gyventojų tarpusavio pajuokavimas:

„Atsimenu sklandžiusį pajuokavimą: vakcinuotis šalyje nėra privaloma, bet jausti tą jausmą, jog turi būti vakcinuotas – privaloma (*juokiasi*).“ [#E15]

Iki pandemijos už nedalyvavimą organizuojamose (ne)savanoriškose visuomeninėse talkose, vietos lygmeniu inicijuojamuose ūkiniuose darbuose ar kitose nacionalinio tipo susitaikymo praktikose, šalyje egzistavusi valdžios nuobaudų strategija¹¹⁶ pandemijos metu bei reaguojant į pernelyg nesipriešinančią Ruandos visuomenę, įgijo palankią erdvę plėstis. Suvokiant šalies žmonių paklusnumą ir įprotį laikytis bei nekvestionuoti sustiprėjusios iš viršaus nuleidžiamos disciplinuojančios kontrolės, pastebėta, jog didžioji dalis sprendimų buvo pagrįsti konkrečiais apdovanojimais geriems ir paklusniems *ruandiečiams* ir nuobaudomis tiems, kuriems dar reikia pasitempti. Analizuojant duomenis pastebėta, jog valdžios institucijos gana aktyviai skelbė ir pabrėžė,

¹¹⁵ Alex Ngarambe, Uta Steinwehr. „Rwanda forcibly vaccinating people against COVID, victims say“, DW, 2022 sausio 18 d.

¹¹⁶ Jakubénaitė, 2021

veikiausiai siekdami įbauginti, laukiančių bausmių mastą. Pastarosios apėmė ne tik pinigines nuobaudas, bet ir laisvės apribojimo, ir kitokias disciplinuojančias, priverstinio švietimo praktikas.¹¹⁷ Tikėtina, jog būtent todėl, kaip teigė informantai, „Ruandos žmonės tikrai išmoko dėvėti kaukes visur ir nuolat“ [#E13]. Todėl pandemijos metu kadais susitaikymo ir vienybės politikai išnaudoto disciplinavimo arba *ruandiečių* kultūrinio pertvarkymo stovyklos pandemijos kontekste atgimė šios krizės valdymui aktualiais pavidalais. Viena garsiausių, apie kurią užsiminė beveik visi pašnekovai – tai perauklėjimo ir šviečiamąją funkciją atlikusi priverstinio visų vežimo į stadionus praktika. Tiesa, čia svarbu pažymėti, jog skirtingos grupės šią temą traktavo itin nevienodai. Interviu duomenys rodo, jog didžiausią baimę tai komentuodama jautė Ruandos visuomenė. Net kelios įtarimą keliančios dalyvių patirtys atskleidė ganėtinai agresyviai kontroliuojamos ir įbaugintos, tačiau tam nuosaikiai privalėjusios paklusti, visuomenės elementą:

„<“> kai kino teatre po filmo atsistojojome išeiti, policija užvėrė duris ir nieko nepaaiškinus neleido palikti salės. Jie priverstinai tikrino dokumentus, fotografavo veidus besidengiančius žmones. Iš aplinkinių pokalbių nugirdau, jog labiausiai visi bijojo ir nenorėjo važiuoti „ten“ į stadioną. [#P3 dalyvio dienoraščio ištrauka]

Apie sustiprėjusią kontrolę ir padažnėjusias dažnai itin šiurkščias jos įgyvendinimo priemones, taip pat liudija tarptautinių organizacijų sisteminti duomenys. Pavyzdžiui, Human Rights Watch, Freedom House ataskaitose rašoma, jog per metus už neteisingą veido kaukių dėvėjimą, komendanto valandos pažeidimus, oficialiai neužregistruotas ir be valdžios institucijų sutikimo vykdomas keliones ir kt., buvo oficialiai suimta daugiau kaip 70 000 ruandiečių. Tačiau realybėje šis skaičius, tikėtina, jog buvo kur kas didesnis. Tarp pavyzdžių taip pat minima, jog perauklėjimo stadionuose sulaikytiesiems asmenims daug dažniau nebuvo suteikta jokia apsauga nuo permainingų oro sąlygų (t.y. jie buvo laikomi atvirose erdvėse, neapsaugotose nuo saulės, lietaus, šalčio ir t.t.), nepasiūlyta vandens, dažnai būdavo verčiama dalyvauti paskaitose ne tik dienos metu, bet ir per naktį iki tol, kol jiems suteikdavo leidimą išeiti.¹¹⁸ Specialiai šios praktikos dokumentavimui kviestų žurnalistų [#E9] nuotraukos vėliau virsdavo viešo gėdijimo kampanijomis.¹¹⁹

Tuo tarpu visiškai kitaip apie tokio tipo priemones komunikavo su valdžios institucijomis susiję ar anksčiau ten dirbę asmenys, kurių pasakojimas atitiko tai, ką buvo galima perskaityti ir viešose publikacijose. Ši informantų dalis stadionų ar panašaus tipo bausmių nesureikšmino, tarsi tik prabėgom užsimindami, jog „<“> stadionuose vyko mokymai apie grėsmę sveikatai, kodėl pavojinga

¹¹⁷ Rwanda National Police socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2020 kovo 24 d.

¹¹⁸ Human Rights Watch. „Rwanda: Events of 2020“, Human Rights Watch, 2021; Freedom House. „Freedom in the World 2021: Rwanda“, 2021

¹¹⁹ Rwanda National Police. „COVID-19: Police warns errant violators as over 360 are arrested in Kigali“, 2021 vasario 4 d.

nesilaikyti ribojimų ir tiek“ [#E1], „<...> dienomis piliečiai praleisdavo kelias valandas jiems skirtose viešose paskaitose apie tai, kaip reikia teisingai elgtis pandemijos metu.“ [#E7]

Visgi, pokalbio su ruandiečių diasporos Švedijoje atstovu metu pastarasis atskleidė gana įdomią ir iš esmės apibendrinančią tokių priemonių ir žmonių reakcijos pamatinę detalę. Dėl to būtų galima teigti, jog dažnai minima tarsi savaimė nuolanki *ruandiečio* kultūrinė prigimtis neturėtų būti atskirta nuo virš jos ir aplink ją egzistuojančios ištisos kontrolės sistemos bei viena ar kita linkme ją veikti kreipiančios valdžios tinklo:

„Visada, kai mąstai apie Ruandą bendrai, ar pandemijos atveju, nesvarbu... nepamiršk žodžio kontrolė.“

[#P10]

Tokie tvarkymosi su nusižengusiais metodai, neabejotinai mažino bet kokį iš visuomenės kylantį norą ar poreikį viešai pranešti apie valdžios veiksmus, kitus saugumo pareigūnų savivaliavimus, kurie galėjo liesti pažeidžiamiausias visuomenės grupes. Taigi pilietinių veiklų ir asmeninio gyvenimo laisvė, kuri svarbi, kuomet kalbame apie susitaikymo žemiausiame lygmenyje procesus, buvo gana stipriai apribota. Suaktyvėjus bauginimui, šie būdai, kuriais savo galią ir pagarbą autoritetui išplėtė valdžia, pasidarė dar labiau iš viršaus į apačią kontroliuojami. Tai ne tik galėjo mažinti įsitraukimą, bet ir didino visuomenės priklausymą nuo tariamai sėkmingos centralizuotos reagavimo į pandemiją linijos.

Būdai, kuriais valdžia *force majeure* kontekste stengėsi išlaikyti čia svarbią kontrolę, rėmėsi į pagrindinį – stebėjimo stiprinimą. Pastarasis grįstas būtinybe reaguoti į sveikatos grėsmę, šalies saugumo užtikrinimo ir susirgimo atvejų atsekimą, todėl pateisino naujų technologinių sprendimų atsiradimą. Visgi, interviu bei dalyvių dienoraščių medžiaga rodo, kad dažnai šis tik iš pirmo žvilgsnio „preventyvus atvejų stebėjimas“ galėjo peraugti į perdėtas, kasdienį gyvenimą keičiančias ir pernelyg reguliuojančias bei disciplinuojančias praktikas, stipriai nutolusias nuo pirminio tikslo – sveikatos krizės valdymo. Pavyzdžiui, informantai užsiminė apie suaktyvėjusį dronų naudojimą, kuriuos, kaip galima suprasti iš pašnekovų atsiminimų, buvo galima matyti ir pakankamai arti gyvenamųjų teritorijų. Interviu metu taip pat išaiškėjo, jog anksčiau pastarieji buvo naudojami tik sveikatos sektoriuje, siekiant greitai pristatyti būtiniausius medikamentus, priemones, donorų kraują, tačiau pandemijos metu, žmonėms pernelyg nesipriešinant ir net nekvestionuojant dronų pavojingumo, paskatino valdžios atstovus šią priemonę išnaudoti kur kas plačiau. Tyrimas atskleidė, jog išplėstas ir taip ganėtinai stipriai įbaugintos visuomenės reguliavimas, technologiniais sprendimais palietė ir susitaikymui svarbių procesų vykdymą bei keitė žmonių požiūrį į jiems svarbiausios asmeninės erdvės ir bendruomenės susitikimus. Kadangi tokio tipo priemonės yra pakankamai naujas ir mažai tirtas Ruandos visuomenės elementas, numanomą neigiamą poveikį ne tik fiziniam, bet ir psichologiniam žmonių saugumui ilguoju laikotarpiu leistų įvertinti kitų mokslininkų literatūra. Platesniame kontekste pastebėta, jog net ir su tiesioginiais kariniais veiksmais

nesusiję, o tiesiog patruliuojančio ir stebinčiojo funkciją atliekantys dronai pokonfliktinėse visuomenėse neigiamai veikia tų šalių gyventojų įpročius, skatina vengti net kasdienės ir kadaise buvusios saugios rutinos (pavyzdžiui, išėjimo iš namų, dalyvavimo socialiniuose renginiuose, bendruomenės susirinkimuose, atvirų pokalbių, vaikų išleidimo į mokyklą ir pan.). Taip pat didina fizinio nesaugumo jausmą, suaktyvina nuolatinės ir laike užsitęsusios baimės ar nerimo priepuolius, sėja nepasitikėjimą. O galiausiai, skatina nuolatinę nežinomybę dėl virš galvos „kabančių“ dronų paskirties ir galutinio juos valdančio žmogaus ar institucijos tikslo.¹²⁰ Fokusuojančio įvykio kontekstas Ruandos valdžios institucijoms leido pakankamai aktyviai išnaudoti dronus (tiek atskirų administracinių vienetų stebėjimui ir informacijos rinkimui, tiek centralizuotos komunikacijos vykdymui).¹²¹ Kadangi pokonfliktinė visuomenė tai pakankamai nuolankiai priėmė, tikėtina, jog poveikis, kuris yra fiksuojamas kitose panašaus tipo visuomenėse, galimai prognozuotinas ir Ruandoje. Tai reiškia, jog, kaip ir sveikatos krizės laikotarpiu, taip ir ateityje, dėl prisimenamos arba vis dar fiziškai ore matomos ir jaučiamos stebėjimo baimės gali sumažėti istoriškai jautrių praktikų organizavimas. Gali didėti iki tol artimų bendruomenių tarpusavio nepasitikėjimas, aižėti tarpusavio ryšys bei išsistėti jau pandemijos metu fiksuoto atsitraukimo, nesirodymo didesniuose susibūrimuose poreikis. [#E8] Žmonių pasakojimai rodo, jog dėl nuolankios politinės kultūros pasikeitusios priemonės ir kontrolės būdai priverstinai keitė gyventojų kasdienius įpročius, rutinines veiklas. Taip pat sumenko šios šalies žmonėms itin svarbios religinės, istorinio konflikto atminties, gedulo laikotarpio praktikos, memorialų aplankymo tradicijos, kurios būtinos sėkmingam piliečių gijimo procesui:

„Jie (genocido aukos – *aut. past.*) labai norėjo išvykti ir aplankyti jiems svarbias memorialines vietas, jie turi savų tradicijų, pagerbimo, susikaupimo momentų. Tai svarbi viso gijimo proceso dalis.“

[#E13]

Tokių susibūrimų kultūrinę svarbą parodė ir stebėjimo per nuotolį fragmentai, dalyvių siūstos nuotraukos bei dienoraščių įrašai, kuriuose žmonės džiaugėsi sugrįžusiais renginiais, sporto varžybomis, susibūrimais, religinėmis apeigomis [#P7 dalyvio dienoraščio medžiaga, žr. *1 priedas*].

Riboti renginiai ir susitikimai, religinės praktikos arba itin griežti tokių veiklų įgyvendinimo reikalavimai ilgam laikui sustabdė iki tol vykusius bendruomeninių užsiėmimų ar su susitaikymu susijusių iniciatyvų, vietos lygmeniu dirbančių nevyriausybinų organizacijų, asociacijų projektinę, genocido aukoms svarbią konsultacinę veiklą.¹²² Kita vertus, tyrimo duomenys rodo, jog dalis tokių veiklų į buvusius formatus, net ir švelnėjant suvaržymams, apskritai nebesugrįžo. Pavyzdžiui,

¹²⁰ Ray Acheson et al. „The Humanitarian Impact of Drones“, Women’s International League for Peace and Freedom; International Disarmament Institute, Pace University, 2017 spalio, 44-45; Hijazi, et al., 2019, 7-9

¹²¹ Rwanda National Police socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2020 balandžio 12 d.; WHO Africa. „COVID-19 response in Rwanda: Use of Drones in Community awareness“, WHO Africa, 2020 liepos 20 d.

¹²² MoH. „COVID19_Weekly_Epidemiological_Bulletin_EPI_Week_26-From_28th_June_to_4th_July_2021“, 2021 liepos 9 d.

nutraukti *Umuganda* – švaros šeštadieniai, kadaise kvietę solidarizuotis ir susitikti juos vienijančiam tikslui šalies gyventojus, taip pat ir ženkliai sutrumpėjęs nacionalinis gedulo laikotarpis. [#P1, #P3, #P8] Stipriai suvaržytos arba į nuotolį perkeltos praktikos, tarp jų ir jau minėtas nacionalinis gedulo laikotarpis,¹²³ apribojo susitaikymui svarbių bendruomeninių diskusijų ir tradicijų tęsimą, užtikrinanti visų vienodą įsitraukimą, nes tik mažuma tų grupių, su kuriomis dirba nevyriausybinų organizacijų atstovai, turėjo galimybę tęsti iki tol įgyvendintas gijimo procedūras ir komunikuoti nuotoliu. Dėl nutrūkusio ryšio dingo atsiprašymo, atminties perdavimo, gedėjimo praktikos, ryškėjo piliečių užsisklendimas. [#E8] Šioje visuomenėje, kuri ir taip buvo stipriai įbauginta ir pandemijos metu kontroliuota, tokių sutaikančių iniciatyvų susitraukimas ateityje gali mažinti žemiausiojo lygmens aktyvumą, paraleliai didinant vienakrypčių ir iš viršaus į apačią nuleidžiamų sprendimų kiekį, nes, kaip teigė informantai, „viską, ko tuo metu reikėjo, organizavo valdžia.“ [#P6]

Kolektyvinių traumų gijimui svarbus bendruomeninių susitikimų ir iniciatyvų, kurios anksčiau buvo pagrindinė susitikimo ir tarpusavio bendrystės erdvė, dingimas ar pandemijos kontekste įvykęs dirbtinis pastarųjų perkūrimas, sugrąžino (dėl skaudžios praeities turimą) išsiskyrimo nerimą. Tai galėjo reikšmingai sumažinti susitaikymo svarbių žmonių suinteresuotumo ir įsitraukimo į bendruomenines veiklas lygį. Informantų atsakymai bei kitų autorių mokslinės studijos¹²⁴ rodo, kad tokie iš viršaus nuleisti pokyčiai pašalina svarbaus gyvo kontakto aspektą. Sumažėjus įtraukumui, dalis itin jautrių ir paveikiamų grupių (pavyzdžiui, genocido aukos, moterys, vaikai) liko atskirtos ir pažeidžiamos. Tai pažymėjo tyrėjos kalbinti ekspertai, kurie dalinosi savo prisiminimais:

„Tuo metu negalėjau susitikti su genocido aukomis, moterimis, nes visi gyvi užsiėmimai buvo uždrausti. Nežinojome, kaip žmonės gyvena, ne visus pavykdavo pasiekti telefonu. Dalis jų nebendravo, jautė itin didelę baimę, viduryje konsultacijos mesdavo telefoną ir nebetęsdavo pokalbio.“ [#E14]

4.2.3. Centralizuotas viešasis valdymas ir COVID-19 pandemija

Itin centralizuota ir iki pat žemiausio administracinio vieneto veikianti viešojo valdymo sistema leido pateisinti sekimą bei išplėsti kontrolę, neišeikvojant pernelyg daug papildomų resursų. Jau viename pirmųjų nacionalinio lygmens dokumentų, pateikiančių su krizės valdymu susijusias pagrindines elgesio gaires ir strategiją, akcentuojama, jog vietos valdžios institucijos ir saugumo organai yra įpareigoti užtikrinti nurodymų ir instrukcijų laikymąsi apskrityse.¹²⁵ Remiantis interviu medžiaga galime matyti, kad ne tik valdžios priemonių pateisinimui, bet ir plačiam jų

¹²³ Rwanda National Police socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2020 balandžio 6 d.

¹²⁴ Kalisa, et al., 2020, 9

¹²⁵ Office of the Prime Minister. „Announcement on Enhanced COVID-19 Prevention Measures,” Announcement Republic of Rwanda: Government of Rwanda, 2020 kovo 21 d.

implementavimui buvo tikslingai išnaudotas iki tol šalyje egzistavęs, o pandemijos kontekste išplėstas, centrai lojalių biurokratų, bendruomenės lyderių bei saugumo struktūrų, specialių savanorių šalyje tinklas. Tuo buvo siekiama, kad valdžia galėtų „<“ efektyviau sekti ir prižiūrėti jų pačių daugelį metų kurtą tvarką.“ [#E2]

Šiai režimo kontrolei išlaikyti buvo pasitelkti įvairių sričių ekspertai (nuo medikų, vietos lyderių, saugumo struktūrų darbuotojų, religijos atstovų), tarsi siekiant kurti vieningos, tarpusavyje susijusios ir tinkle veikiančios valstybės vaizdą. Ekspertai skatinti stebėti ir dokumentuoti situaciją jiems pavestuose administraciniuose vienetuose.¹²⁶ Viešas režimo kalbėjimas apie tai, jog yra dalinamasi krizės valdymo atsakomybėmis ir pasitikima vietos lygmens ekspertų kompetencija neabejotinai didino šio tinklo dalyvių lojalumą, pozityvų atgalinį prisirišimą, kuris vėliau galėjo būti naudingas ir kitų valdžios strategijų bei tikslų siekimui. Tai labai svarbu suprasti, kuomet kalbame apie centralizuotai organizuojamos susitaikymo politikos iniciatyvas ir šios politikos įgyvendinimui dar iki pandemijos svarbų pavaldžių biurokratų tinklą, galintį sistemingai raportuoti apie situaciją „ant žemės“:

„Žemiausias lygmuo ir čia esantys tinklai stipriai ir gerai veikia, o vietos administracijos ir lyderiai labai aktyvūs ir puikiai pažįstantys savo bendruomenes.“[E7]

Panašūs momentai aptikti ir viešojoje erdvėje. Kelis mėnesius sisteminta žiniasklaidos, socialinių tinklų informacija atskleidė, kad, lyginant su laikotarpiu iki sveikatos krizės, ženkliai išaugo valdžios išskirtinis dėmesys atskiriems sistemos veikėjams.¹²⁷ Pastarųjų darbas buvo viešai giriamas, motyvuojamas įvairiomis paskatomis¹²⁸ (pavyzdžiui, skiriant didesnę dėmesį ir resursus bendruomenių lygmeniu veikiančių institucijų, infrastruktūros plėtimui, atskirų administracinių vienetų organizuojamoms vystymosi, sutaikymo iniciatyvoms ir pan.¹²⁹). Pastebėta, jog pandemijos kontekste šie veikėjai tapo žymiai labiau privilegijuoti. Pavyzdžiui, atvykus pirmosioms vakcinoms į šalį, viena iš prioritetinių grupių buvo ne tik lyderiai, bet ir vietos saugumo komandos – *Abanyerondo* (dar kitaip įvardijami kaip „kaimynystės stebėtojai“).¹³⁰ Pasak informantų atsiminimų, sveikatos krizės kontekste pastarųjų darbo pobūdis ir atsakomybės buvo ženkliai išplėstos. [#P9] Tai leistų manyti, jog ilgainiui valdžia galės ne tik efektyviau įsitvirtinti žemiausiame lygmenyje, bet ir stiprinti čia vykdomų veiklų, naujų iniciatyvų bei mokslinių tyrimų stebėjimą. Taip pat užsitikrinti

¹²⁶ RBC. „Public Health Facilities are authorised to treat COVID-19“, 2021 sausio 17 d.; RBC. „The Ministry of health receives donations by HIS Towers Rwanda to fight COVID-19.“ 2021 kovo 3 d.

¹²⁷ Rwanda Broadcasting Agency socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2021 birželio 11 d.

¹²⁸ Presidency | Rwanda socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai, 2021 lapkričio 30 d.; 2021 vasario 6 d.; Paul Kagame socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2021 vasario 1 d.

¹²⁹ Rwanda Broadcasting Agency socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai, 2020 sausio 30 d.; 2021 balandžio 3 d.

¹³⁰ Ministry of Health | Rwanda socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2021 kovo 14 d.

valdžios politinei linijai, įskaitant ir režimo perkuriamam istorijos naratyvui, nepalankių apraiškų raportavimą.

Pastebėta, jog ne tik padidintos jau iki pandemijos egzistavusio plataus ir visuomenę linkusio stebėti veikėjų tinklo galios, bet šiuo laikotarpiu atsirado ir nemažai papildomų viešosios tvarkos ar krizės valdymui sukurtų struktūrų. Pavyzdžiui, apygardose buvo aktyvuotos greito reagavimo grupės, kurios centrui pranešdavo apie kasdienę veiklą ir situaciją, visuomenės nuotaikas. Įsteigti specialūs izoliavimo centrai atliko piliečius drausminančią funkciją, leido stiprinti kontaktų atsekimo technikas, kuriomis arba dėl kurių viešojoje erdvėje ir pačių informantų buvo dažnai giriamos Ruandos valdžios institucijos.¹³¹ [#E1] Galiausiai, analizuojant dalyvių dienoraščių medžiagą [#P3, #P7, žr. *1 priedas*], daugelyje nuotraukų buvo matomi geltonomis skiriamosiomis liemenėmis vilkintys jaunuoliai, dirbantys miestuose ir kaimuose. Tai tarsi rodytų, jog įsitinklinimas buvo didinamas ne tik per gerai išvystytą institucijų ir administracinių vienetų sistemas, bet ir per lojalių savanoriškų praktikų elementus. Pastarųjų išnaudojimas viešajame diskurse¹³² pakankamai efektyviai kūrė įsivaizdavimą, jog į visuotinį ir vieningą krizės valdymą yra įsitraukusi ir aktyvi pilietinės visuomenės dalis. Tačiau informantai teigė, jog ši savanorių komanda – tai specialiai pandemijos metu sukurta, valdžiai atskaitinga iniciatyva. Joje pasiryžę dalyvauti žmonės buvo įpareigoti stebėti ir kontroliuoti situaciją nuolatinio „patruliavimo“ visuomenėje metu, kaskart vis primenant ribojimų laikymosi svarbą bei skleidžiant kitą, su pandemija susijusią, informaciją [#P6, #P11]:

„Daug visko naujo buvo sukurta ir veikė šalyje. Pavyzdžiui, savanorių iniciatyva yra visiškai nauja, nieko panašaus nebuvo prieš tai. Jie taip pat pavaldūs ir tiesiogiai priklausomi nuo vietos valdžios nurodymų.

[#E12]

Surinkta informacija bei žmonių atsiliepimai iš tikrųjų vienas kitą papildė bei leido manyti, kad pandemijos metu, dėl iki tol egzistavusios viešojo valdymo sistemos, „valdžia Ruandoje buvo labai arti žmonių.“ [#E1] Visgi, šis tariamas valdžios priartėjimas ne tik tapo kontroliuojamas iš centro ir leidžiantis sekti, stebėti situaciją šalyje, bet ir itin vienakryptis. Jis pasireiškė per galimai atsiradusią, tokio formato institucijų vykdytą pernelyg didelę asmeninio gyvenimo kontrolę ar net kiekvieno žingsnio stebėjimą ir reguliavimą. Tai galėjo skatinti žmones jaustis nesaugiai ir būti įtariais. Visa tai paliudija didžiosios dalies respondentų minimi nuolat aplink važinėję automobiliai su garsiakalbiais [žr. *1 priedas*] arba atokesnėse vietovėse pėsčiomis vaikščioję ir garsiai valdžios nurodymus, perspėjimus skelbę žmonės ar skraidę dronai [#P1, #P3, #P6, #P7]. Dalis išplėsto

¹³¹ P. C. Rwigema ir R. P. Celestin. „Impact of Covid-19 pandemic to meetings, incentives, conferences and exhibitions (Mice) tourism in Rwanda.“ *The Strategic Journal of Business and Change Management* 7.3, 2020, 402

¹³² Rwanda Broadcasting Agency socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2020 rugpjūčio 9 d.

stebėtojų tinklo ir valdžios kontrolės elementų, pandemijai tam sudarius sąlygas, buvo perkelta į *force majeure* krizės situacijai aktualią – kibernetinę erdvę.¹³³ Kalbinti informantai bei ekspertų pasvarstymai leistų manyti, jog žmonės nesijautė saugūs net ir jiems artimiausioje aplinkoje, bendruomenių tarpe, kaimynystėje, nes visur buvo policija, savanoriai. [#P6, #E3] Duomenų analizės eigoje pastebėta, kad sustiprintas stebėjimas bei kartu su juo atsiradusios naujos pandemijos valdymo priemonės tam tikrais momentais pakankamai subtiliai peraugdavo į asmeninio žmonių gyvenimo ir rutininių praktikų reguliavimą. Apie tai byloja dalyvio dienoraštyje užfiksuotas dėmesio vertas fragmentas:

„Jie dalino išmaniąsias apyrankes – laikrodžius, kuriuos turėjai nešioti visos izoliacijos metu, o paskui gražinti. Tai leido kontroliuoti sergančius (pavyzdžiui, ar jie namuose, ar nesilanko parduotuvėse, ar nesibūriuoja su kitais žmonėmis). Buvo visai gerai, nes apyrankė stebi tavo fizinį aktyvumą, žingsnius, pulsą.“ [#P7 dalyvio dienoraščio ištrauka, žr. 1 priedas]

Pats autorius apie šį pandemijos valdyme naudojamą instrumentą atsiliepė pakankamai pozityviai bei džiaugėsi jo sukuriama nors ir trumpa, bet teigiama papildoma verte. Tačiau tai išnagrinėjus detaliau, buvo galima matyti, kad tokio tipo priemonės tik dar stipriau galėjo išplėsti ir sustiprinti valdžios institucijų kontrolę (apyrankių nešiojimas, pasak pašnekovo, buvo privalomas) iki paties žemiausio – individo lygmens. Svarbiausia, kad patys gyventojai to net nepajuto. Tai glaudžiai susisietų su akademikės N. Klein aprašytu valdžios, kaip vienintelės apsaugos tautai, momentu, kuomet pasitelktos priemonės *force majeure* grėsmės šoko paveiktai visuomenei tarsi savaime atrodo geros ir teisingos.

Tik iš pirmo žvilgsnio didesnę laisvę veikti turinčių tarptautinės bendruomenės atstovų Ruandoje atsiminimai rodo, kad iki pandemijos „norėjus išlaikyti kontaktą su valdžios institucijomis, daug dažniau reikėjo nekritikuoti režimo politikos, o viešai kalbėti apie demokratiją.“ [#P2] Šio tyrimo duomenys atskleidė, kad išplėstas lojalių biurokratų, savanorių, institucijų tinklas šiuos reguliavimus tik didino. Tokiu būdu valdžia galėjo gana efektyviai kontroliuoti prie šalies susitaikymo procesų ir iki tol pasiekto progreso reikšmingai prisidėjusių nevyriausybinių ar tarptautinių organizacijų, atstovybių Ruandoje veiklą. Pavyzdžiui, pokalbio su ES delegacijos Ruandoje atstovu metu šis paminėjo, kad jų darbai ir veiklos pandemijos kontekste, su išaugusia valdžios institucijų kontrole, buvo itin aktyviai stebėtos. Todėl pastarosios turėjo būti nuolat derinamos su centru:

¹³³ RBC. „RBC launches Epidemic Intelligence Open Source (EIOS)“, 2021 spalio 29 d.

„Visada turėdavome išlaikyti gerą kontaktą su valdžia, čia be šito nieko nebus. Todėl ir neutralumas tam tikromis temomis ES delegacijos viduje ir veiklose į išorę jau yra nusistovėjęs. <...> Esame griežtai reguliuojami, bet pandemijos metu ypatingai turėjome keisti savo darbo įpročius ir prisiderinti prie jų politikos.“ [#E3]

Išplėsto tinklo dėka ir sėkmingai sutelkus elito galias, išaugo vykdytos komunikacijos kontrolė. *Force majeure* krizės akivaizdoje pasimetusi visuomenė tapo labai priklausoma nuo informacijos apie pandemiją ir su ja susijusio turinio. O tai netruko išnaudoti valdžios institucijos. Jos didžiąją naujienų platformų dalį užpildydamos centralizuotai kuriama medžiaga, tokiu būdu praktiškai eliminuodavo alternatyvių informacinių šaltinių egzistavimo tikimybę. Tai reiškia, jog iki tol visuomenei ir šalies kultūros atstovams svarbus ir ganėtinai laisvai kurtas bei privačių transliuotojų dėka viešintas pramoginis, kultūrinis turinys ar savanoriškai susikūrusių žurnalistų asociacijų veiklos, pandemijos kontekste tapo stipriai reguliuojamos. Nemaža dalis jų apskritai buvo priverstos sustabdyti veiklą arba keisti savo iki tol turėtą komunikacinę liniją į valdžios pasiūlytą. [#E10, #E11, #E12] Valdžia dar iki pandemijos suvokė istoriškai bei kultūriškai didelį poveikį visuomenei bei mobilizacijos galią konflikto metu turėjusio radijo svarbą ¹³⁴, kai, „rodos, eini gatve ir girdi, kaip visi grupėmis klausosi radijo per savo nešiojamus imtuvus.“ [#E3] Todėl pastarojo naudojimas atgimė kartu su televizija, socialinėmis medijomis. Tai leido žinutę skleisti dar efektyviau ir plačiau, didinti žmonių priklausomybę nuo režimo transliuojamo tikrovės traktavimo, žinant, jog jų norima informacija pasieks beveik kiekvieną namų ūkį:

„Žinoma, jog nuosekli ir visą šalį apimanti komunikacija buvo iššūkis. Tačiau, jeigu pasižiūrėtume statistiką, net 85 proc. šalies gyventojų turi radijo imtuvus. Mes, jeigu prisimintum mūsų istoriją, esame radijo kultūros šalis.“ [#E7]

Visi kalbinti žurnalistai vienokiu ar kitokiu būdu teigė, jog šiuo laikotarpiu buvo itin prižiūrimi ir viešino tik centralizuotai ruošiamos, daugelį kartų per valdžios filtrą perėjusios, informacijos turinį. Buvo girdimos tokios frazės kaip: „mes buvome priklausomi ir rėmėmės tik politinių, sveikatos apsaugos institucijų mums pateikiama medžiaga“ [#E7], „transliavome tai, ką mums liepė.“ [#E9] Taip pat pokalbių metu išryškėjo, kad krizės metu pakito ir pačių žurnalistų darbo specifika, kuri iki tol buvo laisvesnė ir leido parodyti daugiau šalies aktualijų. Jie užsiminė, jog:

„Nežinojome, kaip toliau tęsime darbą, negalėjome išvykti už Kigalio ir rinkti reportažams svarbios medžiagos, todėl susidūrėme su dideliu jos trūkumu, kurį užpildė sveikatos institucijų turinys.“ [#E9]

¹³⁴ Patricia A. Weitsman. „The politics of identity and sexual violence: A review of Bosnia and Rwanda.“ *Human rights quarterly*, 2008, 572

Žinant, kokią įtaką pandemijos laikotarpiu įgijo nacionalinė žiniasklaida, kai visi gyvi renginiai, susitikimai buvo uždrausti, galima pagrįstai manyti, kad šiuo laikotarpiu keitėsi ir susitaikymo procesams iki tol būdingos jautrios ir piliečiams svarbios nacionalinio gedulo laikotarpio (*Kwibuka*) veiklos, gyvi minėjimai ir tradicijos. Anksčiau pastarosios vykdavo atskirose provincijose, kur buvo priklausomos nuo vietos lyderių ir aktyvistų, švietimo institucijų, todėl galėjo išlaikyti autentiškumo elementus, nes jungė skirtingus ir nepriklausomus žmonių pasakojimus, gyvus diskusijų rato susibūrimus. Tuo tarpu pandemijos metu, pasak žurnalistų, „visą viešinimo tinklą arba į nuotolį persikėlusias iniciatyvas, pavyzdžiui, atminimo dienos minėjimą, privalėjome derinti su valdžios institucijomis.“ [#E12] Anksčiau gyvai vykę ir su genocido minėjimu susiję pokalbiai dėl krizės apribojimų, persikėlė į nuotolį ir buvo transliuojami per radiją, televiziją, socialinėse medijose. Taigi čia visus vienijančią ir pagrindinę šviečiamąją, genocido istorijos, susitaikymo diegimo funkciją užėmė valdžios institucijos. Dėl priverstinai sustabdytų gyvų minėjimų, memorialų lankymo didžiąjai daliai šalies gyventojų teko sugrįžti prie radijo kultūros. Taip atgimė senosios valdžios tradicijos, tokios kaip radijo teatras:

„Viskas persikėlė į televiziją ir radiją. Gedulo ir atminties laikotarpiu jie transliavo specialias programas, kuriose buvo pasakojama apie vienybę, susitaikymo svarbą. Pandemijos metu sugrįžo vadinamas radijo teatras. Atsimenu jį dar iš vaikystės, nes mano tėtis daug klausydavo radijo.“ [#P6]

Tokie žmonių prisiminimai leidžia pagrįstai teigti, jog pagrindinei komunikacijai, švietimo procesams persikėlus į valdžios transliuojamą nuotolinį televizijos ar radijo formatą, susitaikymui itin svarbios praktikos ir tradicijos, bendruomeninės diskusijos tapo dar labiau vienakryptės ir iš viršaus į apačią reguliuojamos. Išaugusi pastarųjų priklausomybė nuo šių jautrių temų stipriai reguliuojančio režimo įtakos, suformavo papildomą terpę sistemingai kartojamoms centralizuotoms vieningų *ruandiečių* tautos ir susitaikymo idėjoms tapti dar plačiau girdimoms. Interviu duomenys leidžia teigti, jog pandemija sudarė patogias sąlygas tokiems pokyčiams įvykti ir leido už nacionalinės vienybės ir susitaikymo politikos įgyvendinimą atsakingoms institucijoms rūpintis bei praktiškai kontroliuoti su šia politika susijusį viešinimo turinį. Tai patvirtino ir pokalbis su pagrindinės Ruandos naujienų agentūros vadovu Arthur Asiimwe:

„Kai visi susitikimai buvo uždrausti, liko tik televizija. Todėl visa pagrindinė komunikacija vyko per mus. <-> Susitaikymui skirtų diskusijų turinys, apskritai, visa viešinimo linija buvo ruošiamą valdžios institucijų. Mes tik padėjome tai praktiškai įgyvendinti bei užtikrinom to sklaidą visiems *ruandiečiams*.“ [#E7]

Iki pandemijos buvo galima matyti, jog švietimo institucijos atliko svarbų vaidmenį, kuriant artimą, draugiškais tarpusavio santykiais, pilietinio tipo iniciatyvomis bei akcijomis grindžiamą aplinką šalies jaunimui – vieniems svarbiausių veikėjų, siekiant ilgalaikio ir tęstinio susitaikymo post-konfliktinėje šalyje. Todėl iki pandemijos švietimo institucijos buvo laisvų ir gyvų diskusijų, švenčių, tarp jų ir gedulo tradicijų, taikos, istorijos mokymo, neformalių bendruomeninių veiklų erdvė. Be to, mokyklų tinklas pritraukė ir suformavo nemažą tarptautinės bendruomenės partnerių ratą. Jie prisidėdavo prie vietos lygmens susitaikymo iniciatyvų įgyvendinimo, ugdymo proceso plėtros bei susitaikymui svarbaus įtraukimo didinimo (pavyzdžiui, per technologinės atskirties tarp grupių mažinimą ir pan.). [#E5] Dėl itin paveiktos *force majeure* įvykio kontekste švietimo sistemos, kuomet buvo ilgam uždarytos švietimo institucijos (jos Ruandoje nuo 2020 m. kovo mėn. prasidėjusio visuotinio karantino, visiškai pilnai atsidarė tik 2021 m. vasarį¹³⁵), didžioji dalis visuomenės, negalėjusi persiorientuoti į nuotolinio mokymosi formatą, rėmėsi į vienintelį pagalbos šaltinį – centralizuotas pamokas ir jų turinį. Jų pasiekiamumas, pasak pagrindinės naujienų agentūros vadovo, buvo tikrai nemažas. [#E7] Visgi, informantų atsiminimai atskleidė, jog pamokos tiek savo kokybe, tiek dėstyimo metodais buvo mažai efektyvios:

„Valdžia bandė perkelti mokymosi procesą į nuotolį, bet man tai labiau priminė vaikų mąstymo ir laiko okupaciją (*juokiasi*). Na, turiu omeny, kad tai buvo priverstinis ir neefektyvus sprendimas.“ [#E10]

Dalį viešai prieinamų pamokų įrašų išklausiusi tyrėja pastebėjo, jog toks šviečiamųjų veiklų perkėlimas į televizinį formatą ar radiją neskatinė vaikų ir jaunimo susidomėjimo, kritinio mąstymo, užkirto kelią svarbiems socializacijos, laisvų diskusijų mokyklose procesams. Tai reikšmingai paveikė su susitaikymo procesais susijusių mokomųjų dalykų dėstyimo metodus. Nuotolinių pamokų metu būdavo akcentuojami susitaikymo politikai svarbių sąvokų apibrėžimai, pernelyg nenukrypstant į jų interpretacijas (kaip tai galimai vykdavo kontaktinio ugdymo procesuose). Pavyzdžiui, mokytojui uždavus klausimą: „Kas yra harmonija?“, beveik iškart buvo pateikiamas konkretus, nacionaliniuose susitaikymo dokumentuose aptinkamas, apibrėžimas bei paryškintas svarbus ir reikšmingas šalies valdžios vaidmuo harmonijos ir su ja susijusių procesų įgyvendinime. Panašių principų buvo laikomasi kalbant ir apie *ruandiečių* vienybės bei kitus nacionalinėje susitaikymo strategijoje numatytus politikos tikslus.¹³⁶ Tokiu būdu krizės metu atsirado palanki erdvė ir toliau jaunajai kartai diegti vienakryptę susitaikymo idėją ir jos „sėkmės“ išaiškinimus, tuo pat metu praktiškai eliminavus

¹³⁵ Pamela Mudakikwa. „Teachers Vaccination: a firm step towards safe reopening of schools in Rwanda“, Unicef Rwanda, 2021 spalio 5 d.

¹³⁶ REB elearning. „REB | P1 | Social Studies | Unit 7: Living in harmony and well | Lesson: Living in Harmony at Home“, 2021 sausio 30 d.; REB elearning. „Rwanda Education Board | S6 | History | UNIT 1: Post-colonial Rwanda 2 | Lesson: liberation war (1990-1994)“, 2020 gegužės 24 d.

tam pačiam jaunimui svarbius ir iki tol mokyklose vykusius nepriklausomus pokalbius, praktines diskusijas ir dirbtuves apie istoriją, taiką, bendruomenę. Ribojimai neaplenkė ir kitų mokymo būdų bei paveikė daugelį įprastų ir iki tol gana svarbių procesų mokyklose, kaip pavyzdžiui, kompetencijomis grįstą mokymosi rutiną.¹³⁷ Dėl technologinės atskirties ir pastarajai minimizuoti praktiškai neskirto finansavimo [#E4], nuotoliniai mokymosi procesai buvo neprieinami didžiajai visuomenės daliai. Todėl dalis jaunimo turėjo mesti mokslus [#E5, #P8], bendruomenėse didėjo švietimo atotrūkio sukelta atskirtis, kurioje vėlgi nukentėjo jau ir iki tol buvusios pažeidžiamiausios visuomenės grupės.

4.2.4. Lyderystė tarptautinėje arenoje ir COVID-19 pandemija

Kadangi lyderiaujančio tarptautinio vaidmens ir bendradarbiavimo siekiai yra svarbūs Ruandos užsienio politikos elementai, jie buvo adaptuoti ir perkelti į pandemijos valdymą. Verta prisiminti, jog iki pandemijos šalis didžiąja dalį savo tiek regioninio, tiek tarptautinio veikimo statė ant nacionalinės susitaikymo idėjos. Čia buvo aktualus ne tik retorikoje pabrėžtas lyderystės siekis, bet tam tikslingai skirtas susitaikymą organizuojančių ir vykdančių vidaus institucijų tinklas bei visas diplomatinis korpusas. Šia idėja buvo remiami ir santykiai su kaimyninėmis valstybėmis. Todėl režimo kuriamo naratyvo liniją apie genocido istoriją jie itin stipriai prižiūrėjo bei propagavo ir tarptautiniuose formatuose.¹³⁸ Pandemijos kontekste didelės ambicijos išsiskirti regione neatsisakyta, o noras pristatyti šalį kaip didelės sėkmės istoriją tik dar labiau sustiprėjo. Tačiau tyrimo duomenys rodo, jog pats objektas ganėtinai ryškiai pasikeitė. Krizės metu atsivėrė erdvė šią lyderystės idėją plėsti, todėl pastaroji atgimė per sėkmingą, technologijomis grįsto pandemijos valdymo deklaratavimą, modernizuoto sveikatos sektoriaus, investicijomis į mokslinius tyrimus pavidalais. Tokio masto planai, pavyzdžiui, kartu su „BioNTech“ planuojamas atidaryti vakcinų gamybos fabrikas¹³⁹, į šoną nustumė susitaikymo politikos tematiką, nes pagrindinis dėmesys telktas į gero tvarkymosi, atsparumo demonstravimą bei viešosios ir pandemijai aktualios – vakcinų diplomatijos elementus.¹⁴⁰ Galiausiai, didelių užmojų tarptautiniuose formatuose deklaratavimas ir Ruandos kaip „nebe mažos šalies“¹⁴¹, o „gelbėtojos“¹⁴² rolės sau priskyrimas bei nuolatinis akcentavimas, jog šalis nėra siaurai

¹³⁷ Mudakikwa, 2021

¹³⁸ Andre Guichaoua. „In Rwanda, genocide commemorations are infused with political and diplomatic agendas“, The Conversation, 2021 gegužės 5 d.

¹³⁹ Ministry of Health | Rwanda socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašas, 2022 kovo 1 d.

¹⁴⁰ Republic of Rwanda. „President Kagame attends the conference on Africa vaccine manufacturing“, 2021 balandžio 12 d.

¹⁴¹ Paul Kagame. „President Kagame on Rwanda not being a small country“, 2020 rugsėjo 29 d.

¹⁴² Paul Kagame kalba. „Kwibohora 26 | Message from President Kagame“, 2020 liepos 4 d.

mažstanti – „vieno klausimo“ valstybė – lėmė nacionalinių prioritetų pokytį.¹⁴³ Tai patvirtina ir šalyje dirbančio ES delegacijos atstovo komentarai. Pasak jo, į anksčiau minėtų vakcinų gamybos projektų vystymą, Ruandos kaip pagrindinio mokslo, inovacijų traukos centro regione plėtojimą ir ekonominių partnerystės stiprinimą įsitraukė visas prezidento kabinetas. [#E3] Tai tik dar kartą patvirtino, koks svaris režimo prioritetų sąrašė buvo suteiktas šioms kryptims ir kur link projektuojama tolimesnė politinės linijos tąsa.

Tyrėjos sekta ir sisteminta valdžios institucijų, lyderio retorika, krizės valdymo strategijos/gairės laikotarpiu nuo 2020 m. kovo mėn. iki 2022 m. balandžio mėn. rodo, jog tapatybinis noras išlikti regiono lydere buvo sistemingai išnaudotas ir net sustiprėjo per sėkmingą šalies atsaką į krizę pasakojimą. Galima matyti, jog komunikacijoje dažnai pasitelkti vienetinių unikalių istorijų pavyzdžiai. Jais buvo siekiama per „laimingos pabaigos“ motyvą pabrėžti valdžios priemonių efektyvumą,¹⁴⁴ todėl analizuojant surinktus duomenis fiksuota fokusuojantiems įvykiams būdinga pasikeitusi retorika. Ji pozityvesnė, akcentuojanti tautos istorijos, pilietinio vieningumo, susitaikiosios šalies kultūrą, gero politinio valdymo dėka pasiektą sėkmę, ekspertizę, lyderystę žemyne ir už jo ribų. Kalbant su valstybinių institucijų žmonėmis, buvo galima išgirsti aiškia progresyvios šalies liniją:

„<“> mes pritaikėm daug modernių technologijų, išnaudojom skirtingas platformas. Tapome žymiai efektyvesni ir pažangesni, mano komanda tuos metodus naudoja iki dabar.“ [#E7]

Iki pandemijos Ruandoje susitaikymo politikos vykdymas buvo itin personalizuotas. Lyderis P. Kagame čia įkūnijo pamatinę teisingo ir susitaikiosios valstybės įvaizdžios paveikslą. Pandemijos kontekste, galima matyti, jog ši personalizuoto valdymo linija keitėsi ir tapo ekspertizės demonstravimo tarptautinėje erdvėje pagrindu. Tai ne tik keitė susitaikymo politikos fokusą, bet ir stiprino paties lyderio vaidmenį, augino užsienio partnerių paramą režimo vykdomai politikai ir sprendimams. Pastaroji ilguoju laikotarpiu bus naudinga bei galėtų būti sistemingai išnaudojama ir tolimesnių režimo susitaikymo strategijoje numatytų siekinių įgyvendinimui. Pasak ES delegacijos Ruandoje atstovo, kuris pandemijos valdymą Ruandoje stebėjo bei vertino iš platesnės tarptautinės perspektyvos bei turimų duomenų:

„ Čia, skirtingai nei kitur, pandemijos metu buvo svarbiausias prezidento nurodymas – jeigu jis pasako, o ypatingai, jeigu savo asmeniniu pavyzdžiu parodo, kad taip reikia daryti, visi seks. [#E3]

¹⁴³ Paul Kagame kalba. „G20 Summit on Building an inclusive, sustainable, and Resilient Future | Remarks by President Kagame“, 2020 lapkričio 22 d.; RBC. „Rwanda marks the World Aids Day with an emphasis on ending HIV/AIDS by 2030“, 2021 gruodžio 2 d.

¹⁴⁴ RBC. „COVID-19: Mass testing exercise kicks off today in Kigali City“, 2021 liepos 17 d.

Visgi, ne viena dar iki krizės atlikta mokslinė studija fiksavo ganėtinai dviprasmiškos susitaikymo realybės Ruandoje vaizdą, kuris, dažnu atveju, nesutapdavo su tarptautinių organizacijų ataskaitose pateikiamais duomenimis, kitų mokslininkų vykdytų lauko tyrimų stebėjimais. Prasidėjus pandemijai ir atsiradus palankiai terpei įprasminti savo sėkmę platesniu mastu, būtų galima manyti, jog režimas per viešai akcentuotos besivystančios šalies paveikslą bei įvairiomis diplomatinėmis formomis šią skirtį tarp esamos ir nesamos realybės galėjo dar labiau gilinti. Šoko momentams svarbiame retorikos pokytyje pastebėta, jog vaizdas neretai buvo dažnai perdėtas ir tarsi dirbtinai kuriamas, „kai, rodos, viena inovacija, keletas dronų ar robotų pristatomi visam pasauliui.“ [#E2] Valdžios sprendimų legitimumas buvo nuolat remiamas tarptautinėmis rekomendacijomis.¹⁴⁵ Todėl žemyno mastu Ruanda deklaravo lyderystę, organizuotumą geriausiai suvaldant pirmąsias pandemijos bangas, tam pasitelkus inovatyvius, gerai koordinuotus ir globaliai pasiteisinusius sprendimus.¹⁴⁶ Tai įtvirtinti padėjo ir tarptautinės bendruomenės, organizacijų reakcijos/veiksmai. Pavyzdžiui, oficialiose PSO ataskaitose nuolat girtas ganėtinai spartus Ruandos vakcinacijos tempas, teigiamai vertintos Ruandos vyriausybės pastangos.¹⁴⁷ Tai stiprino iki pandemijos neturėtą pakankamai stiprų palaikymą, teigiamą užsienio šalių vertinimą ar net išskirtinai Ruandai sukuriamas privilegijas, pavyzdžiui, tik Ruandos piliečiams atviras sienas pandemijos metu. Pasak tarptautinės politikos ekspertų:

„<...> būtent todėl Ruanda buvo vienintelė Afrikos valstybė, kurios piliečiams ir į kurią pandemijos metu buvo leista atvykti/išvykti iš Europos. Tai daug pasako apie drakoniškas režimo pastangas suvaldyti pandemiją taip, kad neliktų jokių klausimų ar abejonių apie šalies sėkmę.“[#E2]

Tokia ambicinga valdžios lyderystė buvo pagrįsta ir praktinių veiksnių įrodymais. Buvo organizuoti įvairaus tipo viršūnių susitikimai, forumai (nuo regioninių klausimų iki vakcinų, švietimo ir kt.¹⁴⁸) tarsi siekiant parodyti visapusišką Ruandos kompetenciją ir lyderystę kovoje su pandemijos iššūkiais. Kalbant su žmonėmis, dalyvavusiais tokiuose viršūnių susitikimuose, buvo aiškiai pabrėžta, jog per atsiradusią terpę tiesioginiam kontaktui su tarptautinės bendruomenės atstovais, išaugusiu žiniasklaidos dėmesiu šalis demonstravo savo pasiruošimą, kuris buvo „aukščiausio lygio, o kartais net perspaustas“. [#E2] Praktinių veiksnių sėkmę grindė ir viešai publikuojami rekordiniai skaičiai. Remiantis statistiniais duomenimis, šalis ženkliai viršijo sau keltus vakcinacijos tempų lūkesčius.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Isaac Mugabi. „Coronavirus: Rwanda imposes Africa’s first lockdown“, 2020 kovo 22 d.

¹⁴⁶ Republic of Rwanda, Ministry of Health. Coronavirus Disease 2019, National Preparedness and Response Plan. 2020 kovas – rugpjūtis

¹⁴⁷ WHO Africa. „Rwanda meets WHO year-end target with over 40% COVID-19 vaccination coverage“, WHO Africa, 2021 gruodžio 27 d.

¹⁴⁸ Republic of Rwanda. „President Kagame addresses the Global Education meeting“, 2020 spalio 22 d.

¹⁴⁹ RBC. „Rwanda Receives COVID-19 Vaccines Through COVAX“, 2021 kovo 3 d.; Agnes Binagwaho ir Kedest Mathewos. „Rwanda’s success in rolling out its covid-19 vaccination campaign is a lesson to us all.“ bmj 377, 2022

Todėl ir interviu su valstybinių institucijų atstovais metu buvo galima girdėti nuolat pabrėžiamą regioninės sėkmės faktą, atitikusį centralizuoto ir vienakrypčio naratyvo liniją, leidusią jiems pateisinti įvestų priemonių šalyje būtinybę ir svarbą šios krizės paveiktai visuomenei:

„<> visi šie dalykai nebūtų buvę įmanomi be tvirto valdžios ir institucijų rėmo, gerai sutvarkyto tinklo ir sėkmingų valdymo principų. Ruandos lyderių pasirinktos pandemijos suvaldymo strategijos ir inovatyvios priemonės išskyrė mus iš regiono šalių.“ [#E1]

Visgi pokalbių su tarptautinės bendruomenės atstovais metu buvo galima išgirsti kiek kitokią ir kritišką tokios ambicingos, tačiau dviprasmiškos lyderystės ir tariamai sėkmingų praktinių situacijos valdymo priemonių vertinimą:

„Ruanda gerai moka vaizduoti (*juokiasi*), pozicionuoti save kaip imlią naujovėms ir „ant popieriaus“ technologiškai pažangią, bet realybėje ji nėra tokia. Užtenka pavažiuoti į šoną ir supranti, jog tas jų didžiulis konvencijų centras Kigalyje vienintelis toks ir yra.“ [#E3]

Tokie duomenys atskleidė, jog kontroversiškas „didelio progreso“¹⁵⁰ naratyvas tarptautinėje arenoje, kurį itin subtiliai konceptualizavo visai netyčia užduotas LR URM atstovo atgalinis klausimas: „Kuri Ruandos versija tave domina?“ [#E2], galėjo būti tik fasadinė režimo pusė. Taigi šis sėkmingos istorijos tarptautinėje arenoje pasakojimas, tikėtina, jog ne tik buvo išnaudotas, bet ir „užglaistė“ nukrypimų, nesėkmių, o svarbiausia, represyvių režimo veiksmų nacionaliu lygmeniu atvejus. Tai leistų manyti, jog prioritetų pokytis, kuris reiškia, jog ne tik reikšmingai keitėsi priemonės ir būdai, bet ir dėmesys, kalbėjimas apie susitaikymą kaip tikslą, stabdė iki tol vykusias veiklas, pereinamojo laikotarpio teisingumo ekspertinių žinių kaupimą, paramą susitaikymo mechanizmams. Todėl didžioji dalis šios visuomenės žmonių ir čia iki tol vykusių bei jiems svarbių taikos procesų, galimai buvo pamiršti, mažėjo naujų iniciatyvų atsiradimo tikimybė. Tokiu būdu buvo didinama atskirtis tarp dviejų (ne)susitaikiosios šalies realybių ir egzistuojančio „nematomo“ susiskaldymo šalyje.¹⁵¹ Čia vienoje iš pusių reikšmingai atsidūrė ir jai atstovavo šalies sostinė – Kigalis, kuris krizės metu, panašiai kaip ir susitaikymo politikos klausimais, išlaikė nepriekaištingą vaizdą tarptautinėje arenoje

¹⁵² :

„Gal pats Kigalio centras ir buvo *švaresnis*, čia tikrai buvo nemažai patruliuojančių automobilių ir apsaugos, nes visgi ir su karantinu susijusių pažeidimų buvo daugiausiai būtent mieste.“ [#E3]

¹⁵⁰ Paul Kagame kalba „President Kagame Message on COVID-19“, 2020 kovo 28 d.

¹⁵¹ Susan Thomson, Rosemary Nagy. „Law, power and justice: what legalism fails to address in the functioning of Rwanda’s gacaca courts.” International Journal of Transitional Justice 5.1, 2011

¹⁵² Lewis Mudge, Amy Braunschweiger. „Interview: Rwanda’s Street Children Locked up, Abused“, Human Rights Watch, 2020 sausio 27 d.

Tuo tarpu kitoje šios realybės, esančios už Kigalio, pusėje, informantų žodžiais tariant, „buvo sunku“[#P5]. Išlaugęs dėmesys ir parama technologiniam progresui bei kitoms tarptautinės lyderystės ambicijoms ir todėl sumažėjusi parama bendruomenių lygmeniu dirbančioms nevyriausybinėms organizacijoms [#E8, #E12] lėmė, jog vis mažiau dėmesio buvo skiriama susitaikymo klausimu pažeidžiamiausioms, istorinio konflikto labiausiai paveiktoms grupėms, kurių atsistatymas dar iki pandemijos buvo itin sudėtingas ir ilgas. Todėl ši susitaikymo realybė, atsiradusi dėl sumažėjusio įtraukimo ir nebe prioritetine tapusios srities, rodo kiek kitokį vaizdą, kuris leistų pagrįstai manyti, kad skirtis gylėjo:

„<“> karantino laikotarpiu už miesto vaizdas buvo visai kitoks. Vos tolėliau pavažiuoji ir jau matai gatvėse besibūriuojančius vaikus, suaugusius. Jokie šiuo klausimu ribojimai ar karantinai neveikė, čia gyvenimas vyko. Privalėjo vykti toliau, juk be laikinų pandemijos laikotarpio ribojimų, čia poveikis bus žymiai gilesnis“. [#E3]

Apibendrinant galima teigti, jog teoriniame modelyje išskirti pjūviai pandemijos kontekste aktualizavosi bei buvo retransliuoti, todėl turėjo poveikį susitaikymo politikos priemonėms. Pastarosios buvo adaptuotos, tokiu būdu sudarydamos terpę valdžios galiai augti ir įtakai plėstis. Tyrimo duomenys ir jų analizė rodo, jog toks priemonių pokytis, tikėtina, veikė susitaikymo politikos turinį, dėl kurio bus jaučiamas poveikis susitaikymo rezultatams.

4.3. COVID-19 pandemijos krizės poveikis susitaikymo politikos rezultatams

Pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų akademikai pabrėžia, kad šio lauko mechanizmai turi užtikrinti visų šalių, ypač pilietinės visuomenės, dalyvavimą; atskaitomybę, skiriant didelį dėmesį aukoms; nediskriminacinį elgesį, vietos veikėjų ir pilietinės visuomenės įgalinimą; abipusiu pasitikėjimu grįstą ryšį su kitomis demokratinėmis iniciatyvomis ir valdžios institucijomis. Tyrėjai akcentuoja, jog pereinamojo laikotarpio teisingumas negali būti laikomas tikslu savaime, o efektyviam šių procesų užtikrinimui visi turi būti suinteresuoti pastarųjų tąsa. Todėl visuomenės dalyvavimas ir visų grupių įtraukimas yra būtina sąlyga. Visgi svarbu suprasti, jog pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai nėra statiški ir nekintantys bei nevyksta vakuume. Įgyvendinant šiuos procesus akcentuojama pagarba, atsižvelgimas į nacionalinį vietos kontekstą ir tai, jog vieno metodas ar sprendimo taikymas netiks visiems.¹⁵³ Tai reiškia, kad šio lauko tikslai, tarp jų ir

¹⁵³ Yasmin Sooka. „Dealing with the past and transitional justice: building peace through accountability.“ International Review of the Red Cross 88.862, 2006, 313-314; 325

susitaikymas, turi būti nuolat sekami, nes tai, kas einamuoju momentu atrodo nežymu, ilguoju laikotarpiu gali stipriai pabloginti pasiekto progreso rezultatus.

Šio tyrimo metu surinkti duomenys parodė, jog pro *force majeure* langą prasitransliavusios svarbiausios režimo politinės linijos ir reagavimo į pandemiją priemonės bei būdai tapo itin adaptuoti, stipriai pažeidžiantys ir deformuojantys susitaikymui svarbių faktorių egzistavimą. Ištyrus Ruandos kontekstą ir jam aktualius susitaikymo politikos procesus, galima būtų pagrįstai konstatuoti išaugusios valdžios kontrolės poveikį ne tik susitaikymo turiniui, bet ir užsibrėžtų rezultatų įgyvendinimui. Deja, duomenų apie tai, kokį poveikį pasikeitusios priemonės turėjo susitaikymo siekiniams, šiuo metu nėra, nes krizė vis dar tebesitęsia, o susitaikymas yra ilgas ir dinamiškas procesas, kurio stebėjimai ir vertinimai turi būti grindžiami tęstiniais tyrimais. Visgi, remiantis šiuos procesus tyrusių autorių įžvalgomis, galima būti identifikuoti ir teoriškai apsvarstyti svarbiausias bei labiausiai tikėtinas tokio poveikio rezultatams kryptis:

1. Dviejų dalių empirinis tyrimas atskleidė, kad dėl su pandemija susijusių ribojimų visuomenėje, o ypač tarp genocido aukų, atsinaujinę atskirties, užsisklendimo, baimės elementai bei išaugę potrauminio streso sutrikimų atvejai galimai stabdė iki tol vystytą susitaikymo procesą bei progresyvių rezultatų įgyvendinimo siekį. Fiksuota, jog susitaikymas nebebuvo išsitasas, dingo dalis nusistovėjusių, visiems aiškia struktūrą turinčių, rutininių taisyklių ir praktikų. Sėkmingi taikos atkūrimo procesai neišvengiamai turi būti **tęstiniai**. Tačiau nemaža dalis susitaikymo iniciatyvų dėl reikšmingai sumažėjusios paramos, pasikeitusio fokuso, išaugusios režimui pavaldžių veikėjų įtakos buvo nutrauktos. Tai leidžia manyti, kad pats susitaikymo įgyvendinimas blogėjo ir tikėtina, jog dėl ne prioritetingos šiuo metu srities ir dėmesio trūkumo rezultatai regresuos ir ilguoju laikotarpiu. Su jau minėta išaugusia valdžios galia ir įtaka atsirado tarp susitaikymo efektyvumui žalingoms vienakryptėms, iš viršaus į apačią nuleidžiamoms, iniciatyvoms ir kontrolei didėti. Pats susitaikymas turi apimti skirtingas platformas, ne tik valstybino, bet ir žemiausiojo, vidurio lygmens veikėjus. Dėl griežtų ribojimų ir bet kokioms gyvoms veikloms ilgai užsitęsusių draudimų, neabejotinai, buvo sustabdytos arba į ne visoms grupėms prieinama, mažai įtraukų nuotolinį formatą perkeltos iki tol įprastos ir pagrįstai pasiteisinusios veiklos, tokios kaip: teisiniai vietos lygmens procesai, psichologinė pagalba ir konsultacijos, bendruomeniški tvarkymosi darbai ar kitos kasdienės ūkinės veiklos. Jos vaidina svarbų vaidmenį susitaikymo procesuose, nes sudaro sąlygas tiesioginiam kontaktui ir užgimstančiai bendrystei tarp visų grupių atstovų.¹⁵⁴ Ilgam sustojęs švietimo institucijų darbas, taikos siekio mokymas, sporto renginiai, meniniai užsiėmimai, gyvos ir visiems įprastos gedulo laikotarpio tradicijos – visi kartu užtikrina neformalią erdvę grupių susitikimams. Tikėtina, jog

¹⁵⁴ Ervin Staub, et al. „Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda.“ *Journal of social and clinical psychology* 24.3 2005, 310

tai mažino susitaikymo rezultatams būtiną laisvą dialogą, saugias ir artimam rate vykstančias atviras diskusijas, ritualines praktikas.¹⁵⁵ Tyrimo medžiaga rodo, jog visuomenė itin skaudžiai išgyveno ne tik susitikimų draudimą, bet ir religinių apeigų sustabdymą ar griežtą iki tol buvusio laisvo dalyvavimo kontrolę. Tuo tarpu akademikai savo tyrimuose pažymi, jog religinės bendruomenės atstovai, ypač tokiose šalyse kaip Ruanda, kur religija yra istoriškai svarbus kultūrinis ir visuomenę vienijantis elementas, dažnai tampa ir susitaikymo veiklų dalyviais.¹⁵⁶ Būtų galima teigti, jog tai sunkino ir taip stipriai emociškai paveiktų, o trauminėms patirtims atsinaujinus, dar labiau linkusių užsisklęsti Ruandos žmonių kasdienybę. Galiausiai, pandemijos krizės metu suaktyvėjęs siekis išpildyti ambicingą norą įtvirtinti lyderės vaidmenį regione ir globaliai, viešai deklaruotas progresyvumas, bet tuo pat metu išryškėjusi dėmesio ir resursų susitaikymo politikos tęsimui stoka, tikėtina, kad sugrąžino prie iki tol kurto fasadinio ir primestinio šalies susitaikymo vaizdinio tęsimo.¹⁵⁷

2. Ankstesni moksliniai darbai bei šio tyrimo informantų pasakojimai atskleidė, kad šalies visuomenė yra itin glaudžiai susijusi ir atvira. Deja, bet dėl išaugusios kasdienio gyvenimo kontrolės galimai nyko svarbių bendruomeninių tarpusavio diskusijų ar kitų gijimo procesų, sutaikančių procedūrų uždaramas. Tai reiškia, jog mažėjo vienas svarbiausių tokių iniciatyvų tikslų – jų **sutaikomumas, giluminis tvarkymasis** su atsiradusiais iššūkiais ir skirtimis. Ženkliai padidėjęs žmonių asmeninio gyvenimo reguliavimas, tikėtina, jog ilguoju laikotarpiu greičiausiai pasireiškė suaktyvėjusia gyventojų baime nukrypti nuo centro brėžiamos linijos, elgtis kitaip, vyraujančiu įtarumu, nesaugumo jausmu. Tai reiškia, kad mažėja susitaikymui svarbios pozityvios ir tvarios taikos elementai, kurių praradimas turės poveikį sėkmingam ir saugiam atsiprašymo, atleidimo procedūrų įgyvendinimui, kolektyvinio saugumo jausmo išlaikymui. Yra nemažiau svarbu prisiminti ir tai, jog kartu su pandemija reikšmingai išpopuliarėjęs, technologijomis paremtas nuotolinis formatas kėlė iššūkį su taika susijusių iniciatyvų, susitikimų, dialogų, kurių metu paliečiamos dažnai ne itin patogios, tabu temos, konfidencialumui bei pačių dalyvių saugumui.¹⁵⁸ Visa tai savo ruožtu jau dabar galėjo lemti išryškėjusį bendruomenių narių tarpusavio nepasitikėjimą, susiskaldymą, nelygybę. Tai galėtų reikšmingai pakenkti efektyvaus ir giluminio susitaikymo rezultatams, svarbių pozityvių santykių bei socialinio kapitalo šalyje atkūrimui ir stiprinimui. Išplėstas nuolatos apie situaciją šalyje raportuojančių stebėtojų tinklas,

¹⁵⁵ Daniel Bar-Tal ir Gemma H. Bennink. „The nature of reconciliation as an outcome and as a process.“ From conflict resolution to reconciliation 6, 2004, 31-34, 68,75, Kelly McKone. *Reconciliation in practice*. United States Institute of Peace, 2015, 16-18; Ananda Breed. „Performing the nation: Theatre in post-genocide Rwanda.“ *The Drama Review* 52.1 2008

¹⁵⁶ Staub, et al., 2005, 310-313

¹⁵⁷ Azad Essa. „The mixed tale of women’s empowerment in Rwanda“, Al Jazeera, 2018 rugsėjo 20 d.

¹⁵⁸ International Alert. „Can we build peace from a distance? The impact of COVID-19 on the peacebuilding sector“, 2020 gruodis

mažins tiek horizontalaus, tiek vertikalios pasitikėjimo bendruomenėse egzistavimą.¹⁵⁹ Tai galėjo prisidėti prie stiprėjančios vidinės visuomenės fragmentacijos, skatinti lūžius, palankius naujoms neramumų formoms užsimegsti. Tikėtina, jog ne tik reikšmingai sustojo į tolimą ateitį orientuotas tvarios taikos kūrimas, bet ir gilėjo tam tikrų grupių (pavyzdžiui, sergančiųjų ar pabėgėlių) stereotipizacija bei stigmatizacija, buvo pamirštos itin jautrios bendruomenės, kurios yra pagrindiniai efektyvaus susitaikymo elementai. Šio tyrimo duomenys parodė, kad dalies tokių tradicijų mastas per pastaruosius metus stipriai susitraukė, todėl ir iš apačios kylantis noras veikti bei judėti link bendros susitaikiosios tautos ateities galėjo ženkliai sumenkėti. Autorė daro prielaidą, jog tai paveiks, ypatingai ilguoju laikotarpiu, susitaikymo rezultatus, nes mažės ne tik piliečių įgalinimas, veiklumas, įsitraukimas, bet ir iš valdžios pusės inicijuojamų veiklų įvairovė ir kokybė.

3. Svarbu suprasti, jog Ruandoje praktiškai neegzistuojant vidurinei klasei, vis dar vyrauja itin stipri atskirtis tarp dviejų šalies realybių. Krizės metu išaugusi valdžios galia, pasikeitusios priemonės, didelės ambicijos tarptautinėje arenoje su nauju fokusu diplomatinėje veikloje ir dėl to praktiškai nutrūkęs dėmesys susitaikymo procese labiausiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms, didino skirtį tarp centro elito ir likusios visuomenės dalies. Pastaroji post-konfliktinėse šalyse dažniausiai yra konflikto metu labiausiai nukentėjusi ir sunkiausiai po jo atsistatanti grupė.¹⁶⁰ Panašius aspektus fiksuoja ir pirmosios analizės apie COVID-19 pandemijos žymų poveikį iki tol buvusioms jautrioms, konfliktų ar vidinių susiskaldymų kamuojamos visuomenėms.¹⁶¹ Todėl pandemijos metu praktiškai išnyko **įtraukaus susitaikymo elementas**, o nesusidarius palankiai terpei užsimegsti aktyvizmui iš apačios ar priemonėms, kurios būtų vienodai orientuotos į skirtingų grupių interesus, lėmė, jog vėlgi pagrindinė atsakomybė buvo pasidalinta tarp centro ir jam pavaldžių vietos institucijų. Dėl suaktyvėjusio režimo vaidmens ir iš viršaus į apačią nuleidžiamų iniciatyvų galima būtų pagrįstai manyti, jog sumažės bendruomenių tarpusavio aktyvumas, pilietiškumo apraiškos, kurios būtinos, norint įgyvendinti pereinamojo laikotarpio teisingumo procesams svarbius tarpusavio pagalbos ir draugiškų interakcijų elementus.¹⁶² Dėl represyviomis priemonėmis ar net prievarta apriboto piliečių aktyvumo ir inovatyvių sprendimų pagalba kontroliuoto gyvo kontakto mezgimo, veikiausiai sumažėjo, o ilginiui gali ir išnykti tyrėjų dažnai minimos ir susitaikymui žemiausiame lygmenyje įgyvendinti būtinos gyvos teorinės ir jautrios praktinės diskusijos. Pastarosios orientuotos į taikos kūrimą, konfliktų valdymą, o čia

¹⁵⁹ Staub., 2000

¹⁶⁰ Bar-Tal ir Bennink, 2004, 59, 68, 146

¹⁶¹ Nobert Sunday Akpan, Kanu Ezuma Ikokwu. „Peace And Conflict Management In A Post Covid-19 Nigeria: Impact And Lessons.“ *Journal of Psychology and Political Science (JPPS) ISSN 2799-1024* 1.01, 2021; ES COHOM formate vykęs renginys „Building Blocks for Regional Cooperation on Transitional Justice“, 2021 spalio 6 d.

¹⁶² Bar-Tal ir Bennink, 2004, 28

svarbiausią vietą užima pažeidžiamiausių visuomenės narių patirtys ir išgyvenimai.¹⁶³ Kadangi likusi iniciatyvų dalis buvo vienaip ar kitaip perkelta į centralizuotą nuotolinį formatą, buvo galima stebėti, jog dalį jų patys žmonės, nors ir itin subtiliai, bet vertino neigiamai. Visgi, neigiamas iniciatyvų vertinimas, bet kokioje jo išraiškos formoje, akademikų teigimu, indikuoja apie tam tikrą susitaikymo rezultatų regresavimo tikimybę.¹⁶⁴

Apibendrinant, galime matyti, jog P. Kagame režimui susidūrus su pandemija, buvo reaguota per kiekvieną iš šių keturių ramsčių, kurie sudaro Ruandos politinės linijos pagrindą. Pastariesiems resitransliavus per įsiterpusią *force majeure* krizės terpę, jie buvo sistemingai deformuoti ir susitaikymo kontekste tikslingai išnaudoti valdžios galios/ įtakos didinimui. Tai lėmė, jog adaptuotos priemonės bei pasikeitęs susitaikymo turinys turėjo įtakos šios politikos rezultatams.

IŠVADOS

Šiame darbe buvo siekiama išsiaiškinti, kaip Ruandos Respublika reagavo ir kokias priemones šalies valdžia pasitelkė kovai su COVID-19 pandemijos krize, o svarbiausia, kokią įtaką tai galėjo turėti pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmams, konkrečiai, nacionalinei vienybės ir susitaikymo politikai.

Pasitelkus kokybinę analizės priemonę, buvo atliktas tyrimas, kurio metu ištirtas Ruandos Respublikos reagavimas į *force majeure* krizę bei įtakos susitaikymo procesams atvejis. Pastebėta, jog pirmuosiuose kitų mokslininkų COVID-19 pandemijos tyrimuose Ruanda išskiriama kaip itin efektyviai krizę valdžiusi šalis. Todėl šis viešas sėkmingo reagavimo į krizę pasakojimas buvo ganėtinai plačiai kurtas tiek regiono, tiek tarptautiniu mastu, o pati šalis bei jos vadovas vis dažniau minimi kaip gero valdymo pavyzdžiai. Panašius vertinimus buvo galima išgirsti pilotinių interviu metu su Ruandos piliečiais, tai sistemingai atsikartojo ir stebėjimo dalyvaujant per nuotolį medžiagoje. Stebina tai, jog didžioji dalis ekspertinių interviu dalyvių pernelyg aštrios kritikos valdžios priemonėms taip pat neišsakė. Tai tarsi leistų manyti, jog tiek dabartinis poveikis šaliai, tiek ilgojo laikotarpio atsistatymas po krizės turėtų būti pakankamai minimalūs ir greitai bei lengvai ištaisomi, o svarbiausia, beveik neturintys neigiamų pasekmių Ruandos post-konfliktinei visuomenei bei čia iki tol vykusiems taikos atkūrimo procesams. Visgi, ankstesni mokslininkų tyrimai rodo, jog susitaikymo politika Ruandoje yra stipriai internalizuota ir P. Kagame režimą palaikanti jėga. Negana to, pandemijos krizės patirtys kitose šalyse jau dabar fiksuoja pastarosios itin kompleksinių padarinių

¹⁶³ John Paul Lederach. „Sustainable reconciliation in divided societies.“ *Washington, DC: USIP*, 1997

¹⁶⁴ Bloomfield, et al., 2003, 12

poveikį valstybių visuomenėms, ypačiai toms, kurios iki tol išgyveno atsistatymo po sunkių praeities konfliktų procesus. Reaguojant į tai, buvo nuspręsta šios šalies tariamą sėkmingumą iširti atidžiau. Tai padaryta remiantis pilotinių ir ekspertinių interviu medžiaga, stebėjimo dalyvaujant per nuotolį pildytais dalyvių dienoraščiais, žiniasklaidos, socialinių medijų pranešimais bei kitais moksliniais tyrimais ir teoriniais aprašymais. Pastarųjų dėka autorė gilinasi į tai, kaip pandemija susitaikymo politikos kontekste galėjo būti išnaudota valdžios galia telkti bei kokią poveikį tai turėjo pačiam susitaikymui (jo tikslams, priemonėms ir rezultatams).

Šiame tyrime, siekiant iširti COVID-19 pandemijos poveikį Ruandos nacionalinei susitaikymo politikai (jos tikslams, priemonėms, rezultatams), platesnio konteksto veiksmų įtaką ir pasekmes analizuojančios teorijos buvo derinamos su galios telkimo būdus, ir konkrečiai, Ruandos specifiškumą analizuojančios literatūros idėjomis. Tad krizės metu kylantis nerimas, šokas, netikrumas veda prie to, kad yra kliaunamasi elitu, kuris savo ruožtu išnaudoja tai, kaip progą telkti daugiau galios ir įgyvendinti kitus, su nelaimių diplomatija susijusius, elementus. Teoretikai, kalbėdami apie būdus ir priemones, per kurias yra telkiama galia, parodo, jog tai priklauso nuo kiekvienos šalies konteksto. Todėl literatūroje dažniausiai aptikti pjūviai šio tyrimo rėmuose paskatino autorę pastaruosius sisteminti į keturis teorinio modelio ramsčius (t.y. istorija, politinė kultūra, viešasis valdymas, vaidmuo tarptautinėje arenoje). Tyrėjos sukurtas modelis kalba apie politiką ir požiūrį į krizės poveikį bet kokioje srityje tuomet, kai atsitinka *force majeure* įvykis. Parodoma, jog fokusuojančio įvykio kontekste valstybės nepasikeičia per dieną, o reakcijos yra politinės linijos(-ų) tąsa. Nepaisant to, jog modelis gali būti tuščias ir generalizuojamas bei pritaikomas panašioms pokonfliktinėms, autoritarinėms visuomenėms, vertės, kurias šie keturi ramsčiai įgis, kiekviename kontekste skirsis. Todėl pats tiriama atvejo specifiškumas bei tai, su kuo reagavo *force majeure* įvykis, turi būti nuolat peržiūrimi ir atnaujinami. Pritaikius šį modelį Ruandai ir patikrinus jį per šaliai aktualų susitaikymo politikos atvejį, pastarasis leido pamatyti, nuo ko priklauso ir kaip pandemijos ar kitos *force majeure* krizės metu keičiasi politikos įgyvendinimo tikslai, priemonės ir rezultatai. Taip pat svarbu suprasti, jog šiame darbe išskirti net ir ganėtinai universalūs politiniai ramsčiai nėra sustabarėję ir nekintantys postulatai, todėl itin specifiniams kontekstams šis modelio formatas yra atviras ir gali būti pildomas.

Darbe atliktas dviejų dalių empirinis tyrimas, siekiant patikrinti darbo tikslą atliepančius ir vėliau keliamus du ginamuosius teiginius. Analizė remiasi kokybinio tyrimo metu surinktais pirminiais duomenimis, gautais vykdant pilotinio (11 interviu) ir pusiau-struktūruotus ekspertinio (15 interviu) tipo interviu, stebėjimo dalyvaujant per nuotolį medžiaga (įtraukti du stebėjimą per nuotolį padėję įgyvendinti tarpininkai), papildomų pirminių ir antrinių šaltinių turinio analize. Ankstesni tyrimai apie Ruandą bei pačios autorės 2020 m. vykdyto etnografinio pobūdžio lauko tyrimo metu vesti užrašai leido identifikuoti keturiems pagrindiniams Ruandos politikos ramsčiams aktualius

įverčius (t.y. genocido patirtis, nuolanki politinė kultūra, centralizuotas ir visus visuomenės gyvenimo aspektus paliečiantis valdymas, siekis būti lydere tarptautinėje arenoje), kuriais remiantis buvo vykdomas poveikio susitaikymui vertinimas.

Empirinio tyrimo rezultatai atskleidė, jog autorės modelyje išskirti pjūviai aktualizavosi. Tai rodo, jog šalies istorijos ir nuoskaudų naratyvas atgimė naujai ir buvo išnaudotas siekiant pateisinti griežtas, o kartais ir pernelyg agresyvias valdžios institucijų priemones. Pastarųjų įgyvendinimo metu buvo pamirštos jautriausios ir pažeidžiamiausios visuomenės grupės, kurių įtraukimas bei dalyvavimas post-konfliktinio gijimo procesuose yra itin svarbus siekiant efektyvaus susitaikymo rezultato. Patirto šoko metu atsinaujino skaudūs 1994 m. konflikto įvykių išvakarių momentai, trauminės patirtys. Suaktyvėjusios baimės ir nerimo veikiamai visuomenei istoriškai „laimėjęs“ lyderis ir „valdžia, kuri ėmėsi visų iniciatyvų“, naujai įkūnijo vienintelės apsaugos šaltinį. Dėl su *force majeure* krize atsinaujinusių buvusio konflikto minčių buvo vengiama su traumine patirtimi susijusių išgyvenimų bei juos primenančių veiklų, tiesioginio kontakto, pokalbių. Visa tai kartu su pandemijos metu sugriežtėjusiais socialinio kontakto ribojimais lėmė, jog buvo sudėtingiau tęsti susitaikymui svarbias bendruomenines diskusijas, gijimo procesus, artimą kontaktą užtikrinančias procedūras, kurių metu neišvengiamai sugrįžtama prie šiame kontekste paaštrėjusių skaudžių atminties momentų.

Kultūriškai paklusni, disciplinuota, istoriškai atspari bei mažai protestuoti linkusi Ruandos visuomenė išnaudota kaip pagrindas valdžios galios plėtimui ir kontrolei, įvedamoms represyvioms priemonėms bei ribojimams pateisinti. Dėl vyraujančio nuolankaus požiūrio, pagarbos ir pasitikėjimo režimo sprendimais išsiplėtė erdvė susitaikymo politikos įgyvendinimui, naudingam valdžios kontrolės tinklo plėtimui. Kartu su išaugusiu stebėjimu atsiradusi bausmių baimė dar iki *force majeure* krizės ganėtinai stipriai įbaugintai visuomenei neleido nukrypti nuo centralizuotos reagavimo į pandemiją linijos. Tai mažino įsitraukimą, priverstinai keitė net ir kasdienes gyventojų įpročius, nusistovėjusias rutinines bei itin svarbias ir artimas kultūrinės tradicijas, bendruomenių susitikimus, jautrias gedulo laikotarpio minėjimų, atsiprašymo, atleidimo praktikas ar kitas žemiausiojo lygmens veiklas. Pastarosios, pasak efektyvų susitaikymą apibrėžiančių akademikų, yra vienas esminių elementų, kuomet siekiama giluminio, viską apimančio bei ilgalaikio ir stabilaus susitaikymo proceso.

Viešojo valdymo sistema bei itin centralizuota ir net mažiausiame administraciniame vienete veikianti valdžios kontrolė leido didinti stebėjimą, išplėsti sekimą ir naujų, režimui pavaldžių, veikėjų tinklą. Tokiu būdu buvo suaktyvinta, jau iki pandemijos susitaikymo strategijoje plačiai akcentuota būtinybė raportuoti apie visas praktikas, galinčias turėti neigiamą įtaką valdžios kuriamai vienybės politikai, o dabar ir sveikatos krizės valdymo priemonėms. Išaugęs pavaldžių veikėjų tinklas ar panaudoti nauji, į pakankamai stiprią žmonių asmeninio gyvenimo kontrolę orientuoti technologiniai

sprendimai, mažino susitaikymo procesams svarbių, tarpusavio pasitikėjimu ir bendryste grindžiamų santykių stiprinimą. Tai didino įtarumo, nesaugumo elementus giluminiam susitaikymui svarbiame – žemiausiame šalies lygmenyje. Iki tol taikos procesų tęstinumui svarbios bendruomenių iniciatyvos ir čia veikusių vietos aktyvistų, nevyriausybinių organizacijų, lyderių, religijos atstovų darbai pandemijos metu tapo dar labiau nuo centro priklausomi, neleidžiantys nukrypti nuo valdžios politikos įgyvendinimo būdų, mažinant iš apačios į viršų kylančių iniciatyvų tikimybę. Žmonių tapatinimuisi su vienakrypčiu ir centralizuotu susitaikymo politikos naratyvu, kurį valdžios institucijos tikslingai įterpė į pandemijos metu paklausios komunikacijos apie virusą tinklą, reikšmingai pasitarnavo sustiprėjusi radijo, televizijos turinio kontrolė, į nuotolį perkelti ir centralizuotai organizuoti ugdymo procesai.

Kadangi susitaikymas iki pandemijos Ruandai padėjo įtvirtinti tarptautinę lyderystę, šios ambicijos neatsisakytą pastaraisiais metais. Tačiau iki šiol prioritetinį susitaikymo ir vienybės politikos akcentą pakeitė su krizės valdymu susijusios temos, valdžios pasirinktos reagavimo į pandemiją priemonės, naujos investicijų kryptys (pavyzdžiui, sustiprėjęs akcentas inovatyviems technologiniams sprendimams, sveikatos sistemos modernizavimas, vadinamosios vakcinų diplomatijos įgyvendinimas ir kt.). Tai rodo, jog didžiausias valdžios dėmesys ir investicijos vėlgi buvo nukreiptos į vienkryptį, iš centro ateinančių idėjų implementavimą, užgožusių iš apačios į viršų kylančių iniciatyvų ir žemiausio ar net vidurio lygmens veikėjų veiklą. Į šoną nustūmus tas priemonės, kurios iki tol buvo orientuotos į visuomenę bei vietos taikos procesus, dalis jų, dėl reikšmingai sumenkusios paramos, buvo priverstos sustoti. Staigus valdžios priemonių ir intereso pokytis didžiąją dalį šio lauko mechanizmų, taip pat ir labiausiai nuo konflikto nukentėjusias, sunkiausiai atsistatančias visuomenės grupes paliko nuošalyje neapsaugotas. Tikėtina, jog plačiai diegtas lyderės regione naratyvas apie sėkmingą pandemijos valdymą, reikšmingai sustiprino tarptautinės bendruomenės paramą režimui. Pastaroji gali būti ateityje išnaudojama vykdomai politikai ir įtakai pateisinti bei plėsti. Surinkti duomenys suponuoja, jog tokiu būdu atsivėrė palanki terpė tariamu progresyvumu „užglaistyti“ režimo iš viršaus į apačią primetamos vienybės ir susitaikymo politikos įgyvendinimo priemonės, ganėtinai stipriai nutolusias nuo oficialiai skelbiamų demokratiškos vertybių. Taip pat tai gali pagilinti atskirtį tarp dviejų (ne)susitaikiusios Ruandos realybių.

Taikant teorinį modelį buvo patikrinta, kaip Ruandos politika, kuri remiasi keturiais pagrindiniais ramsčiais, buvo retransliuota susitaikymo politikos kontekste ir kaip veikė su kiekvienu iš šių principų atskirai, tuo metu, kai buvo susidurta su *force majeure* tipo grėsme. Pastebėta, jog pandemijos poveikio vertinimas yra neatskiriamas nuo platesnio jo supratimo, todėl yra kontekstinių faktorių dalis. Ruandos atveju, kuomet buvo susidurta su pandemija, reaguota per kiekvieną iš šių ramsčių, o jiems perėjus fokusuojančio įvykio langą, režimas transformavo iki tol vykdytos politikos

principus ir liniją. Tyrimas atskleidė, jog net ir nepakitęs susitaikymo politikos tikslams (pavyzdžiui, skatinimas sugyventi, atleisti, pranešti apie genocidą neigiančius, taikaus ir vieningo *ruandiečio* paveikslo akcentavimas ir kt.), priemonės ir turinys buvo labai adaptuoti. Tai lėmė išaugusią režimo galią ir fiksuojamą poveikį susitaikymo proceso rezultatams. Priešingai nei manyta, viešai skelbtos priemonės ir deklaruota visapusiška lyderystė bei progresyvumas nacionaliniu lygmeniu ne iki galo atitiko sėkmės istorijos vaizdinį. Galima buvo matyti, jog ir pati susitaikymo politika pagal rezultatų vertinimą, kuris rėmėsi tiek šio tyrimo, tiek ankstesnių mokslinių studijų išvalgomis, pablogėjo. Ji prarado jai būtiną tęstinumą, mažėjo giluminiams susitaikymui būtinai tiek vertikaliu, tiek horizontaliu pasitikėjimu, dialogu grįsti santykiai, dėl kurių silpnėjimo skurdo ir pačių iniciatyvų turinys bei įgyvendinimo kokybė. Pandemijos įvestų ribojimų metu ne tik suaižėjo iki tol kurti tarpasmeniniai ryšiai, bet ilgam sustojo pozityvios ir tvarios taikos atkūrimui svarbūs bendruomeniniai procesai, religinės apeigos, švietimo institucijų darbas. Susitaikymo procesas tapo nebe viską apimantis, pernelyg centralizuotas ir vienakryptis, mažai įtraukus bei didinantis jautriausių visuomenės grupių pažeidžiamumą ir jų užsisklendimą.

Tyrimo metu pasitvirtinę ginamieji teiginiai leidžia teigti, jog autorės modelis gali būti generalizuojamas bei pritaikomas kitų atvejų tyrimams, siekiant suprasti pandemijos ar ateities fokusuojančių įvykių poveikį skirtinguose kontekstuose. Kadangi susitaikymas nėra baigtinis ir labai dinamiškas procesas, epidemiologinei situacijai susitvarkius ir atsivėrus visoms galimybėms vykdyti lauko tyrimus, būtina tęsti šio darbo metu analizuoto poveikio stebėjimus ateityje. Tam reikalingos tęstinės mokslinės studijos, kurių metu būtų galima dokumentuoti susitaikymo procesų progresavimą ar regresavimą, kas padėtų geriau įvertinti ilgalaikį poveikį šios politikos rezultatams. Tai ypač svarbu tuose regionuose, kurie išgyvena sudėtingus post-konfliktinio atsistatymo procesus. Taip pat tyrimas paskatino ir pačios tyrėjos savirefleksijas. Jos privertė ne tik suabejoti, bet ir neatmesti prielaidų dėl to, kad pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų bei susitaikymo vertinimas pandemijos kontekste galėjo būti ne itin objektyvus bei veikiamas pačiai tyrėjai, kaip Vakarų pasaulio atstovei, aktualių ir įprastų kritinio mąstymo vertybių bei Europoje įgyvendintų pandemijos krizės valdymo standartų. Todėl ir ateities tyrimuose būtų skatinama ir rekomenduotina atidžiau žvelgti bei pažinti paties konteksto, kuriame taikomos priemonės, savitumą. Taip pat prisiminti, jog patys pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai, o konkrečiai, susitaikymo konceptualumas skirtingų visuomenių gali būti skirtingai, tačiau nebūtinai neteisingai, suvokiamas. Kitu atveju, vienas pernelyg holistinis ar tariamai universalus sprendimas/ekspertinis vertinimas, gali pakenkti pereinamo laikotarpio teisingumo mechanizmų įgyvendinimui. Apibendrinant, naudojantis autorės modeliu, ateityje būtų įdomu analizuoti ne tik tai, kaip krizė keitė tam tikrus sprendimus, buvusią šalies politinę liniją ar įgalino atskirus veikėjus, bet ir į tai, kokią platesnę reikšmę ši *force majeure* grėsmė įgijo bei kaip pastaroji galėtų tapti bendresnio veikimo dalimi ir kitose valstybėse.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Acheson Ray et al. „The Humanitarian Impact of Drones“, Women’s International League for Peace and Freedom; International Disarmament Institute, Pace University, 2017 spalio
2. Ainamani Herbert E., Nolbert Gumisiriza, Godfrey Z. Rukundo. „Mental health problems related to COVID-19: A call for psychosocial interventions in Uganda.“ *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* 12.7, 2020
3. Akpan Nobert Sunday, Kanu Ezuma Ikokwu. „Peace And Conflict Management In A Post Covid-19 Nigeria: Impact And Lessons.“ *Journal of Psychology and Political Science (JPPS)* ISSN 2799-1024 1.01, 2021
4. Albertson Bethany, Shana Kushner Gadarian. *Anxious politics: Democratic citizenship in a threatening world.* Cambridge University Press, 2015
5. Andelman D. A. „COVID Leaves Putin Undeterred“, *Lithuanian Foreign Policy Review* 39, 2020
6. Bandeira Luiza, et al. „Weaponized: How rumors about COVID-19’s origins led to a narrative arms race“, Atlantic Council, 2021
7. Bar-Siman-Tov Yaacov. *From conflict resolution to reconciliation.* Oxford: Oxford University Press, 2004
8. Bar-Tal Daniel ir Gemma H. Bennink. „The nature of reconciliation as an outcome and as a process.“ *From conflict resolution to reconciliation* 6, 2004
9. Baruch Sharvit Pnina, Nadiv Mordechay. „The Covid-19 Pandemic and Democratic Resilience in Israel“, Institute for National Security Studies, 2020
10. Binagwaho Agnes ir Kedest Mathewos. „Rwanda’s success in rolling out its covid-19 vaccination campaign is a lesson to us all.“ *bmj* 377, 2022
11. Birkland Thomas A. „Disasters, lessons learned, and fantasy documents.“ *Journal of Contingencies and Crisis management* 17.3, 2009
12. Birkland Thomas A. „Focusing events, mobilization, and agenda setting.“ *Journal of public policy*, 1998
13. Birkland Thomas A. „Lessons of disaster: Policy change after catastrophic events.“ Georgetown University Press, 2006
14. Blackie Laura ER, Nicki Hitchcott. „‘I am Rwandan’: Unity and Reconciliation in Post-Genocide Rwanda“, *Genocide Studies and Prevention* 12.1, 2018
15. Bloomfield David, et al. „Reconciliation after violent conflict: A handbook“ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003
16. Breed Ananda. „Performing reconciliation in Rwanda.“ *Peace Review: A Journal of Social Justice* 18.4, 2006
17. Breed Ananda. „Performing the nation: Theatre in post-genocide Rwanda.“ *The Drama Review* 52.1 2008
18. Brewin Chris R., et al. „A review of current evidence regarding the ICD-11 proposals for diagnosing PTSD and complex PTSD.“ *Clinical psychology review* 58, 2017
19. Brounéus Karen. „The trauma of truth telling: Effects of witnessing in the Rwandan Gacaca courts on psychological health.“ *Journal of conflict resolution* 54.3 2010
20. Buckley-Zistel Susanne. „Dividing and uniting: The use of citizenship discourses in conflict and reconciliation in Rwanda.“ *Global Society* 20.1, 2006

21. Buckley-Zistel Susanne. „Nation, narration, unification? The politics of history teaching after the Rwandan genocide.“ *Journal of Genocide Research* 11.1, 2009
22. Buningwire Williams. „Relief Support: City of Kigali Gives Out A Toll-Free Number“, 2020 balandžio 6 d.
23. Clark Serena, Claudio Alberti. „COVID-19 and Adapting to the New Normal: Lessons Learned for Peacebuilding.“ *Journal of Peacebuilding & Development*, 2021
24. Crocker David A. Retribution and reconciliation. *Philosophy and Public Policy* 20, 2000
25. Cuny Frederick C. „Disasters and Development“ Intertect Press, 1994
26. Desrosiers Marie-Eve ir Susan Thomson. „Rhetorical legacies of leadership: projections of ‘benevolent leadership’ in pre-and post-genocide Rwanda.“ *The Journal of Modern African Studies* 49.3, 2011
27. ES COHOM formate vykęs renginys „Building Blocks for Regional Cooperation on Transitional Justice“, 2021 spalio 6 d.
28. Essa Azad. „The mixed tale of women’s empowerment in Rwanda“, Al Jazeera, 2018 rugsėjo 20 d.
29. Evans Hayley, Priscyll Anctil Avoine. „An Intersectional Approach to Colombian Transitional Justice and COVID-19“, *OpinioJuris*, 2021 sausio 15 d.
30. Flinders Matthew. „Democracy and the politics of coronavirus: trust, blame and understanding.“, *Parliamentary Affairs* 74.2, 2021
31. Forges Alison Des. „Human Rights Watch, & International Federation of Human Rights.“ *‘Leave none to tell the story’: genocide in Rwanda* 3169.189, 1999
32. FRANCE 24. „Rwanda begins its commemoration of the 1994 genocide“, FRANCE 24, 2019 balandžio 7 d.
33. Fratino Lucia, et al. „Coronavirus: older persons with cancer in Italy in the COVID-19 pandemic.“ *Frontiers in Oncology* 10, 2020
34. Freedom House. „Freedom in the World 2021: Rwanda“, Freedom House, 2021
35. Freedom House. „Freedom On The Net 2021: Rwanda“, Freedom House, 2021
36. Fukuyama Francis. „The pandemic and political order.“, *Foreign Aff.* 99, 2020
37. Gandhi Jennifer, Jane Lawrence Sumner. „Measuring the consolidation of power in nondemocracies.“ *The Journal of Politics* 82.4, 2020
38. Geddes Barbara ir John Zaller. „Sources of popular support for authoritarian regimes.“ *American Journal of Political Science*, 1989
39. Geddes Barbara, et al. *How dictatorships work: Power, personalization, and collapse.* Cambridge University Press, 2018
40. Geddes Barbara. „Minimum-winning coalitions and personalization in authoritarian regimes.“, *Annual meetings of the American Political Science Association, Chicago.* 2004
41. Gerschewski Johannes. „The three pillars of stability: Legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes.“ *Democratization* 20.1, 2013
42. Government of Rwanda (GoR). „7 Years Government Programme: National Strategy for Transformation (NST 1) 2017-2024.“, 2017
43. Grandelli Katie. „Growing More Than Coffee: Global Narratives and National Reconciliation Within The Rwandan Coffee Industry“, Hollins University, 2020
44. Guichaoua Andre. „In Rwanda, genocide commemorations are infused with political and diplomatic agendas“, *The Conversation*, 2021 gegužės 5 d.

45. Hart Paul, Arjen Boin. „Between crisis and normalcy: The long shadow of post-crisis politics.“ *Managing crises: Threats, dilemmas, opportunities*, 2001
46. Hermann Margaret G., et al. „Who leads matters: The effects of powerful individuals.“ *International Studies Review* 3.2, 2001
47. Hijazi Alaa, et al. „Psychological dimensions of drone warfare.“ *Current Psychology* 38.5, 2019
48. Hitayezu Emmanuel. „Understanding the role of forum for unity and reconciliation in post-genocide peacebuilding Rwanda: Case of Gasabo District“, University of Rwanda, 2021 birželis
49. Hörhager E. „Political implications of natural disasters: regime consolidation and political contestation.“ *WIT Trans Built Environ* 150, 2015
50. Huang Y. „Vaccine Diplomacy is paying off for China Beijing hasn't won the soft-power stakes, but it has an early lead“, *Foreign Affairs*, 2021 kovo 11
51. Human Rights Watch. „Rwanda: Events of 2020“, Human Rights Watch, 2021
52. Yamin M. „Counting the cost of COVID-19.“, *International Journal of Information Technology* 12.2, 2020
53. Ingelaere Bert. „Living the transition: Inside Rwanda's conflict cycle at the grassroots.“ *Journal of eastern African studies* 3.3, 2009
54. International Alert. „Can we build peace from a distance? The impact of COVID-19 on the peacebuilding sector“, 2020 gruodis
55. Jakubénaitė Urtė. „Pereinamojo laikotarpio teisingumas Ruandoje. Mushos kaimo bendruomenės susitaikymo iniciatyvų analizė*“., *Politologija* 101 (1), 2021
56. Jennifer Nuzzo. „To Stop a Pandemic: A Better Approach to Global Health Security.“, *Foreign Aff.* 100, 2021
57. Jeong Bok Gyo, Sung-Ju Kim. „The Government and Civil Society Collaboration against COVID-19 in South Korea: A Single or Multiple Actor Play?.“ *Nonprofit Policy Forum*. Vol. 12. No. 1. De Gruyter, 2021
58. Jong Jean Paul De, et al. „The prevalence of mental health problems in Rwandan and Burundese refugee camps.“ *Acta Psychiatrica Scandinavica* 102.3, 2000
59. Kagame Paul kalba. „Kwibohora 26 | Message from President Kagame“, 2020 liepos 4 d.
60. Kagame Paul kalba „President Kagame Message on COVID-19“, 2020 kovo 28 d.
61. Kagame Paul kalba. „G20 Summit on Building an inclusive, sustainable, and Resilient Future | Remarks by President Kagame“, 2020 lapkričio 22 d.
62. Kagame Paul kalba. „Kwibuka 26 | Message from President Kagame | Kigali, 7 April 2020“, 2020 balandžio 7 d.
63. Kagame Paul kalba. „President Kagame on COVID-19“, 2020 birželio 27
64. Kagame Paul kalba. „Virtual Press Conference with President Kagame | Kigali, 27 April 2020 Short Video“, 2020 balandžio 28 d.
65. Kagame Paul. „President Kagame on Rwanda not being a small country“, 2020 rugsėjo 29 d.
66. Kalisa Joseph, et al. „Impact of COVID-19 on Mental Health in Rwanda“, *Rw. Public Health Bul.* 2020 rugsėjo 30 d.
67. Kauzya John-Mary. „Rwanda after 1994. From Post-Conflict to Development: Transforming Governance and Public Administration of Rwanda“, IIAS Public Governance Series, Briuselis, 2021

68. Kauzya John-Mary. „Rwanda after 1994. From Post-Conflict to Development: Transforming Governance and Public Administration of Rwanda”, IIAS Public Governance Series, Briuselis, 2021
69. Kelman Ilan, T. Koukis (eds.). „Disaster Diplomacy”. Section in Cambridge Review of International Affairs, vol. 14, no. 1, 2000
70. Kelman Ilan. „Catastrophe and conflict: disaster diplomacy and its foreign policy implications.”, Brill Research Perspectives in Diplomacy and Foreign Policy 1.1, 2016
71. Kelman Ilan. „China’s Coronavirus Diplomacy?”, The Polar Connection, 2020
72. Kelman Ilan. „Connecting theories of cascading disasters and disaster diplomacy.“ International journal of disaster risk reduction 30, 2018
73. Kelman Ilan. Disaster diplomacy: how disasters affect peace and conflict. Routledge, 2011
74. Khoo Erwin J., John D. Lantos. „Lessons learned from the COVID-19 pandemic.” Acta Paediatrica 109.7, 2020
75. Klein Naomi. „The shock doctrine: The rise of disaster capitalism“, Macmillan, 2007
76. Kleinfeld Rachel. „Do Authoritarian or Democratic Countries Handle Pandemics Better?.” Commentary March 31, 2020
77. Lederach John Paul. „Sustainable reconciliation in divided societies.“ Washington, DC: USIP, 1997
78. Louis Elizabeth Farrah, et al. „Rwanda’s Resiliency During the Coronavirus Disease Pandemic.“ Frontiers in Psychiatry, 2021
79. Maciver Christa. „Disaster Diplomacy: A Brief Review”, Strategic Applications International, 2012
80. McKone Kelly. *Reconciliation in practice*. United States Institute of Peace, 2015
81. Ministry of Health | Rwanda socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai
82. MoH. „COVID19_Weekly_Epidemiological_Bulletin_EPI_Week_26_From_28th_June_to_4th_July_2021”, 2021 liepos 9 d.
83. Mohammed AlKhalidi, et al. „Rethinking and strengthening the Global Health Diplomacy through triangulated nexus between policy makers, scientists and the community in light of COVID-19 global crisis.” *Global Health Research and Policy* 6.1, 2021 balandžio 13 d.
84. Moreno Di Marco, et al. „Opinion: Sustainable development must account for pandemic risk.”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117.8, 2020
85. Mouchet J. E. A. N., et al. „Evolution of malaria in Africa for the past 40 years: impact of climatic and human factors.“ *Journal of the American Mosquito Control Association* 14.2, 1998
86. Mudakikwa Pamela. „Teachers Vaccination: a firm step towards safe reopening of schools in Rwanda“, Unicef Rwanda, 2021 spalio 5 d.
87. Mudge Lewis, Amy Braunschweiger. „Interview: Rwanda’s Street Children Locked up, Abused“, Human Rights Watch, 2020 sausio 27 d.
88. Mugabi Isaac. „Coronavirus: Rwanda imposes Africa’s first lockdown“, 2020 kovo 22 d.
89. Mutanganshuro Lavie. „Govt begins distribution of essential goods to citizens affected by COVID-19 lockdown“, The New Times, 2020 kovo 28 d.
90. Mutanganshuro Lavie. „Kwibuka 26: Rwandans, friends of Rwanda send messages of comfort”, The New Times, 2020 balandžio 8 d.
91. Ngamije James, Callicte Yadufashije. „COVID-19 pandemic in Rwanda: An overview of prevention strategies“, 2020 liepos 16 d.

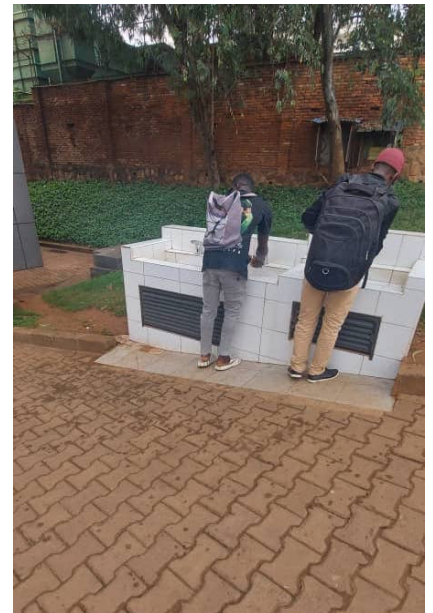
92. Ngarambe Alex, Uta Steinwehr. „Rwanda forcibly vaccinating people against COVID, victims say“, DW, 2022 sausio 18 d.
93. Nyamwasa Kayumba, et al. „Rwanda briefing.“ *Kigali, Rwanda*, 2010
94. NURC. Nation-Wide Grassroots Consultations Report: Unity and Reconciliation Initiatives in Rwanda, Kigali: NURC, 2000
95. Office of the Prime Minister. „Announcement on Enhanced COVID-19 Prevention Measures,“ Announcement Republic of Rwanda: Government of Rwanda, 2020 kovo 21 d.
96. Paciocco David M. „Defending Rwandans Before the ICTR: A Venture Full of Pitfalls and Lessons for International Criminal Law.“ Montreal: Themis, 2004
97. Paul Kagame socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai
98. Pham Phuong N., Harvey M. Weinstein, Timothy Longman. „Trauma and PTSD symptoms in Rwanda: implications for attitudes toward justice and reconciliation.“ *Jama* 292.5 , 2004
99. Presidency | Rwanda socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai
100. Purdeková Andrea, Filip Reyntjens, Nina Wilén. „Militarisation of governance after conflict: beyond the rebel-to-ruler frame—the case of Rwanda.“ *Third World Quarterly* 39.1, 2018
101. Purdeková Andrea. „Building a Nation in Rwanda? De-ethnicisation and its Discontents.“ *Studies in Ethnicity and Nationalism* 8.3, 2008
102. RBC. „COVID-19: Mass testing exercise kicks off today in Kigali City“, 2021 liepos 17 d.
103. RBC. „Public Health Facilities are authorised to treat COVID-19“, 2021 sausio 17 d.
104. RBC. „RBC launches Epidemic Intelligence Open Source (EIOS)“, 2021 spalio 29 d.
105. RBC. „Rwanda marks the World Aids Day with an emphasis on ending HIV/AIDS by 2030“, 2021 gruodžio 2 d.
106. RBC. „Rwanda Receives COVID-19 Vaccines Through COVAX“, 2021 kovo 3 d.
107. RBC. „The Ministry of health receives donations by HIS Towers Rwanda to fight COVID-19.“ 2021 kovo 3 d.
108. REB elearning. „REB | P1 | Social Studies | Unit 7: Living in harmony and well | Lesson: Living in Harmony at Home“, 2021 sausio 30 d.
109. REB elearning. „Rwanda Education Board | S6 | History | UNIT 1: Post-colonial Rwanda 2 | Lesson: liberation war (1990-1994)“, 2020 gegužės 24 d.
110. Reyntjens Filip. „Rwanda: Progress or powder keg?.“ *Journal of Democracy* 26.3, 2015
111. Republic of Rwanda NURC „Rwanda Reconciliation Barometer 2020“, Rwanda. Kigali, 2020, XIII
112. Republic of Rwanda NURC „The National Policy on Unity and Reconciliation“, 2007 rugsėjis
113. Republic of Rwanda, Ministry of Health. Coronavirus Disease 2019, National Preparedness and Response Plan. 2020 kovas – rugpjūtis
114. Republic of Rwanda. „President Kagame addresses the Global Education meeting“, 2020 spalio 22 d.
115. Republic of Rwanda. „President Kagame attends the conference on Africa vaccine manufacturing“, 2021 balandžio 12 d.
116. Republic of Rwanda. „President Kagame delivers the State of the Nation Address“, 2020 gruodžio 21 d.

117. Republic of Rwanda. „President Kagame officiates the swearing-in of six new senators“, 2020 spalio 22 d.
118. Republic of Rwanda. „President Kagame officiates the swearing-in of new Government officials“, 2020 birželio 1 d.
119. Republic of Rwanda. „Rwanda marks the 27th Commemoration of the Genocide Against Tutsi“, 2021 balandžio 7 d.
120. Ruandos Respublikos Konstitucija., 2003 liepos 4 d.
121. Rwanda Broadcasting Agency socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai
122. Rwanda National Police socialinio tinklo *Twitter* paskyros įrašai
123. Rwanda National Police. „COVID-19: Police warns errant violators as over 360 are arrested in Kigali“, 2021 vasario 4 d.
124. Rwanyiziri G. ir J. Rugema. „Climate Change Effects on Food Security in Rwanda: Case Study of Wetland Rice Production in Bugesera District.“ *Rwanda Journal* 1.1, 2013
125. Rwigema P. C. ir R. P. Celestin. „Impact of Covid-19 pandemic to meetings, incentives, conferences and exhibitions (Mice) tourism in Rwanda.“ *The Strategic Journal of Business and Change Management* 7.3, 2020
126. Sarkin Jeremy. „Refocusing Transitional Justice to Focus Not Only on the Past, But Also to Concentrate on Ongoing Conflicts and Enduring Human Rights Crises.“ *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 7.2, 2016
127. Seils Paul. *The Place of Reconciliation in Transitional Justice: Conceptions and Misconceptions*. ICTJ Briefing, ICTJ, 2017
128. Sharun Khan, Kuldeep Dhama. „COVID-19 vaccine diplomacy and equitable access to vaccines amid ongoing pandemic.“ *Archives of Medical Research*, 2021
129. Skaar Elin. *Reconciliation in a transitional justice perspective*. *Transitional Justice Review* 1.1(10), 2013
130. Sooka Yasmin. „Dealing with the past and transitional justice: building peace through accountability.“ *International Review of the Red Cross* 88.862, 2006
131. Sorokin Pitirim A. „Man and society in calamity: the effects of war, revolution, famine, pestilence upon human mind, behavior, social organization and cultural life“, Transaction Publishers, 1946
132. Staub Ervin, et al. „Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda.“ *Journal of social and clinical psychology* 24.3 2005
133. Staub Ervin. „Reconciliation Between Groups, the Prevention of Violence, and Lasting Peace“ iš Morton. *Deutsch Psychological components of sustainable peace*. Springer Science & Business Media, 2012
134. Staub Ervin. „Reconciliation: Principles, practices, and interventions in Rwanda Global“. Pranešimas konferencijoje „Justice and Imagination: Building Peace in Post-Conflict Societies“, Mount Holyoke College, South Hadley, MA. 2014
135. Staub Ervin. *Genocide and mass killing: Origins, prevention, healing and reconciliation*. *Political Psychology* 21.2, 2000
136. Strupinskienė Lina. „Tarptautinio baudžiamojo tribunolo buvusiai Jugoslavijai įtaka susitaikymui Bosnijoje ir Hercegovinoje“. *Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas*, 2015

137. Šram Zlatko, Jasminka Dulić. „National threat perception, dominance-submissive authoritarian syndrome and totalitarian socialist ideology.“ *International journal of humanities and social science* 5, 2015
138. Teitel Ruti G.. *Transitional Justice Genealogy*. Harvard Human Rights Journal Cambridge MA: Cambridge 16, 2003
139. The Economist. „Vaccine diplomacy boosts Russia’s and China’s global standing”, 2021 balandžio 29 d.
140. The Intercept. „Coronavirus Capitalism – and How to Beat it“, 2020 kovo 16 d.
141. The World Bank. „World Bank Supports Rwanda’s COVID-19 Response”, 2020 balandžio 7 d.;
142. Thomson Blake. „The COVID-19 pandemic: A global natural experiment.” *Circulation* 142.1, 2020;
143. Thomson Susan, Rosemary Nagy. „Law, power and justice: what legalism fails to address in the functioning of Rwanda’s gacaca courts.” *International Journal of Transitional Justice* 5.1, 2011
144. UN GA Human Rights Council „National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human Rights Council resolution 16/21. Rwanda”, 2020 lapkričio 9 d.
145. Video interviu su Ilan Kelman „Ilan Kelman on Disaster Diplomacy and Community Based Adaptation“, 2011 birželio 7 d.
146. Walsh Michael G., et al. „Whence the next pandemic? The intersecting global geography of the animal-human interface, poor health systems and air transit centrality reveals conduits for high-impact spillover” , *One Health* 11, 2020;
147. WEF. „Outbreak Readiness and Business Impact Protecting Lives and Livelihoods across the Global Economy, 2019
148. Weitsman Patricia A. „The politics of identity and sexual violence: A review of Bosnia and Rwanda.“ *Human rights quarterly*, 2008
149. WHO Africa. „COVID-19 response in Rwanda: Use of Drones in Community awareness”, WHO Africa, 2020 liepos 20 d.
150. WHO Africa. „Rwanda meets WHO year-end target with over 40% COVID-19 vaccination coverage”, WHO Africa, 2021 gruodžio 27 d.
151. Xiaoling Chen. „Spaces of care and resistance in China: public engagement during the COVID-19 outbreak.” *Eurasian Geography and Economics* 61.4-5, 2020
152. Zorbas Eugenia. „Reconciliation in post-genocide Rwanda.“ *African Journal of Legal Studies* 1.1, 2004

Priedas nr. 1

**STEBĖJIMO DALYVAUJANT PER NUOTOLĮ DALYVIŲ DIENORAŠČIŲ
NUOTRAUKOS**

SUMMARY

THE IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON RWANDAN NATIONAL RECONCILIATION POLITICS

The COVID-19 pandemic, despite being a health crisis, undoubtedly has affected many other areas and almost all countries globally. However, unlike other *force majeure* threats this unprecedented crisis and its effects may be long-lasting and highly heterogeneous. According to the latest academic research, observable consequences could be only the tip of the iceberg.

Latest data show that the *force majeure* crisis has contributed to the accumulation of power in non-democratic countries as well as paved the way for authoritarian regimes to expand their interests and influence both nationally and globally. However, theorists argue that power mobilisation depends on a broader context in each country. This led the author to systemize existing literature into her theoretical model which shows consequences to various political processes during *force majeure* crisis. It consists of four main pillars: history, political culture, public administration, and the role in the international arena. This model could be generalizable when it comes to dealing with a state of shock in different political contexts, only the content of these pillars might vary in each country. However, the extent to which this crisis has had an impact on transitional justice mechanisms especially reconciliation is still unknown as there is a lack of research on power accumulation in the context of the pandemic that would employ the mechanisms of transitional period.

Aim of the Thesis: to examine the impact that COVID-19 pandemic crisis has had on transitional justice mechanisms and Rwanda's reconciliation policy (its objectives, instruments and results). **Two defensive statements were put forward in this work:** 1) In the face of crisis, reconciliation has become a tool which has been systematically used by the authorities to strengthen and expand national and international influence; 2) Increased government control has altered and impoverished the content of reconciliation and in some cases, completely halted the processes and initiatives that have been in place until the pandemic.

Qualitative research was conducted and the method of triangulation was used to collect information: 1) early pilot interviews (11), and participant observation conducted at a distance via Zoom, WhatsApp, Facebook platforms; 2) semi-structured expert interviews (15); 3) media content and document analysis.

The theoretical model helped examine how Rwanda's regime politics, which is based on four main pillars that gained contextual values such as: history of genocide, submissive political culture, centralized governance, ambitious international leadership, was retransmitted in the context of

reconciliation policy, when country was faced with a *force majeure* threat. The results of the research revealed that author's model is relevant as it shows that:

Firstly, the narrative of the country's history and grief has been reborn and has been exploited to justify harsh and sometimes overly aggressive measures by the authorities.

Secondly, submissive Rwandan society has been exploited as a basis for the expansion of the government's power, restrictions. The prevailing humble attitude and trust in the regime's decisions has strengthened government control over reconciliation policy.

Thirdly, the public administration system and highly centralized control of the government, in the face of the crisis, allowed to expand and enhance monitoring network of subordinate actors. Strengthened control of radio and television content have significantly contributed to people's support of the centralized reconciliation policy narratives, which the authorities have purposefully spread via COVID-19 related communication.

Lastly, Rwanda's ambition to consolidate international leadership has not been abandoned. However, the priority of reconciliation and unity was replaced by successful crisis management narrative and measures, such as new investments, rapid modernisation of the health sector, vaccine diplomacy, while leaving aside a biggest part of post-conflict society unprotected. Thus, it deepened the gap between the two (un)reconciled realities of Rwanda.

After all, it is reasonable to presume that reconciliation itself was deteriorating as it lost the continuity, bottom-up initiatives and routine practices as well as community level interactions based on intergroup trust and recognition, which are key elements in achieving a thick reconciliation. Thus, the reconciliation process has become less comprehensive and inclusive, more centralised and top-down, implemented with little involvement of the most vulnerable groups in society.

In conclusion, it is important to stress that more participant observations and continuous studies are needed as soon as the epidemiological situation is suitable for fieldwork to be conducted, to see what impact pandemic had on transitional justice mechanisms. It must be noted that reconciliation is an ongoing process with its own dynamics. Furthermore, such Western-centric analysis of managing the COVID-19 pandemic crisis and evaluation of the impact on reconciliation could be overhasty and based on false premises that researcher had due to her foreigner status. Lastly, this work also provides forward-looking insights and draws attention to possible further developments in transitional justice mechanisms as well as in the field of peace and conflict studies in the aftermath of the pandemic.